

VABADUSSÕJA TÄHISTEL ③

1940

-AXEL ROOSMAN

M Ä R T S

SAUN A.S. „BASSEIN“

AIA TÄN. 3. TELEFON 447-68

DAAMIDELE

Neljap. kl. 1—11-ni à 60 senti
Reedel kl. 10—3-ni à 50 senti
Laup. kl. 10—3-ni à 50 senti

HARRADELE

Reedel kl. 3—11-ni à 70 senti
Laup. kl. 3—11-ni à 60 senti

Kassa avatud kl. 10-ni õhtul.

Matusetalitus

A. MELDORF

TALLINN

Sakala 28. Tel. 463-33,
pühapäeviti tel. 460-92.

Suuremas valikus müügi-
valmis

**PUUSÄRKE, PÄRGI JA
KÕIKI MATUSETARBEID**

ILMUS TRÜKIST:

PÕLLUMAJANDUSLIKU ENTSÜKLOPEEDIA

3 VIHK.

Põllumajanduslik Entsüklopeedia soodustatud eeltellimisel maksab kuni neljanda vihu ilmumiseni kohemaksetavas rahas Kr. 23.—

K. LIIDAK —

KAVAD JA SUUNAD.

HIND KR. 3.60.

Rida agraarpoliitilisi artikleid orienteerumiseks praegusaja olukorris.

ILMUMAS:

A. MÄTLIK, J. PORT, A. SIIMON AIANDUSE ÕPPERAAMAT.

K-ü. Agronoom,

TALLINN, PIKK TN. 36.

PÕHJA POOLITÖÖSTUS

Tehas ja kontor: Tallinn, Tartu mnt. 105, telefon 301-04.

Postkast 304.

**Valmistab kõrges headuses igat liiki
niidirulle ja tehnilisi poole** tekstiilvabrikutele

Kaanepilt: Meie vägede dessant Kalıştše sadamas Krasnaja-Gorka operatsioonide ajal.
(N. Kull'i sangviinjoonistus)

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

M Ä R T S 1940

N R. 3 (43)

Vastutav- ja tegevtoimetaja — kolonelleitnant O. Kurvits VR I/3.

Väljaandja — Vabadussõja Mälestamise Komitee.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Viru 13—4. Tel. 477-20/158 ja 477-20/195. Postkast 286.
Posti jooksev arve 625.

Ilmub kord kuus. Tellimishind 1940 a.: aasta peale — Kr. 4.—; 1/2 aastaks — Kr. 2.—; 1/4 a
Kr. 1.—; üksiknumber 35 senti. 1936. ja 1937. aastakäigud kokku (15 numbrit) Kr. 4.50.—
1938. ja 1939. aastakäigud à Kr. 4.— Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused.

O. Vares.

BALTI-SAKSLUSE OSAST VABADUSSÕJA ALGUL.

Möödunud aasta oktoobri, novembri ning detsembri kuu algul lahkusid Eestist jäädavalt väljarändamise korras Saksamaale meie riigi ametlikult saksa rahvusse kuuluvad kodanikud. Samad sündmused leidsid aset ka teistes Balti riikides. Kuigi, nagu väidetakse, olevat see moodne rahvasterändamine, mida Euroopa ajakirjandus Saksa eeskujul nimetab ka repatriatsiooniks, tulnud meile üllatusena, ometi võis seda aktiooni teatud määrani ette näha Saksa-Poola sõja tulemusena. Milliseks ka ei kujuneks tulevikus endise Poola riigi piirid, teatud piirkonnad vallutatud Poola territooriumist asustatakse nüüd balti-sakslastega eesmärgiga, et neid maa-alasid tulevikus etnograafilisel alusel liita Saksa riigiga. Sest näib, et tänapäeva Euroopas igasugused revisjonistlikud nõuded taotleavad riigipiiride kindlaksmääramist peamiselt etnograafilisel alusel. Seda võib näha eriti Ida-Euroopa, kuid mõningal määral ka Balkani rahvaste juures. Oleme teadlikud saksluse missioonist Baltikumis ja selle osast meie rahva elus aegade jooksul meie ajalooliste uurimiste kaudu. Olgu ajaloo hinnang balti-

sakslusele milline tahes, ometi on nüüd lõpule jõudnud nende mõju meie rahva elus tulevikus. Kuigi, kahjuks, on see mõju olnud takistava iseloomuga meie rahva elus veel meie riigi loomise ajastul ning isegi oma-riikluse ajal, ometi meie tunnustame selle rahvakillu distsipliini ja arvatavat rahvustunnet. See rahva osa, arvestamata ümberasustamise materjaalseid tagajärgi, järgnes oma juhi kutsele näiliselt puht ideelistel või nagu iseloomustavalt põhjendas seda nende ridade kirjutajale üks ümberasustamist korraldav Saksa riigi ametnik: „Blut und Führer rufen!“ („Vere ja juhi kutsel!“).

1. augustil 1914. a. algas sõda Vene ja Saksa vahel. Saksa sõjaajaloolased nimetavad seda tsaari sõjakuulutust vormiliselt Saksamaa, sisuliselt aga kõigi sakslaste vastu. Seega ka Vene riigi piirides elutsevate saksa rahvusest Vene kodanike vastu. Kuidas seda kavatseti lõplikult teostada, kuna näiteks Vene armees ja riigi haldusaparaadis teenis vastutavalt kohtadel arvukalt sakslasi, jäägu omaette probleemiks. Teatavasti aga pandi kohe sõja algul sakslaste tegevuse kitsendamiseks maksma küllaltki

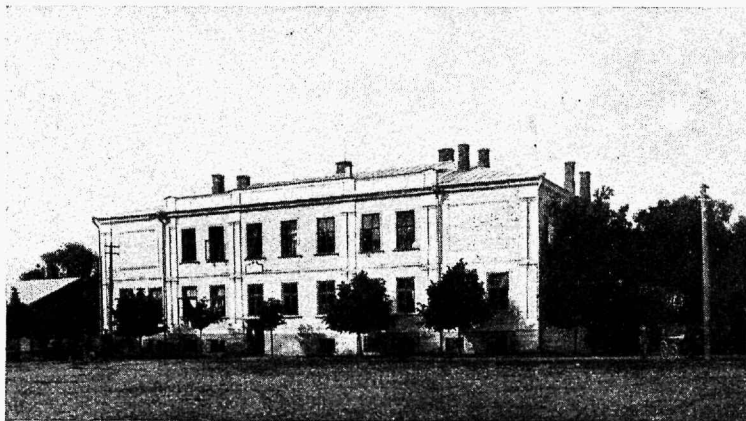
karmid määrused kogu Vene riigis. Mäletame kõik, kuidas juba sõja algul Eestimaa mõisadest kiirelt kadusid Saksa riigi kodanikud, nagu mõisavalitsejad, nende abid, meierid, karjaravitsejad ja teised, kes olid mõisnike poolt siia toodud spetsidena. Nende kohad täideti esialgu saksa rahvusest Vene kodanikega, kuni hiljem ka nende tegevus kitsendati uute korraldustega. On teada, et Saksa riigi kodanikud Baltimail pääsesid veel sõja puhkemisel, peale vähesete, Saksamaale, kuna aga paljudki saksa soost Vene kodanikud, nende hulgas ka baltlasi, saadeti Siberi asumisele, või Venemaa kaugematesse nurkadesse. Kuid mitte kõiki balti-sakslasi ei tabanud see saatus. Paljudki mõisaomanikud jäid kohale isegi sõjateatri lähedusse. Vaatamata Vene võimude karmidele korraldustele, mis teiste hulgas, sakslaste tõenduse järgi, sisaldas ka määrust, et sõjaseadusele alluvas piirkonnas piisas vene ohvitseri ka põhjendamatus kaebusest, et igat sakslast saata Siberi, jäid paljudki sakslased kohale. Seda võimaldasid muidugi esijoones sugulusside- med armees, tsiviilteenistuses ja isegi keisrikojas teenivate baltlastega. Sellest siis tulid sellised kurioosumid, et mitmeski perekonnas ühed liikmed, teenides Vene teised aga Saksa armees või haldusasutustes, olid sunnitud üksteise vastu võitlema. Vene sõjamemuaarides leidub sageli Vene ohvitseride etteheiteid baltlastest ohvitseridele ebalojaalsuses ja isegi äraandmises, mis eriti valjuks muutusid iga Vene armee kaotuse puhul. Mäletame ka neid Vene ajakirjanduse avalikke süüdistusi Baltimaade sakslaste vastu spioneerimises, mis korduvaks muutusid eriti Riia ja Saaremaa val-

lutamise järgi. Palju oli faktilist alust selliste aktsioonide põhjustamiseks, on eriküsimus.

Kui enne Maailmasõda arvestati Baltimail, s. t. praeguse Eesti, Läti ning osalt Leedu territooriumil elutsevaid sakslasi umbes 162.000 inimesele, siis sõja ajal vähenes see arv tunduvalt. Kui palju neid siirdus Saksamaale, kus juba sõja puhkemisel viibis umbes 2000 balti-sakslast, selle kohta puuduvad täpsemad andmed. Samuti ei ole kättesaadavad ka andmed Sise-Venemaale väljasaadetud sakslaste kohta. Küll aga on teada, et sõja algul asusid Saksamaal paljudki nimekad baltlased nagu Adolf v. Harnack, Reinhold Seeberg, Carl Schirren, Theodor Schiemann, Georg Dehio, Wilhelm Ostwald, Eduard v. Gebhardt, krahv Keyserling, Theodor Pantenius, Paul Rohrbach, Axel Schmidt ja teised.

Kohe sõja puhkemisel organiseeris Saksamaal asuv baltlane Otto von Veh riigivõimu kaasabil seal asuvaid kaasmaalasi. Mõnelgi neist lubati tagasi pöörduda Baltimaale Rootsi kaudu; suurem osa aga jäi lõplikult Saksamaale, kus paljud neist astusid Saksa sõjaväeteenistusse vabatahtlikena. Nende koondamiseks ning tuleviku huvide kaitseks loodigi Berliinis 10. mail 1915. a. Otto von Veh eestvõttel nn. „Baltische Vertrauensrat“. See balti-sakslaste keskorganisatsioon hakkas peagi välja andma oma häälekandjat „Stimmen aus Osten“, mille peamiseks ülesandeks oli anda Saksa ametasutustele ja Ida-Euroopa poliitiliste küsimustega tegelevatele isikutele kõigekülgset informatsiooni Baltimaade kohta. Loomulikult ei saanud see informatsioon olla objektiivne, vaid pidi teenima Saksa idapoliitika ülesandeid tulevikus. Lõppsi-

hiks oli muidugi Baltimaade liitmine Saksa riigiga. Seega oli juba 1915. aastal balti-sakslaste juhtkonnas liikumas mõte mingisugusest Baltimaade protektoraadist, mis loomulikult võis teostuda alles Saksamaa sõjalise ja poliitilise edu tõttu Ida-Euroopas. Berliini „Baltische Vertrauensrat'is“ kerkis Otto v. Veh kõrvalpeagi esile teine tähtis balti-sakslane — Tartu advokaat Adalbert Volck. See oli tõeline teoinimene — sitke,

Eesti Punase Risti Võru osakond Vabadussõja ajal Võru kõrgema algkooli (end. Linnakooli) majas.

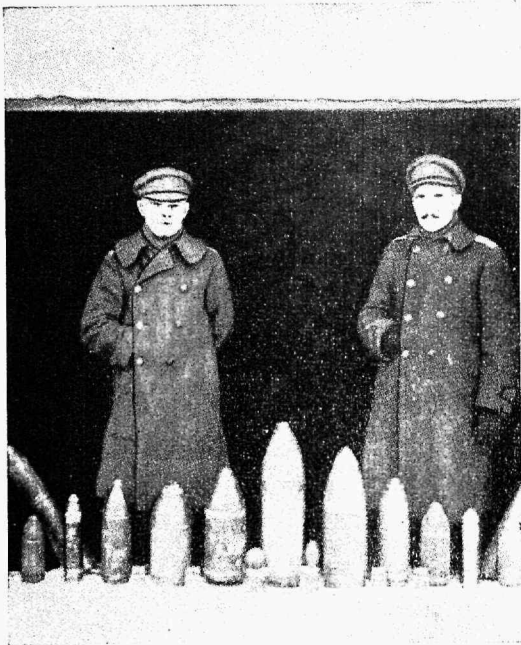
Välipatarei nr. 3 positsioonil Viru rindel Dubrovkas detsembris 1919. a.

järjekindel, kuid ühtlasi ka paindumatu ning poliitilisi sündmusi mitte ettenägev baltlane. See väsimatu võitleja sai näha küll oma lootuste täitumist, nimelt Baltimaade okupeerimist, kuid pidi nägema ka nende lõplikku purunemist Saksa revolutsiooni läbi. Ta oli 1915. a. koos naise ja lapsega Vene võimude poolt ametlikult kui poliitiline kahtlusalune, sakslaste tõendusel aga sõjavangide abistamise pärast, saadetud Siberi asumisele. Seal ta põgenes, ning üle Jaapani, Põhja-Ameerika, Inglismaa, Norra ja Taani saabus 1916. a. aprillis Saksamaale. Siin astudes ühendusse baltlastega ja vastavate riigiasutustega, alustas ta kohe ajakirjanduses energilist venevastast tegevust. Seejuures ilmnis tema nõrkus, teatud määrani idee-fix, see oli — statistika. Igal võimalikul juhul, nagu koosolekul, teaduslikes ettekannetes jne. püüdis ta, teadmata kust hangitud, täpsete statistiliste andmete abil tõestada, et ainult Baltimaad üksinda võivad vajaduse korral toiducainetega varustada kogu Saksamaad. Selleks tulevad aga need maad liita Saksamaaga. Kuigi tema väited leidsid loomulikult pooldajaid, aga ka kahtlejaid, siiski võib arvata, et statistikat austav sakslane võis saada Baltimaadest ettekujutuse kui tõelisest viljalsalvest. See aga võis kaudselt mõjutada okupeerimise kavatsust.

Veel paistsid Berliini „Vertrauensrat'is" oma energilise tegevusega silma Axel

Schmidt, Hildebrand Boehm ja Paul Rohrbach. Need mehed juhtisid Saksa poliitikutete tähelepanu Vene vähemusrahvuste, Baltikumi, eriti aga Ukraina küsimustele, mis tegelikult ka Saksa idapoliitikus mõneks ajaks jäi püsima. Erilist mainimist väärib oma pärastise tegevuse tõttu Baltimaade saatuse kujunemisel veel Liivimaa kubermangu kreisisaadik Heinrich von Stryck. Põgenedes 1916. a. märtsis väljasaatmise eest Stockholmi, organiseerib ta siin „Baltische Hilfsausschuss'i" analoogiliselt samalaadsele Berliini keskusele, Rootsis viibivate põgenike-baltlaste organiseerimiseks.

Möödus 1916. aasta ühes Saksa sõjalise eduga Vene rindel. Venemaal puhkes 1917. a. veebruari- (märtsi-) revolutsioon. Riigijuhiks tõusis peagi Kerenski. Kui revolutsiooniline Venemaa 5. juulil 1917. a. sedusega kuulutati vabariigiks, siis kirjutab Eestimaa rüütelkonna peamees parun Dellingshausen oma mälestustes: „Nüüd oleme õigustatud Saksamaaga ühendusse astuma." Juba varemalt, nimelt 1917. a. aprillis sõitis H. v. Stryck Stockholmist Berliini, et seal koos parun Schillingiga välja töötada kava Baltimaade liitmiseks Saksamaaga. Nad seisis alaliselt salajases ühenduses Tallinnas viibiva Eestimaa rüütelkonna peamehe parun Dellingshauseniga ja Liivimaa maamaršalli parun Pilariga. Nende plaanid ja kavatsused leidsid põhimõttelist pooldamist kõrgema väejuhatuse ja riigi-

3. Liikva Pargi laskemoona lao laskemoona eriliike 1919. a.

päeva juures. Ainult mõned kindralid jäid eriarvamise juurde nagu kindral Falkenhayn, kes ei pooldanud baltlaste plaane ja vana Hindenburg, kes küll otseselt ei avaldanud oma seisukohta, kuid ei esinenud vastu ka Baltimaade annekteerimise plaanile. Nüüd töötati energiliselt liitumise kasuks, mida pooldas ka 1917. a. Tallinnas loodud „Vertrauensrat“ Günther von Zoegemanteuffeli ja Eberhard Dehio juhtimisel.

Kuigi juba 1917. a. juunist alates anti Saksa väejuhatuse poolt baltlastele lubadusi okupatsiooniks, siiski seati esimeseks tingimuseks Baltimaade Venest lahkulöömine. Selleks nõudis Saksa kindralstaabi poliitilise sektsiooni ülem kapten von Hülsen Heinrich von Stryckilt rüütelkonna „ametliku otsust“ lahkulöömiseks Venest. See sündiski 1917. a. detsembri kuu maapäeval Riias, kus ametlikult rüütelkonna poolt tühistati 1721. a. sõlmitud Nystadti rahuleping. Oli tehtud ajalooline otsus. Sama institutsioon — rüütelkond, kes olude sunnil 200 aasta eest pidi kapituleeruma tsaar Peetrile, ütles selle nüüd üles, kasutades soodsat poliitilist momenti. Oli vaja ainult ühte rüütelkonna maapäeva istungit, et ametlikult katki lõigata sidemed, mis paari sajandi jooksul ühendasid „truualamlikke“ Baltimaade rüütelkondi Vene riigiga ning tsaariga, kellele oli vannutud igavest truudust, saades tsaarilt vastutasuks omada privilee-

gide kaudu erakordseid soodustusi, mida ei tuntud üheski teises Euroopa riigis. Seega siis kaks sajandit oli tsaaririigi pealinn olnud balti-sakslusele materjaalsete hüvede hankimise kohaks, vaimliseks „Mekkkaks“ jäi aga ikkagi Berliin.

Riia maapäeva otsus anti kohe edasi Saksa valitsusele lootuses, et see saab aluseks Brest-Litovski rahukonverentsil Baltimaade küsimuse lahendamisel. Kuid eksiti. Saksa sõjaväe juhid nõudsid peale aadli ka talurahva Venest lahkulöömise pooldamist, milleks tuli hankida tuhandeid allkirju. Palju neid tegelikult saadi, ei ole teada, kuigi Saksa allikad räägivad tuhandetest allkirjadest ja Eesti ning Läti talurahva saadikuist. Eestimaa rüütelkonnal peale muu tuli veel seisukoht võtta Eesti Maapäeva suhtes, kellele Vene riigivõim Kerenskiga eesotsas oli üle andnud Eestimaa omavalitsuse organiseerimise ja juhtimise. Teatavasti Maapäev sel ajal oli ainuke rahva laiemaid hulki esitav võim, kes koosnes kaudsel valimisel valitud esindajaist. Seal puudusid aga sakslaste esindajad. Maapäeva ignoreerimist põhjendasid nad järgmiste riigiõigustlike argumentidega: 1721. a. loovutas Rootsi riik Nystadti rahulepinguga Eestimaa Vene riigile. Rüütelkond saavutas kapitulatsioonaktiga tsaar Peetrilt ainuõiguse esindada kogu maad peale linnade, millised õigused on sisse kantud Vene Täielikku Seaduste Kogusse nr. nr. 2297, 2298, 2299 ja 3819 all. Kuigi revolutsiooniline Venemaa ei tarvitse enam austada tsaaride poolt sõlmitud rahvusvahelisi lepinguid, ometigi tunnustab Nystadti rahulepingu teine lepinguosaline — Rootsi ja selle lepingu garanteerija — Inglismaa lepingu kehtivust. Seega kõrgema võimu andmine Eesti Maapäevale on ainult Kerenski omavoliline akt ja vastuolus kehtiva rahvusvahelise lepinguga, mille järgi ainult rüütelkonda tuleb pidada kõrgemaks võimuks maal. Selline üldjoontes oli rüütelkonna seisukoht Maapäeva suhtes. Kuidas see Nystadti rahulepingu tõlgendamine kooskõlas oli Riia maapäeva otsusega, kus rüütelkond samuti ühepoolset otsustas Baltimaade lahkulöömise Vene riigist, vaatamata 1721. a. rahulepingu kehtivusele, on eriküsimus, mida pole võimalik siin pikemalt käsitleda. Igal juhul tegutseti nüüd rüütelkonna poolt kiirelt ning Venest lahkulöömise otsus tehti H. v. Strycki, E. v. Dellingshauseni ja A. Schillingi allkirjadega varustatud memorandumiga 28. jaanuaril 1918. a. Stockholmis teatavaks vene asjadeajajale Vorovskile ja Saksa saadikule von Luciu-sele.

Okupatsiooni teostamist kiirendas teatud määral aadliseisuse linnupriiks kuulutamine enamlaste poolt, kes vahepeal olid asunud Vene riigitüürile. 11./12. veebruari ööl 1918. a. vangistasid enamlased Eestimaa aadlikest 567 inimest ja saatsid nad mõne päeva pärast Siberisse, kust nad vabanesid 3. märtsil 1918. a. sõlmitud Brest-Litovski rahulepinguga. Nagu asumisele saadetute reisikirjeldustest selgub, ei olnudki väljasaadetute Siberi reis nii brutaalne ega metsik, nagu seda hiljem sakslaste poolt enamlastele ette heideti. Väljasaatmise otseseks järelduseks oli rüütelkonna abipalve Saksa keisrile. Ning peagi

dis Saksa armeelt suuri ohvreid. 1. sept. 1918. a. andis Eestimaa rüütelkonna peamees välja järgmise üleskutse: „Teid, saksa noormehed, kutsume üles haarama relvi. Heitke kõrvale omad isiklikud huvid ja sihid. Andke endid kohe üles astumiseks Saksa armeesse. Ühes Saksamaa auga seisame ja langeme ka meie!“ Millised olid selle üleskutse reaalsed tulemused, selle kohta ei ole käepärast andmeid. Vahepeal töötati energiliselt Baltimaade annekteerimise plaani juures. Kuni personaal-uniooni loomiseni loodi 9. sept. 1918. a. ajutine regent-nõukogu, mis pidi võtma maa valitsemise oma kätte. Eesti poolt sai sinna esin-

2. jalaväepolgu ratsaluurajate-komando suvel 1919. a.

liikusid Riia rindelt põhja suunas 8. armee juhi kindral krahv Kirchbachi 4 jalaväe- ja 2 ratsadiviisi. Eesti saartelt tungis mandrile Saksa Põhjakorpus kindral v. Seckendorffi juhatusel. Peagi olid vallutatud Valga, Viljandi, Tartu, Pärnu, Tallinn ja Narva. Kahenädalajooksul oli Eesti- ja Lätimaa põhjaosa vallutatud. Okupatsioonivägede vastuvõtt oli kohalike sakslaste poolt väga sõbralik. Ning Hindenburgi väimees rittmeister von Brockhausen kirjutab selle kohta: „Rõõmujoovastus vallutas meid kõiki. Kõikjal, kuhu läksime, võeti meid kui häid vanu tuttavaid südamlikult vastu. „Es schien eine Wonne zu leben.“

Möödus 1918. a. suvi. Läänerinne nõu-

dajaks Edgar Höppener. Kuid samal 9. nov. koosolekul saadi esimesi teateid ka keisri troonilt loobumisest ja revolutsioonist Saksamaal. Nagu saatuse tahtel langes Balti riigi loomisel kokku emamaa. Kõik lootused ja plaanid olid näiliselt korruga purunenud.

Siiski ei kaotatud pead. Okupatsioonivägede kõrgema juhatuse soovil sõitis Liivimaa maamaršall Heinrich von Stryck Stockholmi, et liitlaste juures hankida sõjalist kaitset Baltimaadele. Liitlastele esitatud kava nägi ette Baltimaadest liberaalse riigi loomise balti-saksluse juhtimisel, mis oleks esijoones püüdnud edendada kaubavahetust lääneriikide ja Venemaa vahel tu-

levikus, kujutades endast puhverriiki ida ja lääne vahel. Selleks aga tunnustagu liitlased kõige pealt Balti Landesrat'i ja andku sellele sõjalist kaitset. Need kavad tehti teatavaks ka Rootsi ministrile Hellnerile. Liitlaste esindajad aga reageerisid esitatud kavale passiivselt, peale Briti Moskva saatkonna chargé d'affaires Bruce Lockharti, kes oli sunnitud enamlaste eest põgenema Stockholm. Et need kavad ei leidnud üldse tõsist tähelepanu liitlaste juures ega hiljem ka rahukonverentsil, nähtub sellestki, et Lloyd George oma memuaarides „The Truth about the Peace Treaties I”, London 1938, ei käsita üldse nimetatud küsimust. Küll aga leidub seal päris üksikasjalikke arutlusi Ida-Euroopa poliitilise olukorra kohta seoses enamlike Venemaaga ja liitlaste interventsiooniga (lk. 315—384).

Okupatsioonivägede lahkumine nõudis balti-saksluselt tungivalt oma kaitsejõudude loomist. Nad olid nõudnud A. O. K. 8 (Armee Oberkommando 8) eriliste maakaitse üksuste loomist juba 18. dets. 1918. a., kuid tagajärjetult. Nüüd alustati propagandaga ja vabatahtlike värbamisega Sieversi, Taube ja Hehni algatusel. Peagi oli formeeritud mitmest rahvusest vabatahtlike väeosa, millele peale pikemaid vaidlusi pandi nimeks Landeswehr. Jatkati intensiivselt formeerimist, mida tegelikult juhtis nüüd A. O. K. 8 poolt määratud baltlane leitn. Heinrich Mannteuffel. Laiendati ka propaganda-komisjoni, kuhu kuulusid A. v. Oettingen, H. v. Brümmer, Fischer, J. W. Armitstead, Ernst Seraphim, Reussner, Reimers, H. v. Eckardt, Truhart, G. Taube, R. Broedrich ja F. v. Samson. Juba 12. novembril paigutati 1. kompanii kasarmusse, mis saigi Landeswehri ametlikuks alguseks. 18—60 aastate piirides vastuvõetud vabatahtlikele makseti 5 marka päevaraha ning nad said täieliku varustuse Saksa armeelt. Propaganda, ametlikult nimetatud ka Landeswehri komisjoni, asukohaga Riias ning osakondadega Tartus ja Tallinnas, ülesandeks oli propaganda levitamine ja vabatahtlike värbamine. Riias käisid vanemad härrad ja noored tütarlapsed majast majja, kutsudes iga meest astuma Landeswehri, mille tulemuseks oli, et 12—16. novembrini oli Riias värvatud juba 2600 meest. Eestis teatavasti anti meie valitsuse looga 27. nov. 1918 võimalus formeerida üks balti-sakslastest koosnev väeüksus. Rakveres alustatigi siis polk. C. von Weissi juhtimisel formeerimist, kuhu hiljem liideti ka Tartus ja Viljandis V. von zur Mühlendi poolt koondatud 50—60 vabatahtlikku. 1. jaan. 1919 oligi loodud Balti patal-

jon. Vastandina Riia Landeswehri ei lubatud A. O. K. 8 poolt riigisakslastele astuda nimetatud väeossa, ega oldud nõus andma varustust. Balti pataljoni tegevuse kohta Vabadussõjas on trükitud avaldatud vastavaid teoseid.

Rahalisi annetusi Landeswehri heaks tegi Liivimaa rüütelkond, Riia kaupmeeskond ja börsikomitee. A. Winnig annetas 3 miljoni marka. Sama A. Winnig, kellel kui Saksamaa peavolinikul oli kokkupuutumisi meie riigimeestega ning kes sotsialistina ja revolutsioonilise Saksamaa esindajana kirjutas hiljem oma teoses: „Das Reich als Republik 1918—1928”, Berlin 1928, lk. 213 järgmist: „Balti riigid — Eesti ja Läti — kõikusid Vene hirmu ja Saksa vihkamise vahel. Siin olid päevatöölisrahvad kitsa intelligentsi juhtimisel jõudnud rahvusliku iseteadvuseni... mis end pööras võitluseks vana saksa ülemkihi vastu, kes oli karistusväärse hooletusega hilinenud oma tühja maad sakslastest talupoegadega täitmast... Maarõvimine eestlaste ja lätlaste poolt suurmaacomanikelt ei olnud mitte ainult maatute maanälg, vaid õieti viha sakslastest valitsejate vastu”.

Saksamaal teostas värbamist oma kulul Adalbert Volck, lubades igale vabatahtlikule pärast sõda maad. Ka tema poeg Herbert Volck, Lüneburgi draguni leitnant, formeeris Lüneburgis ühe väeosa. Kui sotsialistilise Saksa riigi rahvasaadik Emil Barth ja politseipresident Eichhorn 21. detsembril 1918. a. A. Volcki korteri läbi otsisid ja aja-leht „Rote Fahne” ta tegevust „orjaturuks” nimetas, siis kolis A. Volck Rostocki, et seal jätkata tegevust. Veel loodi värbamispunktid Berliinis — „Anwerbestelle Baltensland” nõunik krahv von der Golzi, tuntud kindrali venna, ja Silvio Broedrichi juhtimisel.

Landeswehri juhtideks määrati A. O. K. 8 poolt algul riigisakslased, nagu major Schubert, kapten Dietrich, Ludwiger ja v. Böckmann. Ohvitserid koosnesid peamiselt riigisakslastest ja mõnest baltlasest, kes A. O. K. 8 17. nov. 1918. a. käsu kohaselt olid koos lahkuvate Saksa vägedega jõudnud Riiga, kus astusid Landeswehri ridadesse. Nii kogunes Landeswehri sininevalge lipu alla peale riigisakslaste 2. jaan. 1919. a. — 1200 baltlast, 400 lätlast ja 70 venelast. 1918. a. detsembri lõpul loodi Landeswehri juurde baltlase ltn. Girgensohni poolt vastuluure osakond, mille juhatajaks sai Herbert Percy von Truhart. Sama mees, kes Saksa ülemjuhatause korraldusel 1917. a. läbi Vene rinde tuli, et koos teiste

baltlastega elanikelt allkirju koguda Saksa okupatsiooni teostamiseks.

Pärast kaotusi Lätis taganes Landeswehr 1919. a. jaanuaris Kuramaale. Et kaotuse tagajärgi likvideerida, eriti aga tugevasti langenud moraali tõsta, määrati 6. jaan. 1919. a. Landeswehri juhiks balti sakslane, 2. Baieri ulaanirügemendi leitnant parun Hans Manteuffel. Kaadriohvitseridest jäid edasi riigisakslased: ltn. Heinrich v. Unruh, ltn. von Arnswaldt, lendur Richard Schaefer, merev.-ltn. von Dufwing ja ohv.-aset. Schmitz ning baltlased: ltn. Thomas Girgensohn, veltv. Otto Eckert, ltn. Truhart, ltn.

tugi riigisaksa väeosadega jäi nõrgemaks okupatsioonivägede juhtiva keskuse likvideerimisega. Idarinde ülemjuhataja (Oberbefehlshaber Ost) ja temale alluv A. O. K. 8 viidi üle 4. jaan. 1919. a. Miitavist Liibavisse ja siit 12. jaan. 1919 Königsbergi, kus nad lõplikult likvideeriti 14. ja 21. jaan. 1919. a. Nende funktsioonid läksid osalt üle piirivalvele ja 1. armeekorpusele, kellele vormiliselt allutati ka Balti Landeswehr.

Olukord oli kujunenud nüüd selliseks, et Landeswehri juhid seisid küsimuse ees, kas likvideeruda või edasi tegutseda. Mõnda aega tegevuseta seisnud ning sõjalise eba-

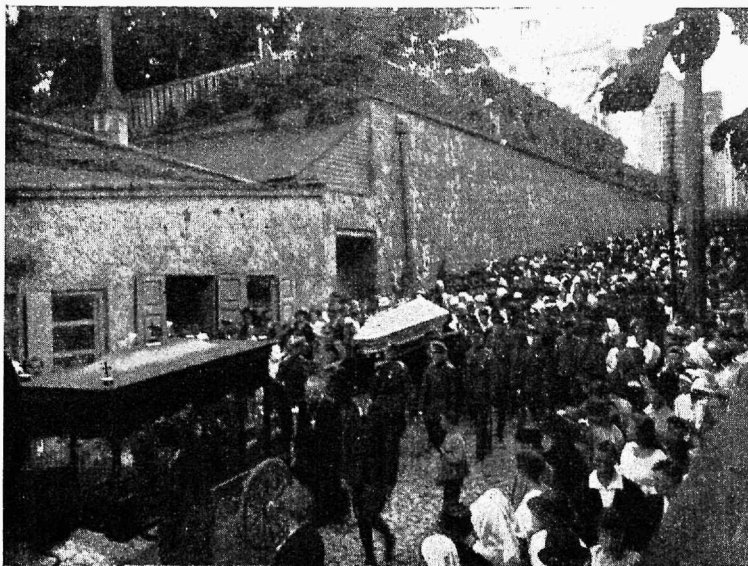

Kuperjanovlased Tartus.

Hoffmann ja ltn. Georg Pfeil. Suurem osa neist oli teeninud Saksa sõjaväes. Eriti Hans Manteuffeli arvele pandakse Landeswehri reorganiseerimine ja löögivõime tõstmine. See 25-aastane Kuramaa aadlik suutis tõepoolest kasutada omi Saksa armee omandatud sõjakogemusi selliselt, et temale usaldati juhi koht. Kaks originaalset meetodit öeldakse olevat rakendatud Landeswehri sõjapidamise viisi just Hans Manteuffeli algatusel. Need olid 1) talumeeste regeled või vankritel sooritatud öised üllatusretked kaugele väenlase tagalasse ja 2) poliitiliste loengute pidamine väeosades. Võiks ehk veel nimetada ka sõjavangide mittevõtmist.

Side ning teatud määral sõjaline selja-

edu tõttu demoraliseerunud väeosad koos kehva varustusega tekitasid juhtidele tõsist muret. Nii pidi Hans Manteuffel Goldingenis maalt väljasaatmise ähvardusega värbama kohalike saksa kolonistide hulgast mehi. Samuti kurtis 15. jaan. 1919. a. Liibavi jõudnud uus Rauddiviisi ülem, endine 451. jalaväerügemendi ülem, major Bischoff, et mehed ei täida korraldusi ning lausa mässavad. Landeswehri saatuse otsustamiseks ning tegevuskavade väljatöötamiseks kutsuti 19. jaan. 1919. a. Rudbahreni kokku juhtide koosolek. Koosolekul vaieldi ja kaaluti kõigekülgset poliitilist ja sõjalist olukorda, kusjuures esmakordselt ilmnis vastuolu baltlaste ja riigisakslaste vahel. Kuigi riigisakslased pidasid mõistlikumaks

Leitn. J. Kuperjanov'i matuserong möödumas Tartu „Vanemuisest“ veebruaris 1919. a.

taanduda Ida-Preisimaale, siiski eriti Hans Manteuffeli mõjul võitis baltlaste vool — jätkata sõda enamlaste vastu kõigi abinõudega.

Algas Rauddiviisi ja Landeswehri täiendamise ja osaline reorganiseerimine. Kõrgemaks instantsiks jäi endiselt Königsbergis asuv Oberkommando Grenzschutz Nord, millele allusid kõik põhja-idas tegutsevad sõjajõud. Ülemaks oli kindral von Quast ja staabiülemaks tuntud kindral von Seeckt. Reorganiseerimine andis tulemusi. Juba 1. veebr. 1919 oli Rauddiviisis ca 900 ja Landeswehris 1300 meest, neist 800 balti-sakslast. 4. veebr. 1919 asus Landeswehri juhiks Preisi major Alfred Fletcher. Seega oli teostunud Landeswehri lõplik kujunemine tänu balti-sakslusele, keda varustusega ja osalt juhtkonnaga varustas Saksa sõjaväejuhatas. Ka uuendati propaganda-komisjoni, kuhu valiti kindral von Timrot, parun Bistram, dr. Ernst Seraphim, ltn. Siewers ja parun Georg Taube. Kõrvale olid seega jäänud isikud, nagu A. Volck j. t., kes pooldasid ikka veel liitumist Saksamaaga. Esiplaanile olid tõusnud mehed, kes soovitasid tulevikus luua iseseisvat Balti riiki.

1918/1919. aasta pöördel olid põgenenud Saksamaale, peamiselt Stettini, Swinemünde, Danzigi ja Königsbergi kaudu, umbes 20.000 balti sakslast, kes koondusid seal loodud omaabi organisatsioonide ümber. Keskuseks kujunes 11. aug. 1919. a. Berliinis loodud „Baltenverband“ E. Stackelbergi

juhtimisel. Pärast Vabadussõda 1920—21. aastate jooksul pöördusid Baltimaale tagasi umbes 10.000 baltlast.

Uued tegurid ja isikud Baltimaade tuleviku kujundamisel hakkasid esiplaanile ilmuma. Suurimaks teguriks oli loomulikult Eesti riigi sõjajõudude edu, kuid samuti ka uued isikud Landeswehrijuhtkonnas. Ikka enam vaibus ideemingisugusest Balti riigi loomisest diplomaatilisel teel. Ainult baltisaksluse sõjaline edu võis muuta sündmustekäiku neile soovitud suunas. Kahtlemata peame tunnustama balti-saksluse jõu-

pingutusi neil 1918/1919. a. rasketel aegadel sõjalise jõu organiseerimisel, et võidelda oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Näib aga, et balti-saksluse laiemaad ringid siiski ei toetanud aktiivselt oma poliitiliste juhtide poolt algatatud ettevõtet, sest kümnetuhandete balti-sakslaste hulgas leidis kokku ainult mõnituhat meest, kes haarasid relvad, et võidelda oma kaotatud positsioonide eest. Jällegi pidi emamaa kuulama balti-sakslaste toetuspalveid, ning saatma siia vabatahtlikke, kes olid värvatud demobiliseeritud sõdurite hulgast. Nagu sajad tagasi, tulid ka nüüd mehed kõigist Saksamaa osadest: Reinimaalt, Baierist, Würtembergist, Badenist, Böömist, Tirolist, Elsassist ja isegi Schweitsist. Vanu, tuntud sõdurite sugukondade nimesid võis leida nende hulgas, nagu Diebitsch, Lützwow, York, Manteuffel, Golz, Pappenheim, Dohna, Eulenburg, Laudon j. t. Ei puudunud ka poliitilised idealistid nagu Albert L. Schlageter. Kõik need vabatahtlikud olid võetud vastu mõnes Saksa linnas värbamisbüroode poolt, mida juhatasid meilegi hästi tuntud balti-sakslased. Nagu Breslaus — prof. Freytag-Loringhofen, Danzigis — dr. v. der Osten-Sacken, Dresdenis — adv. V. v. Ungern-Sternberg, Freiburgis — prof. Eckert, Jenas — Ed. Donath, Karlsruhe — von Antropoff, Königsbergis — A. Vietinghoff, Lübekis — Eugen Schwarz, Münchenis — A. Engelhardt, Stuttgartis — W. v. Landes- en, Swinemündes — von zur Mühlen, Stet-

tinis — A. Schilling ja Rostockis — adv. A. Volck.

1919. a. jaanuari lõpuks olid viimased Maailmasõja ajal sissemarssinud rügemendid Baltikumist lahkunud. Ka Saksa riigi volinik A. Winnig siirdus tagasi Königsbergi, kus ta 25. jaan. 1919 Ida- ja Lääne-Preisimaa riigikomissariks nimetati.

Balti-sakslus võitles oma olemasolu eest. Meie teame selle võitluse tulemusi. See osa balti-sakslusest, kes jäi Balti riikide alale elama, ei suutnud 20 aasta jooksul leida enesele õiget kohta uute riikide kehas. Meie hindame endiste kaaskodanike tugevat rahvustunnet ja kõrget distsipliini, mis neid viis ülesehitavale tööle päris kodumaale

oma juhi esimese kutse peale. See kutse vabastas ka meie riigi organismi võõrkehast, millest lahtisaamine teisel teel oleks olnud väga aeganõudev protsess. Sajandeid vana balti-saksluse probleem on meil lakanud olemast. Ainult ajaloolastel võib tekkida vajadust veel seda probleemi käsitleda.

Käsitletud allikaid:

1. C. Grimn. *Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum 1918/1919*;
2. Lloyd George. *The Truth about the Peace Treaties I, London, 1938.*
3. A. Winnig. *Das Reich als Republik 1918-1928, Berlin 1928.*
4. *Mõningaid arhiveaale.*

Võitlus eestluse ja eesti keele pärast Narvas 1917—1918. a.

A. LAANVÄLI.

Võitlus eestluse ja eesti keele viimiseks aukohale Narvas, on niisama vana, kui võitlused meie iseseisvuse eest. Narva oli kuni 1917. aastani Vene Peterburgi kubermangu üks väike linnake. Kuigi linnas elas eestlasi märksa rohkem venelastest, oli eesti keel ja kogu eestlus surutud täiesti tagaplaanile. Kohalikes koolides harrastati venetamise poliitikat ja Narva eesti seltskonnaelu oli veel küllaltki nõrk, et eesti keelele pakkuda küllaldast tuge ja nõutada eluõigust vene keele kõrval.

Revolutsiooni esimesel päeval jäi eestiuse ja eesti keele küsimus samuti tagaplaanile, siis oldi valmistatud revolutsiooni üheõigluse ideest sedavõrd, et keeleküsimusega vaevalt ühelgi oli tahtmist ja aegagi tegemist teha. See kõik aga tekkis hiljem ja andis kogu eesti seltskonnale küllaltki tööd ja nõudis palju tahtejõudu, et eesti keelt viia eesti linnas väärivale kohale.

Eesti keelele eluõiguse muretsemiseks astus esimesena samme „Elanike Komitee“, mis moodustati seltskondlike organisatsioonide esindajatest

mõni päev pärast Peterburis revolutsiooni puhkemise sõnumite jõudmist Narva. „Elanike Komitee“ moodustati Narvas 5. märtsil (v. k. järgi). Asutamiskoosolek peeti mainitud päeval kell 17 karskuseselts „Võitleja“ ruumides. Kokku oli tulnud 39 organisatsiooni esindajat. Koosolekut juhatas M. Käbin, protokollis A. Schulbach. Sel koosolekul moodustati ainult n. n. „Korraldav Toimkond“, kuna „Elanike Komitee“ täiskogu koosolek otsus-

2. jalaväepolgu ratsaluurajate-komando sõdureid suvel 1919. a.

tati kutsuda kokku 8. märtsil. See seltskondlik komitee ei kujutanud endast mingit poliitilist organisatsiooni, vaid komitee sihid olid rohkem majanduslikku ja omavalitsuslikku laadi, nagu komitee hilisem töögi seda näitab. Komitee täiskogu koosolekule kutsuti 80 organisatsiooni esindajad ja 40 tööliste esindajad, seega oli täiskogu 120 liiget. Hiljem võeti komitee täiskogu otsuse kohaselt tsariaegselt linnavalitsuselt asjaajamine üle ja komitee juhatuse liikmed asusid juhtima linnavalitsust.

Täiskogu koosolekul, mis peeti 9. märtsil kommertsgümnaasiumi ruumides, valiti „Elanike Komitee“ juhatusse järgmised isikud: Joala Krediitühisuse juhataja M. Käbin, sama panga raamatupidaja A. Lepp, Vene Tarvitajateühisuse ärijuht V. Aleksejev, juudisoost arst ja ärimees M. Ostrovski, „Meie Elu“ toimetaja J. Treufeldt, majaoomanikud P. Lellep ja J. Laos, Eesti Kaupmeeste Ühisuse raamatupidaja P. Unger ja rohkakaupluse omanik ning end. kooliõpetaja R. Eichelmann. Komitee juhatuse moodustati seega enamuses eestlastest. Kuna komitee juhatuse andis ka linnavalitsuse, siis läks sellega eestlaste kätte ka kogu omavalitsuse juhtimine, millist nähtust tuleb lugeda Narva eestlaste suureks võiduks.

Komitee juhatuse protokollid peeti algul vene keeles, kuid hiljem võeti koosolekul vastu otsus, et protokollid tuleb kirjutada ka eesti keeles, kuna komitees leidub rohkesti eestlasi. See otsus viidi algul küll täide ja mõned protokollid tõlkiski Tauts eesti keelde, kellele tehti see ülesandeks, kuid hiljem ilmselt unustati see otsus ja siis enam koosoleku protokolle ei tõlgitud.

Milline oli tol korral eesti keele oskuse tase Narvas, sellest annab ilmeka pildi „Elanike Komitee“ poolt koostatud ja linnas levitatud üleskutse. Muidugi oli üleskutses vene keel endiselt esikohal. See üleskutse on sõnasõnalalt järgmine:

„Elanikkude Komitee asutamine Narvas.

Kohaliste seltskondliste asutuste, väeosade ja vabrikute esitajate poolt, 5-mal märtsil s. a. „Võitlejas“ ära peetud koosolekul otsustati:

1) tarviliseks tunnistada ajaviitmata Narvas elanikkude komiteed elule kutsuda,

2) elanikkude komitee hooleks jätta kohused, mida seni linnavalitsus ja politsei võim täitsid, kui ka need, mis praeguse erakorralise aja mõjul päevakorrale tekkivad,

3) komitee liikmeteks on: üks asemik igast linnas ja tema ümbruses asuvast seltskondlisest asutusest, kolm asemikku 285 tagavara polgust, kelle seas üks ohvitser ja kaks soldatit, asemikud teistest Narvas ja ümbruses asuvatest väeosadest, tööliste asemikud, kelle arv $\frac{1}{3}$ kõigist komitee liikmetest on, ja kohalise ajakirjanduse esindajad,

Märkus: asutuste arvu esialgsel lugemisel korraldava komisjoni poolt on tööliste asemikudele komitees 40 kohta määratud.

4) korraldav komisjon valida, mille esimeheks N. Solotavin, abiesimehed N. Bõlov ja R. Eichelmann ja liikmed P. Lellep, A. Dobrovolsi, lipnik A. Poltavski, A. Schulbach ja 2 tööliste asemikku on,

5) komisjoni tegevust avada Narva linnavalitsuse ruumides,

6) kohalisele sõjaväele tänu avaldada energilise korra pidamise eest linnas,

7) Narva linna valitsuse, 285 tagavara polgu ja Jamburgi semstvo valitsuse esitajate teateid Narvas ja Jamburgi maakonnas olevatest toidu tagavaradest tähele panna,

8) silmaspidada Jamburgi semstvo valitsuse esitaja ettepanekut 10 märtsil s. a. Petrogradis ära peetavale toidumoona muretsemise koosolekule Narva elanikkude komitee poolt kaks asemikku saata,

9) tunnistada ekslikuks Narva linna A. Ossipovi vahi alla võtmine ja õigeaks lugeda tema viibimata vabastamine.

Nendest koosoleku otsustest teatades, palub korraldav komisjon kõiki Narva linnas ja ümbruses asuvaid seltskondlisi asutusi, väeosasid, ajakirjandust ja töölisi oma asemikele ära valida ja nendest komisjonile kuni kella 12 p. kesknädalal, 8. märtsil s. a. kirjalikult teada anda, asemiku aadressi ülestähendades.“

See üleskutse ühtlasi ka näitab, millised sihid võttis endale: „Elanike Komitee“. Peamiseks sihiks oli Komiteel loomulikult see, et saaks tsariaegselt linnavalitsuselt võim üle võtta ja viia omavalitsuse juhtimine rohkem demokraatlikule alusele, kuna keele ja rahvusküsimus oli selles ajajärgus ikka rohkem teisejärgulise tähtsusega. Kuid seda ei saa ka imestada, sest aeg oli juba niisugune, et rahvusküsimus tuli jätta paratamatult tagaplaanile hädalisemate küsimuste lahendamise ees. Kuigi eestlased silmapaistva aktiivsusega asusid tööle nimetatud komitees, ei äratanud see ometi venelastes sugugi tähelepanu. Alles hiljem kerkisid rahvuslikud küsimused teraval kujul esiplaanile. Ja see sündis siis, kui kerkis päevakorrale Narva liitmise küsimus Eestimaa kubermanguga. Siis tekkis venelaste ja eestlaste vahel terav lõhe, mis kestis kuni Vabadussõja puhkemiseni.

Narva linna liitmine Eestimaa kubermanguga võeti üles juba 1917. aasta esimesel poolel. Suured agulid olid orgaanilised Narva linna osad, kuid agulite seisukord oli märksa rübalam, kui linnal, kuna ei Jamburgi semstvo ega ka Rakvere maakond ei tunnud suurt muret Narva agulite majanduse ja toitlustamise üle. Toitlusküsimus oligi õieti agulite liitmises linnaga peapõhjuseks, kuid

Tartu Koolilõpilaste Pataljoni 4. rood 9. aug. 1919. a., enne rindele sõitu Pihkva rajooni.

ometi kerkis sellest majanduslikust ja sotsiaalsest probleemist terav rahvuslik võitlus, mis lõppes eestlaste võiduga.

Esimene rahvahääletus otsustati teostada 14. mail, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Venelased organiseerisid teatava vastasrinna ja oskasid mõjutada Täidesaatvat Komiteed, et viimane ei lubanud teha hääletuseks vastavaid celtöid. Täidesaatva Komitee esimees Tšerepahhin teatas komitee koosolekul valimiste edasilükkamise kohta, et linna kodanikke pole selleks veel küllaldasel määral ettevalmistatud. Venelased, eriti aga sõdurid, nägevat sarnases rahvahääletuses koguni eestlaste rahvuspoliitikat, et liüia Venemaa küljest lahku, mispärast olevat karta, et hääletuse ajal võib tekkida linnas rahutusi.

Kuid asi oli tõstetud juba kord päevakorrale ja eestlased olid juba märksa agaramalt asunud asja juure. Kui algul olid peamiseks motiiviks, nagu eelpool tähendatud, majanduslikud ja sotsiaalsed küsimused, siis venelaste vastuseis kutsuski esile rahvuspoliitilisi motiive. Moodustati eriline komisjon omavalitsuse juures, kes võttis kogu küsimuse uuesti kaalumisele ja pärast vastavaid celtöid otsustati valimised teostada 2. juulil. Komisjon töötas välja kolm küsimust, milledele tuli hääletajatel anda vastus. Need küsimused olid järgmised: agulite liitmine Narva linnaga, Narva linna tunnistamine iseseisvaks omavalitsuslikuks üksuseks ja Narva liitmine Eestimaa kubermanguga. Need küsimused otsustati rahvahääletusel kõik jaatavalt: agulite liitmise küsimuse heaks anti 11.854

ja vastu ainult 301 häält, Narva tunnistamine iseseisvaks omavalitsuseks leidis 11.666 hääleõigusliku isiku pooldamist ja 505 isiku vastuseisu, kuna Eestimaa kubermanguga liitmise poolt oli 6960 ja vastu 757 häält. Viimases küsimuses ei hääletanud kaasa südalinna ja vabrikute rajooni hääleõiguslikud kodanikud.

Olukord aga ei lahenenud tegelikult nii ladusalt, kui seda näitavad hääletuse tulemused. Venelased tekitasid segadusi ja ka komitees tekkis mõnesuguseid lahkavamisi. Olukord kujunes lõpuks sarnaseks, et hakati nõudma uut rahvahääletust. Vaidlustest aga kaugemale ei jõutud, vähemalt algul. Nii jäi eestlaste võit seekord lõplikult otsustamata. Hilissügisel kerkisid samad küsimused uuesti päevakorrale ja siis pandi toime juba uus rahvahääletus. 10. dets. 1917. a. läbi viidud rahvahääletusel tulid eestlased siiski võitjaks ja järgmiselt: Eestimaa kubermanguga liitmise poolt anti 7355 ja Peterburi kubermangu alla jäämise poolt 2537 häält. Valimistest võttis seekord osa aga ainult 36% hääleõiguslikest. Kuna agulite liitmine ja Narva tunnistamine iseseisvaks omavalitsuseks tunnistati kehtivaks juba suvel teostatud valimistega, siis selle viimase rahvahääletusega Narva oli saanud Eestimaa linnaks.

Kuid eesti keele viimine aukohale ei läinud ka nüüdki mitte veel nii libedalt. 1917. a. hilissügisel Narva linnavalitsus tunnistab küll eesti keele vene keelega üheõiguslikuks, kuid see otsus jääb püsima ikkagi veel paberile, sest asjaajamise keelena kasutatakse endiselt vene keelt.

Eesti keele küsimus kerkib aga uuesti päevakorra järele pärast Saksa okupatsioonivõimu kokkuvarisemist, mil Narva omavalitsuses läks võim jällegi eestlaste kätte. 19. nov. 1918. a. kutsutakse Narva linnavolikogu kokku ja selle koosoleku esimese päevakorra punktina otsustatakse võtta eesti keel ametlikuks asjaajamise keeleks. Seega oli

keestunud võitlus eesti keele eluõiguse pärast Narvas umbes 1½ aastat. Kuigi Eesti iseseisvus kuulutati välja Tallinnas juba 24. veebruaril 1918. a., ei saanud eestlus ja eesti keel Narvas siis veel enese kaitseks midagi ette võtta, sest sel ajal valitses Narvas pahempoolne vool, millest Narva vabanes okupatsioonivägede sissemarssimisel.

SCOUTSRÜGEMENDI

B-kompanii sünnimusi Viru rindel

NOVEMBRIST 1919. A. KUNI RAHU SÕLMIMISENI.

M. KAUR.

Käik Krasnaja-Gorka alla.

Pärast Soomusrongide Diviisi Kuulipildurite Kursuste lõpetamist sõitsime Narva, kus õõbisime kaubavagunis ja ootasime edaspidiseid korraldusi endi kohta. Viimaks saadeti meid laevaga Kalištše sadamasse, kus pidime ühinema Krasnaja-Gorka juures võitleva oma rügemendiga.

Saabusime sinna 4. nov. 1919. a. enne lõunat. Meie suureks meelehärmaks olid lahingud siis juba läbi ja meil tuli hakata ühes teistega jala Narva tagasi kõmpima.

Sõida mööda pooltormist merd selleks sinna, et kohe oma sada kilomeetrit jälle jala tagasi tulla! Peale selle veel nõõkamised, et mis nüüd enam siin otsitakse, eks tulnud siis, kui siin maapind kõikus vaenlase raskepatareide tulest. Kõik varem nähtud vaenlase suurtükitali olevat olnud „nali“ selle kõrval, mis Krasnaja-Gorka all olnud! Mehed olid uhked ja ühtlasi rahul, et olid sellest põrgust elavalt ja tervelt pääsenud. Maailmasõja päevil olin ka ise raskepatareide tule masendavat mõju saanud tunda, ei hakanudki seepärast vaidlema ega kahtlema, et siin tõesti võis olla ränk tuli. Tee ääres vedelevad purukslastud suurtükitorud juba näitasid millised mürakad siin olid tegevuses ranniku kaitseks. Teel tagasi Narva möödusime ühe mõisa rehest, mis oli öösel põlenud maha. Ainult kiviseinad olid veel püsti. Õhus oli tunda vänget kõrvelõhna! Selgus, et majja oli põlenud sisse hulk sõjavange, kelle hooletuse tõttu ka tulekahju oli saanud alguse. Pilt oli tõesti masendav.

Pärast Krasnaja-Gorka juurest äratulekut

käsitati meid veel korduvalt ühest kohast teise, enne kui jälle sattusime lahingusse.

Mehed realiseerisid saadud „soomust“ ja laiutasid saadud rahaga. Mõni ei saanud küll rohkem kui ainult „oõkõd“ mängida ja siis oli kogu raha läbi. Siis ihaldati „soomuse“ pärast rindele tagasi.

Varsti algasid siin ägedad lahingud.

Nende lahingute iseloomusteks võib küll öelda, et kui need polnud just põrgupalavad, siis põrgu eeskoja palavuse andsid need igal juhul vabalt välja!

„Miin.“

Harilikult oli meil enne lõunat vaiksem ja rahulikum aeg ja sellepärast võis neil tundidel ka vabalt jalutada ühest kohast teise. Uudishimulik ja kõike teada ja näha tahja, nagu ma olin, siirdusin 12. det. 1919. a. Feodorovka külas vaatama kohta, kus vaenlane eelmisel õhtul oli väiksel meie rindest tunginud läbi.

Läbimurdekoht oli Feodorovka küla läbistava maantee lähedal. Selle koha peal oli umbes 10—12 vaenlase laipa hunnikus. Arutlesin parajasti valvepostiga, kuidas see läbimurre võis teostuda, kui järsku kuuldus tume mürts ja midagi langes alla.

„Miin,“ sõhvas mul mõte peast läbi, sest minu teada võis ainult miin kukkuda sedasi tiirelde.

Kükitasime silmapilkselt kaeviku põhja maha. Ootasime tükk aega plahvatust, mida aga ei järgnenud. Hiilisime nüüd ettevaatlikult koha poole kuhu arvatavasti langes miin.

Ka teiselt poolt kaevikust hiilis üks val-

veposti mees lähemale. Lähenedes märkasime, et see ese on lumine ja on kaetud mingi riidega. Selgus, et oli mürsu lõhkimisel ühe vaenlase laiba küljest ärarebitud jalg... Viskasime selle kohe üle traataia vaenlase poolele tagasi...

Uus kuulipilduja.

17. detsembril tungis vaenlane jälle ägedalt meie seisukohtadele Karostalli ja Feodorovka vahelisel sool kallale. Tulistasin rühma parempoolsest Maksimist niipalju, kui seda näis olevat vajalik, jälgides kogu aeg teravalt vaenlase lähenemist. Eriti eelistatuks rünnaku lähtekohaks kujunes vaenlasele meist vähe maad vasemal teisel pool traataeda asuv heinakuhi, mis asus traataiale niivõrd lähedal, et pimedusest hoolimata võis isegi eraldada kuhja ümber küürutavaid kogusid.

Suunasin Maksimi toru kuhja poole ja täristasin veidi. Korraga aga jäi Maksim „stoppama“.

Tee mis tahad, aga ei saanud mitte ühte lasku enam välja. Pimeduse pärast ei leidnud käsikaudu ka viga ülesse. Olukord oli rohkem kui täbar. Meie osa juure kuuluvad venelased karjusid „Pulemõt! Pulemõt!“ („Kuulipilduja! Kuulipilduja!“) Kõik närvitsesid minu ümber. Käratasin, et avage siis ometi tihedam püssituli, Maksim on ju rikkes! Õnneks tegi rühma teine Maksim ka veidi häält. Sain mahti minna telefoni juurde, et paluda saata kohale uus kuulipilduja. Telefoni kaudu ei saanud aga algul suure lärmi pärast minu soovist aru. Pidin karjuma kõigest kõrist, enne kui taipasid minu soovi. Lubati saata.

Kuid ma ei läbeneud oodata. Läksin Feodorovka suunas vastu, et toojad ehk ära ei eksiks. Ümber ringi vingusid kuulid ja undasid lõhkevate mürskude killud. Küla põles. See kõik oli aga juba nii igapäevane, et ei osanud õieti enam kartagi. Oli ainult üks siht, et saaks aga kiiremalte uue tulerelva kätte. Õnneks ühtus minu tee too-

jatega ja nii sain kätte riistapuu, mis pidi olema Maksim. Kere oli sel küll Maksimi oma aga alus oma haraliste jalgadega oli minule võõras.

Kuid polnud aega pärida, miks on alus just niisugune. Viisin selle ruttu kohale ja saatsin vana ära. Vesi kuulipildujasse sisse — ja tulistama! Aluse jätsin kõrvale, sest ei oskanud pimeduses kinnitada sellele kuulipildujat.

Lõin kuulipilduja alusega ühendamise polti pidi liivakottidesse ja asusin laadima.

Nüüd aga selgus, et kuulipilduja vänt ei liigu üldse mitte!

„Vot sulle lops,“ mõtlesin, „nüüd on nad saatanud rikkiläänud kuulipilduja asemele teise samasuguse!“ Õnneks keegi leidis vea üles ja avanes jälle võimalus tulistamiseks. Suure rahmeldamisega olin kaotanud oma kindad ja mu käed said külma raua küljes tublisti kannatada, kuna need pealegi olid kuulipildujasse vee kallamisega saanud märjaks. Valitses parajasti kõva pakane (20—27 pügalat alla nulli R järel).

Peopesad olid verised ja valusad, nii et ei saanud paaril päeval endale leibagi ise lõigata!

Meie asukoha põlemine.

Umbes paar päeva hiljem jõudsimme otsusele, et blindaaž on meie „pere“ jaoks liialt väike ja et on tarvis midagi võtta ette selle pahe kõrvaldamiseks.

3. Liikuva Pargi meeskond elu- ja ametruumi vaguni ees Valgas 1919. a.

2. jalaväepolgu 1. rood oma esimeses asukohas Tartus Viljandi tän. detsembri algul 1918. a., enne lahkumist rindele.

Oli ennelõunane aeg ja sellepärast igatpidi soodus ringivaatamiseks. Seadsin omad sammud Feodorovkasse, sest see oli ainuke lähem koht, kust võis loota midagi saada.

Ohv.-aset. Tikkari abiga leidsingi ühe saunäüti, mis suuruselt näis olevat meile kõigiti sobiv.

Tikkar võttis sauna lammutamise enese peale. Lubas enne kohale saatmist palgid äranummerdada, et siis hõlpsam oleks kokku panna.

Läksin kaevikusse tagasi teatega, et saame suurema onni. Muidugi tundsid kõik sellest rõõmu

Pärast lõunat hakkas tugevasti tuiskama. Läksin siiski külasse tagasi. Tahtsin Tikkarile meeldetuletada, et just läbi tuisu on hea saata palke kohale. Ta oligi juba palgid saatnud ära. Käisin vahepeal Feodorovkas reservis olijate juures ennast soojendamas. Taoti parajasti „očkod“.

Kiirustasin tagasi, et jõuaksime veel enne pimedat uue onni lüüa ülesse.

Jõudes kohale, kus pidi olema meie esimese Maksimi asukoht, märkas, et midagi nagu puudub. Aga mis just puudub, sellest ei saanud tugevas tuisus kohe aru. Kaldusin juba arvamisele, et olen eksinud. Aga seal nägin, et ühest venelaste (Scouts-rüü. alluvad venelased) onnist tuli üks tahmase näoga mees välja ja viipas minule

käega. Läksin juure ja tundsin viipaja ära.

Küsisin: „Kus on uue onni palgid?“

Sain vastuseks, et olla juhtunud äpardus. Vana onn olla kütmisest süttinud põlema ja sellepärast nad olevatki siin. Olgu tähendatud, et onnide põlemised olid nii meie kui ka vaenlase poolel peaaegu igapäevased nähted. Ja sarnastel puhkudel nagu kokkuräagitult põleva onni sihis ei tulistatud. See arusaamine üksteise õnnetusest võis olla tingitud sellest, et valitsesid pakased ilmad ja oli teada,

kui raske on leida uut peavarju. Kõik onnid olid sõdureid täis ja loomulikult ei tahtetud juurdetulijaid võtta heameelega vastu. Aga kui asuti ründama, siis oli sõbralikkus kohe kadunud!

Meie ei saanud oma uut onni üles panna, sest tuisk kestis järgmise päeva hommikuni ja siis ei näinud lume alt enam kohtagi, kuhu palgid olid maha pandud.

Ajasime nüüd kontvõrastena teiste juures läbi. Ise käisin teiste Maksimi meeste asukohas magamas. Seal oli päris korralik blindaaž. Vahepeal sai rühm Feodorovka külasse puhkusele. Ja seal need päevad möödusid kuni tuli ühel päeval teade, et on sõlmitud vaherahu ja enam ei tohi tulistada.

Midagi oli nagu käest ootamatult ära võetud. Kõrvad olid harjunud püssi- ja suurtükitlete raginaga ja mürinaga.

Ei osanud algul vaherahu üle öieti rõõmustadagi! Vaikiv rinne paistis kuidagi salalikuna ja ähvardavana.

Kuid kui viimaks jõuti rahulepinguni, siis lõpuks veendusime, et vaenlasel on rahuga ikka tösi taga!

Nüüd hakkas iga mees mõtlema koju pääsemisele. Ise ei tahtnud ka enam jääda edasiteenima. Ligi 4 aastat sõjaga seoses olnud seiklustest jatkus minule! Uskus, et see oli Eesti riigile ja sellega ühtlasi ka minule viimane sõda.

Soomusrongide Diviisi kuulipildurite kursused Vabadussõja päevil.

Res.-kapten V. Songi.

Veebruarikuul 1919. aastal, kui meie võidukad väed olid Vabadussõjas Lõunarindel tõrjunud vaenlase sõjajõud tagasi ja vallutanud Valga, jäi soomusrongide baasiks Valga raudteestõlm, kuhu asus Soomusrongide Divisjoni (Diviisi) staap.

Valgast arendasid laiarööpmelised soomusrongid oma operatsioone Irboska suunas, kitsarööpmelised opereerisid Ruhja sihis ja Marienburgi suunas.

Soomusrongid omasid rohkearvuliselt raskekuulipildurite ja kergeid automaatrelvi, mille tõttu nad võisid arendada väga tugevajulist tuld ja oma kiire manööverdamis- ja liiklemisvõimete poolest suutsid nad edukaid läbimurdeid teostada.

Soomusrongide ja nende dessantosade automaatrelvade tule juhtimiseks ei leidunud meil viimaks küllaldaselt vilunud kuulipildureid.

Soomustatud jõudude juurekasv ja laienev rinne nõudsid aga järjest veelgi rohkem vilunud automaatrelvade tundjaid.

Selle rahuldamiseks organiseeriti Valgas Soomusrongide Diviisi kuulipildurite kursused.

Kursuste formeerimine pandi leitn. A. Ojassoni peale, kes üsja Arhangeliskist Inglise ekspeditsiooniväest oli jõudnud kodumaale ja määratud Soomusrongide Diviisi käsutusse. Leitn. Ojassoni peeti tol ajal üheks paremaks automaatrelvade tundjaks.

Mind määrati 16. märtsil kursuste instruktoriks. Kursuste õppekavas oli raske- ja kergekuulipildurite tundmaõppimine, laskeasjandus, riviõppus ja taktikaliste ülesannete lahendamine. Kursustel oli kaks komandot (klassi) — noorem ja vanem kursus. Mõlemis komandos oli 150 meest, 2 komando ülemat, 3 nooremat ohvitseri, ohvitser-instruktor ja kursuste ülem. Kursused moodustasid iseseisva üksuse oma majandusega, alludes otseselt diviisi ülemale.

Kursustele komandeeriti mehi kõikidest Soomusrongide Diviisi väeosadest. Iseloomustavaks kursuste organisatsioonis oli see, et õppetöö kõrval ta pidi ühtlasi tarviduse korral olema ka rindel löögüksuseks. Kursuste kasutada oli sellepärast 15 Lewiisi, 15 Madseni ning 8 Maksimi ja 7 Colti.

Õppeaeg kursustel, mahaarvatud lahingoperatsioonide aeg, kestis 4 nädalat, kusjuures vanem kursus lõpetas 2 nädalat varem nooremast kursusest. Kursuste lõpul toimusid õppekomisjoni poolt katsed, kus lõpetajate teadmised ja laskevõimed leidsid hindamist. Nõnda valmistati lühikese aja kestel ette vajaline arv kuulipildureid, kes väeosadesse tagasimminnes omasid juba vastavad nõudekohased teadmised ja kogemused.

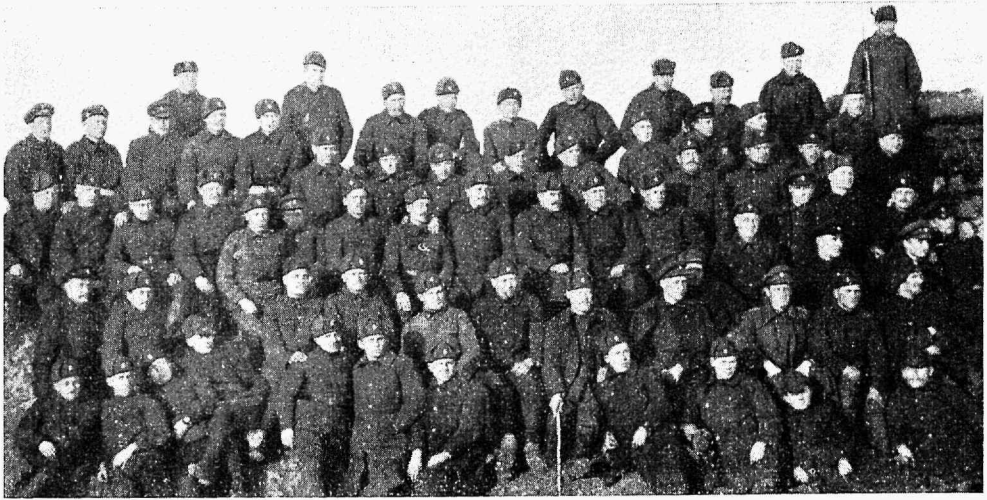
Kursuste ülema lahkumise järele, kes asus Soomusrongide Diviisi Soomusautode Kolonni ülema kohale, määrati mind kursuste ülemaks.

Ka nüüd tuli S. D. kuulipildurite kursustel õppetöö korral osa võtta rindel mitmest lahingoperatsioonist.

22. apr. 1919. a., kui vaenlane Rõuge-Võru suunas oma pealetungil ähvardas ära lõigata meie võitlevaid väeosi, siis selle tagasitõrjumiseks ja vastulöögi andmiseks sai kuulipildurite kursus käsu ühes diviisi tagavarapataljoniga tungida Mõniste mõisa juures vasakult tiivalt vaenlasele seljatagant kallale.

Soomusrongide Diviisi Kuulipildurite Kursuste lõpetajad komisjoni ees teadmiste katsetel Valgas.

Soomusrongide Diviisi Kuulipildurite Kursuste lõpetajad koos diviisi ülema polk. K. Parts'i, kursuste ülema ja katsete-komisjoniga Valgas 15. märtsil 1919. a.

Seekord viibisid kursustel Saaremaa mehed, kes äsja olid saabunud diviisi ja kohe saadetud kursustele.

Neil meestel arvati „mässuvaime“ olevat juures, Saaremaal enne seda asetleidnud rahutuste tõttu. Vaevalt ühe nädala olin neid õpetanud, läbi võttes relvade käsitlemist ja tehes praktilisi harjutusi.

Tegevusse astudes süiski kahtlesin meeste meelsuses ja ei olnud päris kindel, et nendega suudan täita antud ülesande. Avaldasin oma arvamist ka diviisi staabi ülemale kapten J. Poo-pule, kes oli ise ka saarlane. „Nii hull see asi ei ole, saarlased on tublid poisid, võite julge olla — hädasse nad teid ei jäta,“ tähendas kapten Poo-pu muulates.

Õhtu eel, jõudes kohale ühes Soomusrongide Diviisi Tagavarapataljoniga, jagasin oma mehed rühmadesse, paigutades need tagavarapataljoni juurde ülesannete kohaselt.

Pealetung pidi algama varahommikul pime-duse katte all. Minu asukoht oli pataljoni staabi juures, kust kõige parem oli juhtida oma mehi.

Pealetung algas hoogsalt. Vaevalt mõne sammu kaugusel ei olnud aga enam võimalik eraldada oma mehi vaenlasest. Raske oli ka pimeduses orienteeruda. Vaenlane avaldas visa vastupanu.

Hommikul valgenedes selgus, et meie löögi-osade mõlemad tiivad olid löönud vaenlase ta seisukohtadelt välja. Vaenlane taganes tiibadel kor-ratult, kuid selle vastu rinde keskosas, pataljoni 2. roodu vastas, oli vaenlasel olnud edu; oli karta isegi ta läbimurret, kuna meie 2. rood oli paisatud laiali. Ohvitseridest olid langenud reast välja roodu ülem leitn. Parktal langenuna ja

leitn. Schilling raskelthaavatuna. Pataljoni ülem kapten Kursk pöördus minu poole, et võtaksin 2. roodu kohalt läbimurde likvideerimise oma peale, sest pataljoni staabi juures ei olnud varus enam ühtki ohvitseri.

Võtsin pataljoni staabi juures oleva kuulipil-durite kursuste tagavararühma kaasa ja asusin antud ülesande täitmisele.

Kogu 2. roodu meeskond oli valgunud laiali; mõned üksikud leidsin põldude vahelt kraavist üles ja võtsin nad kaasa. Et vaenlane kogu aeg meid tulistas raskekuulipildujaist, siis valisin lähema talu, kus paistis olevat võimalus varjumi-seks ja tule avamiseks. Andsin kuulipildurite rühmale käsu väljatungida lähema talu juure, kus paistsid põllukividest ehitatud laudad, mis võisid pakkuda tulistamisel varju.

Kuuliderahe all õnnestus mul kuulipildurite rühmaga süiski suuremate kaotusteta üle lageda välja jõuda tähendatud talu kivihoonete varju. Koht oli soodne tule juhtimiseks ja ka tulista-miseks. Avastasime kohe ka vaenlase kuulipil-dujate asukohad. Nüüd hakkas metsaservast ja põldudelt ükskiuid 2. roodu sõdureid, kes olid la-manud oma varjukohtades, kogunema meie juurde. Korruga lakkas vaenlase tuli. Oma suu-reks üllatuseks nägin vaenlast taganemas; vis-tisti sai ta viidud eksiteele metsaservast välja-valgvate 2. roodu meeste poolt, kartes haaran-gut. Rutuga kogusin 2. roodu laiailvalgunud me-hed kokku ja asusin ühes kursuste meestega ta-ganevat vaenlast jälitama. Vaenlane põgenes, jättes maha varustust, laskemoona, laskemoona-kaarikuid ja kuulipildujaid. Naabritalu pöönin-gult leiti vaenlase mahajäetud kuulipilduja, mis oli meid veel äsja tulistanud. Kuulipildujal oli isegi lint kuulidega küljes, nii et võisime kohe

toruotsa keerata ümber ja vaenlast tulistada ta oma relvast.

Selles talus oli asunud ka vaenlase laskemoonaladu. Saima saagiks mitu kaarikut laskemoonaga ja 3—4 hobust.

Süüpeale arenes meie edasitung juba jõudsalt. Ainult üksikud lasud lasti taganeva vaenlase poolt meile vastu. Nii jõudsime varsti meist ettejõudnud paremal ja pahemal pool pealetungil olevate roodudele järele.

Vaenlase taganemise teed ei saanud Rõuge juures siiski õigel ajal ära lõigata ja vaenlane pääsis oma suuremate moonavoridega enne läbi, kui seda saadi takistada. Selle peale vaatamata oli ta kannud suuri kaotusi. Olime saanud hulga sõjavarustust, laskemoona, relvi, hobuseid ning vange.

Meie kaotused ei olnud suured. Olime selle julge operatsiooniga kaasa aidanud Võru ja Valga teistkordse vallutamise vältimisele.

Mõniste lahingus kui ka hilisemates lahinguritustes esinesid kuulipildurite kursustel väbiavad saarlased alati vahvalt.

*

Pärast Landeswehri lüüasaamist Võnnu all, kui Soomusrongide Diviisi ja 3. diviisi osad 27. juunist 1919. a. asusid Landeswehri ja Rauddiviisi vastu Riia eelse veekogude joonele, sain käsu kuulipildurite kursustega välja astuda Landeswehri vastu.

Mulle tehti ülesandeks toetada kuulipildurite kursustega Soomusrongide Diviisi osi, kes võitlesid vaenlase vastu Rodenpoisist mõni kilomeeter eemal Riia suunas. Kursuste käsutada oli 300 meest, keda määrasin rühmadena kerge- ja raskekuulipildurite väeosade juure, jäädes ise Rodenpoisi jaama.

Vaenlase lennukid käisid korduvalt Rodenpoisi jaama küllastamas, pildudes alla mõned pommid, kuid need ei teinud õnneks suuremat kahju.

Soomusrongid tungisid peale pikuti raudteeliini, kuulipildurite kursused paiknesid vasakul pool maanteed.

3. juulil 1919. aastal kirjutati Strazdenhofis alla vahelehel Landeswehri ja vaenulik tegevus poolte vahel lakkas.

Poolsalaja käisin ka mina seekord Riias ära. Riia ääreosade ehitused olid saanud tubliski meie suurtükkitulest kannatada, kuna linna keskel ei olnud suuremaid purustamisi näha. Kesklinnas asuvad ärid olid lahti, liikumine oli normaalne. Ühtegi Landeswehri vormikandjat silma ei puutunud, need olid linnast juba lahkunud. Riias tagasisõites, sain korralduse kursustega Valka tagasisõitmiseks. Jõudes oma meestega Valka, tuli seal korraldada katseid vanemale kursusele.

Lõpetanute asemele tulid kohe uued mehed, kelledega õppetöö jätkus.

15. juulil 1919. a. sain Soomusrongide Diviisi staabist käsu sõita kursustega Pihkva, et abistada seal diviisi väeosi, kuna vaenlane ründas parajasti Pihkva taga meie vägede seisukohti.

Soomusrongide Diviisi operatiivstaab asus tookord Pihkva jaamahoone otsas haruteel seisvas klassvagnis. Kui jõudsin Pihkva vaksali, siis kuulsin jaama esisel kohalisi venelasi ütlevat: „Vaat, Eesti raudväeosad on jõudnud kohale!“ Paistis kohe silma, et linnaelanikel oli terav toiduainete puudus. Naised palusid jaamas meie sõduritelt leiba ja maud. Mõni päev hiljem varustati meie poolt elanikke jahu, suhkru ja teiste hädaliste tarbeainetega.

Lahingud olid käimas Pihkva taga, kus vaenlane püüdis tungida välja Pihkvani.

3. Liikuva Pargi staabi vagun Valgas 1919. a. Vaguni ees pargi komandant lipn. K. Martinson.

Olin nende operatsioonide ajal Soomusrongide Diviisi operatiivstaabis, kus täitsin peale kuulipildurite kursuste tegevuse juhtimise ka sideohvitseri kohuseid.

Kuulipildurite kursused täitsid antud ülesandeid edukalt, kuid pidid seejuures kandma ka kaotusi.

Näpea kui Pihkvat ähvardav vaenlase pealetung oli likvideeritud, lahkusin kursustega Pihkvast.

Kursuste õppetöö juhtimise kõrval tehti mulle veel ülesandeks koostada kuulipildurite õppekäsi raamat ja õppetabelid, kuna igasugune kirjandus sel alal puudus täielikult.

See töö nõudis vaeva ja aega, ja seda osalt ka selle tõttu, et puudusid veel vajalised oskussõnad. Töö tulemusena diviis avaldas trükkis esimene kuulipildurite käsiraamatu.

Kuulipildurite kursuste likvideerimine teostus üheaegselt diviisi likvideerimisega.

15-AASTASE ÕPPURSÕDURINA SOOMUSRONGIL.

E. PARTS.

Tartus Saksa okupatsioonivägede
lahkumise eel.

Õppursõdurite organiseerimine.

Detsembrikuu esimesi päevi aastal 1918.

Maailmasõda on lõppenud ning peaks algama rahupõlv maa pääl. Kuigi on voolanud palju verd, aga kõik näib kujunevat hoopis teisiti.

Seda näib taipavat kõige paremini pikk kuivenud kapten Karl Parts, kes juba nädalapäevi tagasi jättis jumalaga omastega. Ka minuga, kes ma õpilasena elasin temaga ühes majas Tartus.

Kapten sõitis Tallinna, kus ta kuuldavasti organiseeris soomusronge koos kapten J. Pitkaga. Sakslased on maalt lahkumas; ühtlasi kuuldub, et vaenlane idas on tunginud üle raja kodumaa pinnale.

Süda on rahutu ja sinna sigineb salajast rõõmu ainsa mõtte juures: minna sõtta koos vanemate kaasõpilastega nagu täismees. Kuid esialgu on selleks vähe lootusi, et mu soovid leiaksid kohest teostumist.

Kõige raskemaks takistuseks vahest ei olegi see, et olen vaid viieteistkümnenda eluaasta lävel. Hoopis suuremaks raskuseks on isa, kellelt loasaamine sõttaminekuks on peagu lootuseta. Ja siis veel mu vennad!

Linna tapamaja juures, uue platvormi ruumides, sagivad ikka veel sakslased, peas hallid teraskiivrid, mille sügavate äärte alt läiklevad jäised silmad. Nad laadivad parajasti vagunitesse viljakotte ja tapetud loomi. Ka tassivad nad läheduses asuvatest ladudest püsse ja padruneid kastide kaupa; samuti riidekangaid ja saapaid veoautodelt.

Mõtlen, et seda kõike läheks ometi meilegi tarvis, aga ei ole võimu, kes takistaks nende tegu. Ühe lao juurde on nad kutsunud hulgana eraisikuid, kuigi õue sissekäigu kohal seisab hoiatuslauake möödunud kuudest: „Sissetullemine on eraisikutel kõvasti kellatud.“ Ei seda nad läbegi koristada.

Kuna inimesed lähevad ladudesse, rüselevad seal murruna, väljuvad peagi midagi käes ja lahkuvad kiiresti linna poole, siis minagi lähen ühte ruumi. Selles on igasugust kraami, mida aga sõdurid müüvad raha eest: sõjaväe kirveid, suuri ja väikseid, labidaid, kirkaid, raudkangi, kiikreid, uiskusid, pasunaid ja trumme terveid hunnikuid. Ühes avatud kastis on näha sigareid.

Üks sõdureid kasseerib inimestelt raha, nii et ta taskud on juba tulvil nagu kratil. Nurgas on lahtiseid relvakaste, milles revolvrud ja püstolid;

teine kast sisaldab padruneid. Need oleksid juba midagi minu jaoks, mõtlen. Lahkun.

Jõuan viimaks raekoja platsile. Tornikell taob ülal kaksteistkümmend pauku. Kiirustan Kivisilla poole, kuhu ka marsib väike Saksa sõdurite salk. Kuid parajasti läheneb ülejäõelt üks treffneristide õppurrühmi, poistel püssid õlgadel.

Salgad peaksid kohtuma keset silda, kuid kuna see on kolonni vabaks möödumiseks kitsas, siis sakslased peatuvad. Nad tõmbuvad kõrvale ja annavad tee vabaks, trampides paigal oma raudatud saabastes. Peksavad jalgu vastu kivisillust nagu vihaga, et nende võim on varisemas sellel ilusal maal.

Kooli rühm on mitmendat päeva käinud valveteenistuses. Muist nägin neid alles eila jaamas, ühe sõjaväe lao juures vaksali läheduses. Kuuldavasti nad käivad ka öösi Kaitse Liidu staabis ja võib olla veel mujalgi.

Talvekuu päevad on külmad. Kogu linn, kogu ümbrus on hommikuti mattunud raskesse udusse. Vahetevahel sajab peente piiskadena libedat jäävihma kõnniteede auklistele tahvlitele.

Meie koolimaja jõe kaldal on päevade jooksul muutunud justkui kasarmuks. Tunde vanemates klassides ei näi üldse olevat. Muist ruumes seisavad tühjad kogu päeva. Õppursõdurid liiguvad hämarates madalates koridorides vilkalt ringi. Sulepea on vahetatud püssi vastu. Kõliseval õuel tehakse püssiharjutusi.

Raskusi sõjaväkke astumisel.

Kodukoha sündmusi.

Õpilane Hanschmidt IV klassi vanemana küsib oma kaasõpilaste nimel luba astuda neil õppurrühmadesse.

Direktor rõhutab, nad olevat veel noored. Vähemalt esialgu ta soovib neil rahulikult jätkata õpinguid, kuni tarvidus ja olukord rohkem selgub.

Aga ei vett saa igaveseks sulgeda. Mõni päev hiljem hõrenevad ja tühjenevad kooliruumid veelgi rohkem.

„Mis meilegi ootame, läheme kah“, ütleb koolivend Luiga, jõuluvaheajale minnes.

— „Kuhu?, küsin ma.

— „Sõtta!“

See on minule väike üllatus, et tema on haudunud samu plaane, mis minagi. Ta on minust veelgi mõni kuu noorem, kasvu poolest aga pikem, kehaliselt küllalt sitke.

— „Kas ei või ja, ütles“, jätkab Johannes Luiga.

— „Tuleb asja veel arutada“, vastan.

Järgneval selgitamisel leiame, et meie mõlemate riietus on viletsavõitu ja saapatallad on kulunud õhukesteks. Puuduvad säärlikud. Palitu ja kübar... nende poolest ainult saaksime esialgu toime. Ka kindad on mõlematel korralikud labakad, kuid kaelasallid puuduvad.

Oleme küllalt tugevad tassima sullepead ja raamatuid kaenla all, kuid kuidas oleks lugu püssi kandmisega?

— „Kas oleme seni kartnud kedagi?“ küsime üksteiselt.

— „Ei ole“, leiame ühise vastuse.

— „Ei mina küll sõda kardata“, ütleb Luiga ja lisab juurde, „millal siis põrutame minema?“

Lepime kokku, et enne kui kuhugi läheme, peame enesele muretsema püssid ja parajad säärlikud.

See oli öö saabudes, mil punased raketid puurivad pilvi. Vaenlane põristab külmunud teedel, liikudes südamaa poole. Meie vähesed väed on taandunud, võib olla seisavad nad juba Tallinna väravatel.

Olen isakodus maal. Mul on vähe aega. Viimati nägin koolivenda Luigat Liivaku veskil.

Jõulud ja vana aasta õhtu mööduvad kirikukellade helinata.

Vanemad vennad teotsevad millegagi. Vahest õhtuti sõidab mõni neist kodunt välja ning hommikuti ärgates näen neid jälle koos vestlemises ja nõupidades. Muuseas kuulen nendelt, vaenlase väesalgad on peatumas Otepääl, Elvas ja Luke mõisas.

Ühel päeval ootab mind isa aida lävel, võti käes. Ta on fusane. Ma hoian hoolsasti kinni kotisuud, mil tema, võtnud läki-läki peast, kühveldab suurest kirstust püülit sinna sisse. Terve kott püülit ja kaks kotti rukkijahu tõstame reele, peitmiseks, nagu ütles isa juba lõunalauas.

— „Asjata, täiesti mõtetu“, ütlen ma talle. Ta meel läheb veel tusasemaks.

Sõidame hämarikus veehaudade juurde. Langetame kotid vette.

Taevas on tõmbunud paksu pilve, pudeneb alla valget lund aasadele ja põldudele. Mustjas maa kattub aegamisi üleni valgesse. Kas sellesse mat-

tub ka vaen ja riid. Kuigi reetee on suurepärase, on ometi nukrad sõltjate meeled.

Ühe ägeda koosoleku järele vallamajas levib kulutulena teade perest-peresse: lähemal ajal pidavat algama vallas vangistamised. Esialgu teatakse rääkida vaid kaheksakümnest neljast mehest, kes seisvat n. n. mustas nimestikus. Sarnastel aegadel on ikka jutte palju.

Nähtavasti kõige selle olukorra tagajärjel saab mu isatalu arenevate sündmuste keskuseks. Hämarikus ja öösi hiilivad võõrad mehed meie majja, mingi relv hõlma all.

Mu ema on imestunud hommikul, nähes korraga nii palju püsse seina najal ja käsigranaate meeste käes. Mehed istuvad õlgedel ja tutvunevad relvadega. Ta vaikib, ta ei lausu võõrastele musta ega valget, vaid teises toas küsib mu vanematelt vendadelt, et kas see siiski pole mäng tuletikkudega?

Kokkukogunenud polegi nii võõrad. Nad on enamikus kõik pärit lähemast ümbrusest, vaid mõni üksik on tulnud naabervaldadest.

Järgmisel päeval kella 12 paiku jooksevad kõik mehed tagatoas akna juurde. Vähe eemal, teederistil peatub võõras ratsanik. Ta on tulnud Elva poolt aeglasel sammul ja vaatleb nüüd uurivalt ümbrust. Tal on püss seljas, mõök ripnemas küljel; isegi nagu kannused läikleksid päikesepaistes.

Ruumis tekib esialgu väheke ärevust, mõned õhetavad palgest. Kui kõik mõtted on esile toodud ja võimalused arutatud — rahunevad ka meeste meeled.

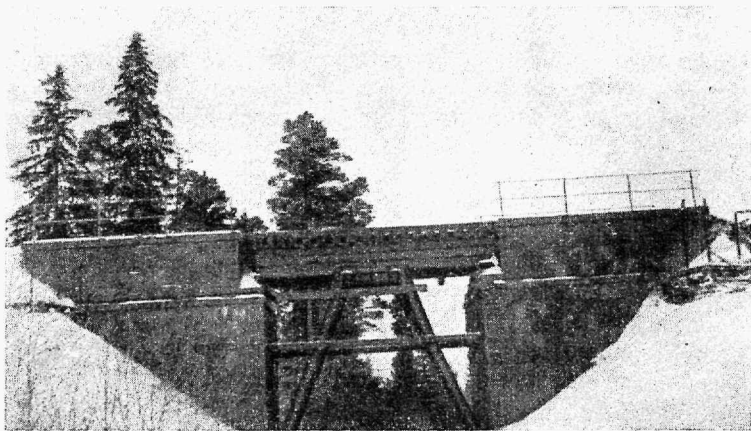
— „Poisid, olge vaprad! Ärge lööge araks!“ ütleb mu isa habet silitades.

Mehed ei ole arad, ainult neid on vähe hulga vastu. Neil pole ka kõigil püssigi.

Saabub hele, kuupaisteline valge öö. Lumi ruüdis meeste astumisel. Mehed tagatoas, pidades

3. jalaväepolgu 11. ja 12. roodu ohvitseri ja sõdureid 1919. a.

Vaenlase poolt purustatud raudteesild Paju mõisa lähedal meie vägede poolt ajutiseks liiklemiseks kordaseatuna.

jalgealust tuliseks, kavatsevad lahkuda kodukülalt ja minna oma taandunud väetüksustele järele, „omade juurde“. Et seal siis ühiselt hakata vaenlasele vastu.

Mehed sammuvad hõredas reas mööda lumist välja Vinkli väikekoha suunas.

Ja minagi, väike-mees, olen rivis, kuidagi teiste kõrval. Ei mul ole püssi. On neljal mehelgi püssid puudu ja nad hoiavad omasuguste ligidale.

Tartu vabastamine.

Lahingud Elva ümbruses.

14. jaan. suman ma üksinda mööda lumist maanteed ja kannan turjal pauna. Astun ja viilistan.

Viimaks ometi hakkavad paistma Tartu tornid läbi hommikuse sinetuse. Linna poolt või tagant kuuldub mingeid mütsakaid.

On juba lõppemas võitlus linna pärast. Vaenlase polgud, kes Tähtvere väljadel on asjatult püüdnud vastu panna meie vägedele, põgenevad nüüd korratute salkadena.

On näha, kui soomusrongid liiguvad raudteel, kuis seal suurtükkid kärgatavad.

Nüüd silman pealetungijate hulgas pikakasvulist meest. Ta lõug on habemes. Seljas on tal määratud lambanahkne kasukas, jalas pastlad. Varukale on pleetnõela abil kinnitatud valge lint, millel must kiri: „Soomusrong nr. 1“.

Selle pika noormehe ees sibab vaenlane uhkes mundris. Kuigi püüab, et jõua eeljooksja lisada enam kiirust juurde. Nõnda jooksevad nad kahekesi võidujooksu.

Siis silman kapten O. Luigat oma Soomusrong Nr. 3 meestega.

Kivisilla poolt marsib leitn. J. Kuperjanov oma partisanidega. Juht sammub surmapõlglikult ees.

Kuulutusetulpadele ja majaseintele kleebitakse

päevakäsk, millele on alla kirjutanud kapten K. Parts. Linna garnisoni ülemaks määratakse leitn. J. Kuperjanov, linna komandandiks partisan leitn. R. Kuslap. Neil kästakse linn puhastada vaenulisest ollusest.

Rinne nihkub Reola—Nõo joonele. Õpinguid pole koolis alustatud, ruttan maale.

17. jaanuari õhtul askelدان koduõuel. Kuulen aegajalt, kuis vaevalt kilomeeter eemalt, küla-soolt, kostab vahetevahel suur kisa. Verine päikseratas on parajasti vajumas Kalmemäe harja taha.

Kostaks nagu väga tuttavaid hääli, kuid mul ei tule äkki mõttessegi, et „tagatoo“ mehed võiksid jälle teotseda koduküla ümber. Kostavad mõned üksikud püssipaugud, siis jälle kisa, kuni kõik viimaks vaikib. On öö. Raudteel on alanud suurtükkide kahevõitlus. Vaenlane asub Uderna-Kalmemäe ümbruses, meie väed Vapramäe metsade vahel.

Hommikul ilmub ootamatult vend Rudolf. Ta jääb koju vaid mõneks minutiks, ütleb, et tal olevat rutt.

Järele pärides selgub, et eelmisel õhtul kostnud kära Kotka talust. Nad olnud seal üheksakesi. Korraga näinud nad möödasõitvaid vaenlase ratsanikke, kes sõitsid otse üle soo Elva poole. Nemad kihutanud siis Kotkalt otseteed järele.

Pärastlõunal ratsutan Elva. Valvurid sillal peatavad mind. Nad on kahekesi, püssid käes. Kuid neil pole mõtet mind pikalt usutleda.

Tervelt kuus vaenlase granaati on kukkunud jaama veepumba lähedusse. Üks mürsk on purustanud Otepää ja Vaikse tänava nurgal suvila kelba.

Parajasti parandatakse raudteesilda, mille vaenlane on purustanud taandumisel. Talumehed regedel veavad jaamast liipreid juurde. Vaenlase mürsud lõhkevad vähe eemal, paisates üles porisambaid.

Ei möödu need lahingud Uderna all, Kalmemäel ja Kirepis ilma vereta ja kaotusteta meie pool. Niipea kui raudteesild on parandatud ülesõiduks, veerevad soomusrongid varasel hommikutunnil jaamast läbi. Kogu päev kostab mürinat.

Otsustades vedurite suitsu järele tõmbuvad meie soomusrongid Elva poole tagasi. Hiljem olen minagi jaamas. Hiinlasest vaenumees, pika patiga, lebab surnuna mändide all. Neli lätlast on külma tõttu kangestunud okastrantaia najal.

Sõjavägede ülemjuhataja polk. Laidoneri tulek rindele on suursündmuseks.

Ta tervitab mehi Valitsuse nimel, soovides õnne ja edu edaspidisteks võitlusteks. Ühtlasi valgustab ta üldolukorda riigis ja väljavaateid sõjas.

Seon oma hobusel ratsmed ümber kaela ja annan talle hoobi. Hobune algab kojusõitu üksinda.

Astumine sõjaväkke.

Sõjateenistusse pääsemiseks tuleb mul veel võtta reis ette Tartu, et klaarida oma asjad koolis. Seal kohtan jälle ka koolivenda Luigat.

Juhuslikult näen ka rindeleminevaid väeosi. Mehed kolonnis laulavad. Neid kalke mehi on saatmas palju rahvast. Sõdurid on kõik relvastatud, püssid seljas.

Saateorkester mängib rõõmsaid viise.

Kuid siis äkki vaibuvad kriiskavad, rõõmsad helid. Sellele rongikäigule sõjavälja poole, jõuab sealtpoolt teine vastu — valgete puusärgide rida liigub läbi linna kalmistute poole. Puusärgid on asetatud regedele.

Veel tükk aega on kuulda leinaviise. Juba nii mõnigi tuttav on läinud seda teed. Kelle kord on järgneda?! „Kuulad sa Juks“, ütlen ma koolivenna Luigale, „oled minust veelgi noorem, jää maha. Niikuinii on sul juba kahe venna elu kaalul. Lähen parem üksi.“

Luiga, senini kuidagi tagasihoidlik, muutub äkki elavhõbedana elavaks. Ta reageerib peagu paaselt.

Siis astume sõbralikult suurde majja Pepleri ja Aia tänavaga nurgal — Mellini kliinikusse. See on kolmekordne telliskivi ehitus, mida osalt varjavad härmatanud kuused.

Õed kõnnivad otsekui varvastel, kõnelevad soistades. Vaid üksikutest palatitest kostab õigeid. Veeretatakse vankrikest surnukuuri poole. Lama ja on kaetud valge linaga.

Siis tuleb õde meile juurde. Teeb meile märkuse kõvasti kõnelemise eest, pealegi ei tohtivat haigasse üldse sisse tulla.

Seletame talle umbes nõnda, et oleme sõjakäskjalad ja et peame saama kokku halglas viibiva kapten Partsiaga.

Viivuks jääb õde mõtlema. Siis ütleb ta, et meie võivat siis tulla. Astume ühte väiksesse ruumi, milles lamab kpt. Parts. Ma otsin vabandussõ-

3. jalaväepolgu 12. roodu ohvitseri ületamas paadil Narva jõge.

nu. Enese ja mu kaaslaste vanaduse jätan avaldamata.

Kapten ütleb, me pidavat rääkima otsekohele. Siis räägime välja kõik, mis südamel.

„Tubli,“ lõpetab kapten, „võite minna. Saate julgemaks. Julgust läheb elus tarvis...“

Ta ise ei olevat võimeline kirjutama melle vastavaid pabereid, vahest kuidagi ainult oma allkirja saab paberile alla. Ma võtku lauakeselt kirjablokk ja hakaku kirjutama „diktaati“ tema etteütlusel.

Kui kirjutus kolmele lehele on valmis, kapten loeb need läbi ja suure vaevaga kirjutab alla. Lahkume selle järele.

Sõit rindele.

Ruttame raudteejaama. Sõjavälja poole on valmistumas väljasõiduks soome abivägesid. Soomevelled tirivad parajasti lahtistele vagunplatvormidele suurtükke ja paigutavad vagunitesse hobuseid; kaubaaitade juures kantakse koormatelt rongile laskemoonakaste, ühte vagunisse pillutakse leivapätsi. Üks vagun ei sisalda muud kui ainult virnades suuski ja suusakeppe.

Jaama ooteruumid on reisisaist tulvil. Mõned ootavad sõiduvõimalust juba mitmendat päeva. Nad on roidunud ja tukkuvad pinkidel ja põrandal. Nende võitlust unega segab järsku trobikonna põhja-poegade kõrgetooniline sõjalaul. Sobitame peagi nendega tutvust, milleks keelteoskus ei tee erilist raskust.

Ja siis kõlab läbi ruumide — „juhei, ärasõit!“

Kuigi oleme soomlastega kokkuleppinud sõita nende vagunis, kaome aga varsti üksteise silmist selles saginas. Poetume Luigaga kuhugi kolmandaklassi vaguni kõrgemale lavale. On pörgulikult kuum. Vagun on tulvil mehi ja tubakasuitsu. Rong küll nõksutab, aga edasi ei liigu.

Nähtavasti rongi väljasõidu viivitus teeb vähe närviliseks ühe soomlase. Ta jõuab otsusele, et meie pidavat lahkuma nende vagunist. Vaidlen vastu. Soomlasega on kaasas ka ta õde, ka mundris. Üks soomlase kaaslasti manitseb teda ja pöördub siis meie poole. Meie vahel areneb mitu tunni kestev sõbralik keskustelu.

Rong liigub aeglaselt. Mõõduvad tuntud metsad, mäed ja talud. Kogu raudteeäärne lumi on täis värskaid sõjajälgi. Lumi on kohati verine. Siin-seal võib näha lõhutud truubi rususid ja purustatud talumaju; paistab ka mustendavaid granaadilauke. Ühes jaamas on näha põlenud vagunite rususid. Hiljem kuulen, et neisse on põlenud sisse hiinlasi, kes pole käsu peale lahkunud vaguneist.

Kui viimaks rong jõuab Valka, on juba alanud uus päev. Soomlased hakkavad kohe mahalaadima. Nägemiseni! Hüva päivä!

Jaama komandant arvab, et Soomusrong nr. 1 on Võrus. Millal selles sihis sõidab mingi rong, ta ei tea. Peame ootama.

Raudteejaama lähedal asub seltskondliku organisatsiooni „Ühistöö“ toilitustamispunkt sõdurite jaoks. Naised-neid askeldavad edasi-tagasi valgetes põlledes, valmistades ja serveerides toite sõjameestele ja seda kõik tasuta.

Umbes kahe tunni pärast sõidab Soomusrong nr. 2 Võru poole. Sõidame kaasa. Rong ei sõida seekord aga kaugemale kui Antslani.

„Supiristlejaks“ sõdurite poolt nimetatud soomusrongide toilitustamisingrong sõidutab meid tunni aja pärast Võru poole.

Jõudmine Soomusrongile nr. 1.

Esimesi muljeid ja seiklusi.

Võru jaama jõudes on kõik saladuslikult vaikne. On õhtu. Jaamahoone on saanud tugevasti kannatada.

Hulk vaguneid on põlenud rusudeks. Midagi veel hõõgub ja suitseb edasi. Pimedusest kostab inimhääli.

„Kes seal on?“ hõikab mehekogu vähe eemalt. Juba me olemegi lähenenud neile. Mehed valgete käelintidega on Soomusrongilt nr. 1.

Peagi olen vagunis vestluses oma vend Karliga. Ta aina pärrib ja uurib kõike.

Nii siis — ma olevat koolist põgenenud?

Mitte põgenenud! Tulin lubaga! Ütlesin direktorilegi head päeva! Ma olevat siiski teinud väga, väga halvasti!

Oma vastuväidetes toon ette: kas need ei olnud enamikus koolipoisid, kes esimestena astusid vaenlasele vastu? Kas need ei olnud peamiselt koolipoisid, kes Narva all löid esimese lahingu? Kas vähe oli neid koolipoisse, kes Kehra all andsid

vaenlasele esimese sauna? Ja kui mu isal on kodus töödega kibe, siis võib ta ju nõuda sõjavange.

Vend Karl mõtleb ja vaikib, ta pole enam kaugegtki nii resoluutne. Aga ta siiski veel jätkab:

„Kas sina siis arvad, et need olid sinusugused sõdurist-poisid, kes kütsid esimese sauna?“

Mu suhu kogus äkki palju sõnu, nii et ei saanud kohe vastata. Tundsin venna sõnade rasket mõju: pühkisin otsmikult külma higi, oleksin nagu kukkunud põrandale kõrgelt lavalt. Mul oli ju kaalul nii palju: kui naeravad hulgakesi mind välja, kuis ilmun siis kapten Irve ette.

Järgmisel päeval, 4. veebr. 1919. a., rong seisab endisel kohal. Kõik magavad veel, peale mõnede üksikute, kui äratan Luiga.

„Lähme,“ ütlen.

— „Kuhu?“

Staap on teise klassi vagunis rongi keskel. Kapten Irv on äsja väljas hõõrunud oma nägu värskel lumega ja nüüd parajasti kuivatab end rätikuga. Esitame talle oma saatekirjad. Kapten loeb aeglaselt. Vaid vahetevahel tõstab oma pilgu, meid nagu mõttes ja hinnates.

— „Hea küll! Mis nendega siis ikka teha,“ pöördub ta kellegi ohvitseri poole, kes hiljem osutub leitn. Eduard Nepsiks.

— „Tulevad võtta kohe nimekirja, palgale ja toidule...“

Kapten Irv, otsustades esimese mulje järele, on sõbralik ja tagasihoidlik mees. Minusse otse nagu hoovaks sügavat usaldust ta vastu. Ta kannab valget, villasest lõngast kootud karedakoelist mütsikest, seljas on tal tumehall sinel. Liikudes väljas, on tal binokkel rihmaga kaelas, kuna kaarditasku ripub vasakul puusal. Sellevastu leitnant Neps on kui tulesäde, kuid ka sõbralik.

Möödub umbes pool tundi ja mind Luigaga kantakse rongi nimekirja. Rongi kirjutajaks on selkorral mu vend Gustav. Vastu ootusi väljendas ta koguni rõõmu meie tuleku kohta. Pärrib aga järele, kas meie oskavat ka käsitleda püssi. Kui ei, siis tulevat meil veel seda teha enne, kui algavad jälle lahingud.

Varsti näeme ka rongi patarei ülemat leitn. Reinhold Sabolotny't, kes on oma isakodust, Iisakust, parajasti saanud „ahvi“. Ta pakub leiba ja liha mulle, Luigale ja vend Gustavile.

Kuigi oleme näljased, ütlen koos Luigaga millegi pärast pakutavast ära. Tunnen end kuidagi nagu süüdlasena, et rongile tulles midagi enesega kaasa ei toonud.

Mind arvatakse kohe ka palgale. Sõduri palk on soomusrongil 15 marka päevas, mis teeb välja kuu kohta tervelt 450 marka. Summa tundus suurena. Ei osanud korruga jõuda otsusele, mida seesuguse summaga võiksin kord peale hakata. Siis kuulen veel, et kõik õpilased, kes võtavad osa lahingtegevusest, saavad priikooli ja õpperaama-

tud. Samuti kõik mõisad jaotatakse ära maata-
meeste ja sõjameeste vahel.

Vaevalt taipan seekord selle kuulduse õiget tä-
hendust. Igasugused jutud palga ja tasuküsimuse
kohta on minu jaoks peaaegu nagu õhk, kuna ma
ei taipa veel muretseda oma tuleviku pärast. Mõt-
len, et kui vanemad on seni suutnud mind kooli-
tada ilma välisabita, küllap see edaspidigi on siis
nõnda.

Silmitsedes lähemalt soomusrongi, paistab see
justkui pika lohena. Teatud pettumuseks on mul-
le, et ei silma kusagilgi terasplaate, nagu olin ene-
sele soomusrongi ettekujutanud. „Soomustami-
seks“ on kasutatud liivakotte, millede virn ulatub
mulle rinna kõrguseni. Rongi keskel on kaks

luugi kaudu. Selles vagunis asetseb kaks hõõguvat
raudahju; teise ahju ees on pakk, millel võib kir-
vega külmanud leiba ratuda. Ahju köetakse too-
reste männihalu juppidena või koksiga; köetakse
ööd ja päevad läbi, sest laskeluugid on lahtised.
Luukide kõrgusel lõpevad liivaseinad. Viimaste
peale on asetatud kuulipildujad, kummalgi pool
kolm Maksimi ja üks Colt-kuulipilduja.

Ka dessantvagunid on tavalised kaubavagunid
kahekordsete seintega, millede vahel on täiteks
liiv, osaliselt on kaitseks ka liivakotid. Ruum on
neis poolpime. Raudahjud ei tõmba tihti suitsu
korralikult ära ja siis tungib suits vaguneisse. Me-
hed magavad kahekordseil naridel ja põrandal.

Esinen kuulipildurite komando ülemale al-kap-

Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoner vastu võtmas soomusronglaste paraadi
Landeswehri sõja ajal, suvel 1919. a.

vedurit; rongi mõlemas otsas on lahtised platvor-
mid, mis esimestena sattuvad vaenlase poolt mi-
neeritud teosale ja peavad seega aitama säilita-
da rongi.

Kahel platvormil on hunnik terasroopaid, kru-
ve, mutreid, suuri võtmeid, raudkangi, tungraudu,
labidaid, kirkaid ja kõrge liiprite virn. Need on
vajalikud lõhutud sildade ja tee parandamiseks.

Suurtükiplatvormid on veidrad — otsekui min-
gisugused lampkastid kaantega, mille otsmised
osad on rinnakõrguseni mahasaetud. Jämedad
roikad vahivad põldude ja metsade poole, suud
ammuli sügava kurguni. Ruum meeskonna jaoks
on eraldatud vahelaudadega. Seinad on kahe-
kordsed, seinte vahe on täidetud liivaga, keset ruu-
mi asetseb väike raudahi.

Kuulipildujateplatvorm omakorda sarnaneb vil-
jasalvele, millesse sissekäik ülalt otsast väikese

ten H. Raudsepale. Jään komando ruumi. Vend
Richard laeb parajasti kuulipilduja linti. Maks-
imid näivad olevat minu jaoks liiga keerulised ma-
sinad, vaid linte oskaksin vast täita ja neid kätte
ulatada laskjaile. Meelsamini tegeleksin siiski
väljas.

— „Mulle ei meeldi selles vagunis,“ ütleb järs-
ku Luiga, „lähem mujale.“

— „Ära mine, jääme ühte. Seltsis on julgem
olla.“

Sõber jääb siiski kindlaks oma otsuse juurde.
Kas läheb lahku meie saatustki?

Püssid seljas, läheme Luigaga peagi laskehar-
jutusele Võru surnuaiataha männikusse. Valime
märklauaks jämeda puu; sellest viiekümne sammu
kaugusel peame vähe nõu ja hakkame siis peale.
Tabame märki päris rahuldavalt. Teel rongi poo-
le tagasi näeme kuidas Rõuge poolt palust kihutab

välja saan. Sõidavad kolm meest linna poole, on näha vaiba varjus ka püsse. Meid nähes nad peatuvad, haaravad püsside järele ja hakkavad pärima, kes meie olevat, kuhu minevat, kuigi meil on varukatel linnid „Soomusrong nr. 1“, kuna neil enestel pole aga mingit eraldusmärki. Nad käsutavad meid püsse andma nende kätte.

Kes on nemad? nõuame omaltpoolt ja lubame avada kohe tule, kui nad püüavad põgeneda. Tee me seejuures nii kurja näo, kuis vähegi oskame. Nad esialgu kõhklevad, siis viimaks annavad järele. Üks nendest peab meile tooma tunnistused, jättes maha oma relva. Luiga hoiab endiselt tühja püssi palges, kuna mina lähen revideerima tunnistusi. Olen sügavalt tõsine, võttes nende paberid värisest käest. Selgub, et on tegemist kaitseliitlastega, kes on sõitmas valvama raudteed.

Lahkudes kinnitame neile, et nad õõsi valves olles ei jääks tukkuma.

Esimesi lahinguid soomusrongil.

On pilvine päev, kui soomusrong sõidab edasi Petseri poole. Piusa jaamas on väike peatus, kus muusikandid jätavad oma püssid vagunisse, võtavad pillid ja lähevad rongi etteotsa lahtisele platvormile. Sissesõit jaama sünnib pidulikult. Kapten Irv, leitnant Neps, leitnant Sabolotny ja rida teisi ohvitseri on võtnud aset suurtükiplatvormil.

Jõudnud metsadest ja orgudest läbi, lähemene juba Piusa sillale. Eemalt paistab Petseri jaamahoone. Orkester hakkab mängima Porilaste marsi. Meid on vastu võtmas palju rahvast, mõned nutavad, paljud avaldavad elavalt oma rõõmu, muist inimesi on aga tõsised.

Peatume paar päeva. Käin ka Petseris. Elanikelt pole pea midagi saada. Tahtes osta piima või leiba, vastatakse harilikult: „Ole no ei hindälgi mida süvvä, miä viil anda soldanile! Olevat vaenlanegi nendelt võtnud juba oma osa. Pärin ühelt talumehelt muu seas, on ta punase või valge?

— „Ei kahte kumbagi,“ vastab ta.

Kumma poole ta siis hoiab, küsin?

— „Ei kummagi poole.“

Milline erapooletus! On's vaenlane nad hirmutanud vaikima?

Millal rong siirdub jälle lahingusse, pole teada. On üldiselt igav. Võtame vahest püssid ja kõnnime männikusse, kas Luigaga kehakesi või koos vanade sõjameestega. Sihime käbisid okstel, peenemaid puid ja püssi padrunite hüülse lumel. Vanade hulgas on häid meistreid.

Ei meele Luigagagi taha jääda põrmugi halvamateks küttideks. Harjutame järelejätmatult. Igal peatusel, igas jaamas otsime endale sobiva märklaua. Ja tulemused ja tunnustused ei jää tulemata.

10-al veebruaril peatume kogu päeva Antslas. Ilmuvad talumehed regedel Mõnistest. Kaebavad,

et vaenlane olevat sääil rüüstamas rahvast, kutsuvad abi. Arvatavasti maa kauguse tõttu ei ole sundust kellegil minna. Tervelt 35 pikka kilomeetrit tuleks sõita regedel ilma kasukata külmal õöl. Leidub umbes kakskümmend meest, kes on nõus minema.

Järgneva 11. veebruari hommikul algab Mõniste mõisa verine vallutamine. On läinud kaasa ka velskerite kirjas seisvad muusikandid Volt ja Teeveer; on minnes veel kaisutanud üksteist, soovivad vastastikkü õnne. Kuid õhtul tuuakse rongile nende mõlemate laibad; kannab surmahaava ka allohvitser Rootsmann.

Järgmise õhtu veedame Võru „Kandles“. Linnarahvas on katnud meile mitmekesise ja maitseva laua. Sööme mehisel. Lööme tantsu.

Petserist vaenlase tagalasse — Irboskasse. Minu esimesi tuliristseid.

14. veebruari varahommik. Kell on mõni minut viie peal. Dünamo hakkab ragistama. Ruum on korruga valge. On kuulda väljast rongi korrapidaja lähenevaid samme. Ta põrutab püssikabaga vastu vaguniseina, nii et liiv kahiseb. Tõuseme. Ma viskan männihalu nurka, mis olnud mulle padjaks pea all. Läbi luugipragude vahib sisse pime teadmatust.

Toon koos vennaga köögivaguni juurest kogu meeskonnale toiduportsjoni. Kui ollakse päevad läbi jooksmas küllade all, saab lõunaportsjoni kätte õhtuse teevee kõrvale.

Kohvi joodud, teeb komandoülem kohe korralduse, hakata laadima kuulipildujate tühje linte. Supipajakeste ja lusikate koliseses, hakkab rong viimaks veerema. Siis vaikib järsku dünamo, valgus kustub.

Seisan uudishimu tõukel katusel. Liigume mööda metsavahelist teed. Kõikjal vaid saladuslik vaikus ja härrmatunud mets. Siis saan ülesande liikuda rongi ees. Käime kolmekesi tükk maad. On veel pime, ma ei näe oma kaaslaste nägusid. Tee on lumine. Kontrollime kas tee pole vaenlase poolt mineeritud ja kas tee on korras. Vahevahel pühin otsmikult higi. Leiame ees katkise truubi. Rong peatub. Pikk Viira, rongi pioneermeister, algab oma meestega kohe truubi korda seadmist.

Kolmveerand tunni pärast edasisõit jätkub. Saabub hommik. Mäed, metsad, orud, põllud, kogu ümbrus valgeneb aegamis.

Rong peatub jälle. Vaguni parempoolsed laskeuugid lastakse prahvatades alla. Paistab madal soo ja lagendik, mille taamal on näha suur küla. Majadest tõuseb suitsu. Kapten Irv ja leitnant Sabolotny peavad aru suurtükiplatvormi katusel, otse meie ees. Arutlevad, kas avada tuli küllale. Näib olevat selgusetu, kas vaenlane asub selles

2. jalaväepolgu ratsaluurajate-komando suvel 1919. a.

külas või mitte. Kapten Irv silmitseb kaua binokliga vahete vahel heites oma pilku maakaardile, siis laetakse suurtükk granaadiga. Välgatab tuli ja kõlab pauk. Külas lendavad palgiijupid ja tõuseb tolm. Seal tekib tohutu sagimine ja rutt nagu erilaste pesas.

Vaenlane on külas. Mehed põgenevad salkades kiiresti jala, regedel ja ratsa. Neile saadetakse veel mõned laengud suurtükist ja siis on kõik jälle endiselt vaikne.

Siis läheneb meile kaks vaenlast, veheldes kätega, püssid käes. Karjuvad midagi, mida maa kauguse tõttu pole kuulda. Neile reageeritakse:

- No, mehikesed, tulge aga päälegi!
- Satuvad lõvi lõugade vahele!

Mehed lähenevad pooleldi jooksusammul ja, jõudnud lähemale, kuu'dub selgesti teise häädav hää!

„Hei, vennad, ärge laske, omad.“

Mu sõjakaaslasel Hindreus hüppab vagunist maha, haarab välgukiirusega meeste püssid ja viskab need enese õlale. Mehed ei saanud üllatusest avada suudki. Momentaalselt laskuvad vaenlased põlvili, paludes armu. Neid pole keegi mõelnudki surmata. Vangid viiakse ära. Nad on õnnelikud. Rong liigub edasi.

Viimaks peatub rong Lesgi küla kohal. Oleme jõudnud võrdlemisi õige sügavale vaenlase asetusse. Küla seisab umbes kilomeetri kaugusel mäe otsas, ees väike kuusik. Äkki kõlab raksatus ja vaenlase mürisk vihiseb üle rongi. Meie kahurid vastavad kohe. Dessant saadetakse välja.

Möödub mõni minut ja mehed, umbes 70—80,

algavad ahelikuna liikumist üle lageda välja küla poole. Sammun ühes.

Dessant ei pääse üle lahtisest Abdegi jõest. Tuleme raudteele tagasi, ületame jõe raudteesilla kaudu ja metsa kaudu läheneva küla. Mets on tihe, hoiame end ligistikku. Liigume aeglaselt ja ettevaatlikult, sest iga pöösas võib varjata vaenlast, kuna leiame lumel palju värskeid jälgi. Jõudnud raiesmikule kõrgemal künka tipul võib näha, kuis läheneb kiiresti vaenlase soomusrong. Meie närvid on pinguli.

Kumb märkab kumba enne?

Korruga nagu oleks kärgatanud kõue. Veel pole aga keegi päris kindel, kumb rong lasi enne.

„Ah-aa. Juba vaenlane põgeneb!“

Vaenlase rongi vedurist tõuseb eriti paksu suitsu ja rong hakkab kihutama tuldud teed tagasi, meie rong talle kohe järele, ägedalt tulistades.

„Kiiremini edasi!“ kuulduv dessandi ülema häält. Pea lõpebki mets. Mäekallakul on üksikud madalad männipöösad, all kitsas madalik, poolparemal küla. Ofse meie ees lagedal põllul lamab vaenlase ahelik. Nende juhid seisavad püsti aheliku taga, revolvrud käes. Võtame võimalikult varjatud laskeasendid. Algab tulistamine püssidest ja automaatidest. Ka vaenlane on avanud tule.

Minagi vajutan ühe pideme teise järele magasini. Mu püssiraud on muutumas juba tüliseks.

— „Mis sihikuga lased?“ küsib mu kõrval Jüri Juurup.

— „Kolm,“ vastan.

— „Neli pane.“

Juurupil on Lewis-kuulipilduja. Ta on algul sihtinud oksalt, kuid viimaks tõmbab ta mu enese ette põlvile ja asetab automaadi mu õlale.

Vaenlase ahelik lööb kõikuma. Juba tõuseb seal üksikuid mehi ja algavad jooksu küla poole. Kuid langevad samas lumele. Üks nende juhtidest seisab aga endiselt püsti. Viimaks ta langeb vaarudes.

„Hurraa, formi!“

Minutiteks vaikivad meie relvad. Jookseme ning lõõtsutame. Vaenlane, tulistades meid paarisaja sammu kauguseni, algab viimaks põgenemist. Vastupanu leidmata läbime Lesgi küla. Jõuame üle oru Saurovo küla taha küngastele.

Vaenlasele on olnud mõningaid kaotusi. Vaenlase patareid, mis otsustades jälgede järele on asunud kuusiku taga, on pääsenud põgenema. Küngastikul areneb lahing edasi, vaenlane paneb viisalt vastu. Leitn. Neps ja veel paar teist meest jooksevad ümber künka paremale. Ruttan kaasa. Oleme jõudnud vaenlase aheliku tiivale. Ltn. Nepsil polegi püssi. Tal on püstol-parabellum. Tulistab sellest püstijalu vaenlase lamavat ahelikku.

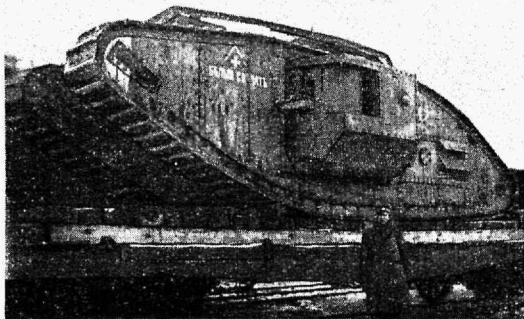
Viimaks taandub vaenlane jälle.

„Vaenlane seljataga,“ hõikab keegi meie hulgas keset ägedat saginat.

„Kus, kes, mis?“ küsitletakse läbisegi.

Kaugelt on näha, kuid teiselpool Lesgi küla läheneb küllale mingi voor regedel. Inimesed liiguvad salkadena kõrval. Selgub, et külarahvas tuleb sõjapaost tagasi. Lahing on lõppenud, mehed seisatavad mõneks minutiks, süütavad paberossid või laevavad sammalt piipu. Verd on siin-seal nirsunud lumele. Surnud ja raskeski haavatud lamavad lumel. Seal üks vanamees väänleb valust. Ta palub end maha lasta, kuid selletagi lakkavad varsti ta viimased liigutused.

Algame liikumist rongi poole tagasi. Mõtlen, kellelt küsida takku ja püssiõli, sest mu karabiin vajab puhastamist.

Liiduriikidelt saadud Loodearmee tank „Valge sõdur“ platvormvagunil.

Rong seisab Sagorje mäe all. Siin on vaenlane taganedes purustanud raudteed — kolmeneljust kohast on rööpmete otsad katki. On toodud vedurilt puuhalgusid ja pandud risti aukudesse ja rong liigub aeglaselt ja ettevaatlikult edasi. Kogu vagunite sisustus siiski rappub: kattakesed, lusikad ja muudki veereb põrandale. Hoiaime kuulipildujaid kukkumast.

Rongile jäänud mehed on vahepeal vangistanud Kolonna küla juures hulk vaenlasi. On saadud saagiks palju varustust, muu hulgas ka haiglatarbeid, jooti ja mähiseid. Raudtee kõrval seisab kogu vaenlase voor rohkearvulise varustusega. Isegi üks väike auto on saadud sõjasaagiks.

Tunni või rohkemgi tassime saaki rongile. Vangid on paigutatud ühte tühja vagunisse, järjekorras kuulatakse neid üle. Üks neist on lätlane, teised kõik venelased. Viimaste hulgas on kaks tsaariväe ohvitseri. Ohvitserid on rahuliku ilmega, ometi pärivad ja usutlevad, et kas neid tõesti siiski ikkagi ei lasta maha. Ühe paberossi teise järele süütavad põlema.

Õö viibime Irboska jaamas.

Võitlus Senno küla pärast.

Oleme jõudnud piirimaale, paistavad uduselt juba ka Pihkva tornid, kuhu on 21—22 km. Oleme sügava kiiluna vaenlase keskel, oodatakse järele jalaväeosi. Soomusrong nr. 2 seisab tagapool, semafori kohal.

Päike on tõusnud. Lumi rudiseb jalge all. Ilm on külm. Taevakaar on jäiselt sinine nagu pajapõhi.

Vaenlane alustab ägedat vastulööki. Juba on jaamahoone lähemasse ümbrusse langenud vaenlase mürske. Granaadid lõhkevad kõikjal. Teraskillud kiunuvad teedesillutisel, rabisevad katusel, helisevad vastu raudtee rööpmeid ja vagunite rattaid. Õnneks kõik mürsud ei lõhke. Vaenlase soomusrongid tulistavad kaugelt silmapiirilt.

Meie soomusrong vahetevahel manööverdab granaadisajus. Kaks sõjavangi on vagunis äärmiselt erutatud. Suitsetavad paberossid paberossi järele. Räägivad, olevat meie poolt hulljulge püsida rongiga lagedal, selgeltnähtava märklauana.

„Pole viga, oleme sellega harjunud!“ vastatakse neile. Vangid raputavad päid.

Vaenlane on õö jooksul tulnud uuesti Senno kirikukülla. Meie rong peatub raudtee viadukti juures. Õhus on kuulda põrinat — idast läheneb vaenlase lennuk. Tiirleb suures kõrguses ja heidab pomme, kuid need ei taba meid. Pommid kukuvad kaugele põllule. Roman Kuul toob välja Colti-kuulipilduja ja asetab selle jalgadele vaguni katusel. Ta tulistab lennukit, tulistame meiega püssidest, kuid tagajärjetult suure kõrguse tõttu. Viimaks, liugleb lennuk Pihkva poole tagasi.

Kogu päev toimub vastastikune luuretegevus ja

suurtükitele vahetus. Kaotusi meil õnneks pole. Õösel muutub vaenlase pommitamine veelgi ägedamaks. Nähtavasti on juure toodud uusi patareid. Maa otse väriseb lõhkevatest mürskudest. Mehed ei maga. Nad on ärkvel, nad ei räägi omavahel palju. Vaid mõni sõna ja see on kõik. Mõned mängivad kaarte. Ajuti rong manööverdab mõnesaja sammu võrra edasi või tagasi.

Väljas näen kaht sanitari raamiga. Kannavad laipa. Lamab verisel riidel rongi telefonisti elutu keha, ilma pääta.

Ta on saanud surma vagunitevahelise telefonijuhe parandamistööd.

Heidan magama põrandale, asetades lindikasti ja mütsi pea alla. Ja varsti ei kuule ma enam midagi. Magan sügavasti ja rahulikult. Hommikul ärkates on aga külmatunne. Hambad kohe lõgisevad. Ruumis pole enam ühtegi kaaslast.

Mis on juhtunud, küsin eneselt. Kuulipildudajad on endises asendis, kuid vaguni põrandasse on tekkinud augud. Väike raudahi on saanud vigastusi. Põrandal on näha küll vett, verd aga mitte. Tulevad sanitarid raamiga mulle järele. Imestavad, et ma polegi saanud surma.

Kostab tuttavaid hüüdeid. Leitn. Neps käsutab dessandi välja. Lähen kaasa. Algame liikumist Senno küla poole mööda lagedat välja. Küalani on umbes kilomeeter maad. Vaenlane on varjul kiviaedade taga ja kirikutorni luugis näib mingit aseldamist.

Ligume pikas ahelikus. Käin kõrvuti Semjonoviga. Olen saanud vahepeal temaga lähemalt tuttavaks. Ta on umbes minusuurune noor poiss, vahest ainult aastat kaks minus vanem. Ta on julge ja vapper. Omab küll võõrapärase nime, aga on täiesti eestlane. Silman Luigat. „Luiga, tule siia, hõikan ma. Saab kumbki meist haavata, on ilheskoos parem.“

Ja Luiga asubki mu kõrvale. Ta arvab, et „pelletä“ pole kellelgi midagi, sest sanitarid on ka kaasas. Aga Semjonov on kuidagi rahutu.

Jõudnud edasi võibolla viissada sammu, avatakse meie ahelikule väga äge tuli kiviaedade tagant ja kirikutornist. Kuski kaugemal mürtsuvad vaenlase suurtükid. Šrapnellid lõhkevad suitsusaarekestena meie peade kohal. Kuulid langevad meie ette ja taha, pekstes külmanud teravaid muldatükke vastu nägu.

Oleme viskunud pikali. Roomame aga varsti kiiresti edasi. Olen üleni higine. Keha jaheneb pikkamisi ja tekkivad külmavärinad.

Edasi meie enam ei pääse, nii äge on vaenlase tuli. Käib suust-suhu kuuludus, et tervelt 14 meest on meist saanud haavata. Osa haavatuid lamab liikumisvõimetutena. Otsin oma pilguga Luigat ja Semjonovit. Luiga on mu lähedal, Semjonovit näen aga abituna lamamas. Viimaks vaenlase tuli vähe nõrgeneb. Velskerid ja sanitarid ruttavad abistama. Läbi hõrenenud kuulisaaju tõttame Luigaga Semjonovi juurde. Ta mõlemaid põlvi on lä-

bistanud kuul. Abistan Semjonovi äraviimist vagunisse. Ta õhetab näost, justkui palavikus. Ta on leidnud teda tabanud püssikuuli oma püksisäärest. Ta paneb kuuli rahakotti — mälestuseks.

Ruttan tagasi väljale. Uusi kaotusi pole olnud. Liigume edasi tund-tunnilt, vaenlasele lähemale. On juba hämarik, ilm on tõmbunud pilve.

Vaenlane viimaks põgeneb. (Selleks aitas tõhusalt kaasa Soomusrong nr. 2 suurtükitali küla pihta. Toim.) Nüüd on nende kord olla lagedal väljal. Meie tuli saadab neid.

Kuigi vallutame küla ja saame sõjasaaki, on meeleolu esialgu halvavõitu, ja seda hulga haavatute pärast. Ka leitn. Neps on saanud haavata. Hiljem vaid selgub rongil, et raskelthaavatuid on siiski vähe. Keegi kirub, püssikuul olevat tal purustanud uuriketi. Staabivagunis olevat kellelgi sõrmede vahel teeklaas varisenud kildudeks.

See kõik juhtus 16. veebruaril.

Järgmisel päeval muutub vaenlase tuli järjest raskemaks. Kuid kapten Irv ei tee sellest siiski väljagi. Parajasti kõnnib ta üksinda vagunite kõrval ja näib millegi üle järele mõtlevat. Vahetevahel uurib ta ümbrust binokliga.

Siis algab meie sõit jaamast läbi Pihkva poole — otse vaenlase soomusrongide suunas! Rong kihutab umbes kilomeetri kaugusele. Vaenlase patareid ja rongid otse külvavad meie rongi üle granaatidega. Õnneks langevad kõik nende mürsud meie ette, taha või kõrvale. Meie suurtükid vastavad. Vaenlane kannab viimaks oma tule üle raudteele meie seljataha, nähtavasti kavatsusega purustada raudteed. Kapten Irv seisab endiselt ühe vaguni katusel, külmana ja rahulikuna. Kahel pool raudteetammi sool tõusevad üles kõrged porisambad. Siis langeb peagu vaguni külje alla raske granaat sügavasse soopinda. Kapten Irve valgekoeline müts ja kogu nägu kattub mudaga.

Võitleme vaenlase keskel juba mitmendat päeva. Kogu aeg mürisevad vaenlase suurtükid. Sabolotny teeb ka oma „torudega“ mis võib. Vahetevahel tõusevad leegid külades. Ootame toetusväge järele. Ei tule, ikka veel ei tule abi. Meelehärra tekitab kuuludus, vaenlane olevat seljataga purustanud sillakese Abdegi jõel.

„Kas pole enam mingit pääsu?“ küsitakse tasa üks teiselt.

Rongi telefonist, välitelefon rihmaga kaelas, kõnnib väljas. Äkki ta hakkab kontrollima telefoniposti juures ühendusi. Võibolla ta kavatseb teatada meie olukorrast seljatagastele. Viimaks ta heidab kuuldetoru käest ja karjub:

„Kutsuge ruttu kapten, aga kähku!“

Selgub, ta on sattunud ühendusse vaenlasega. Jooksen kuis jalad võtavad staabivagunisse. Seal aga pole kapten Irve. Kirjutaja juhatab mind esimesele suurtükiplatvormile. Seal selgub, et minuti eest on kapten läinud kuhugi tahapoole. Kolmandas dessantrühmas pole otsitavat keegi näinud. Alles valvur väljas juhatab Sagorje mäeveerule.

Seal ta istubki Sabolotnyga kadakapõõsa juures, kus viimane, binokkel käes, jubib suurtükitud. Kuulnud milles lugu, tõttab kapten Irv kiiresti rongi juurde.

Siin uuendatakse ühendus vaenlasega. Peagi tekib elav vestlus. Kõnelejaks sealpool on ühe vaenlase polgu komissar. Kapten Irv katsub Viljandi kommunistliku polgu mingi asjamehena teada saada vaenlase kavatsusi. Õhtu eel, kella 3 paiku, algavat vaenlase otsustav kallaletung meie soomusrongile. „Tervelt viie polguga, kas kuulete... Teie vasakult... Ja-jaa. See tähedab kummaltki poolt tiivalt ja raudteel... kaks soomusrongi — „Stenjka-Razin“ ja „Trotski“.“

Siis lõpeb ühendus ootamatult. Võibolla rebisid mürsud kuskil ühenduse katki või sai vaenlane aru oma eksitusest. Kapten Irv jääb rahulikuks. Ainult korraks tõmbleb ta suu ümber mingi tukse. Mehed vaid vaatavad ta otsa kuidagi nõuküsisvalt. Tükk aega valitseb sügav vaikus. Siis ütleb kapten: „Nojah, mu poisid!... Jumal kaitses meid ja isamaad.“

Taevas, mis varahommikul oli nii selge, tõmbub pikkamisi pilve. Külm pehmeneb. Langeb üksikuid laiu lumehelbeid — katma verd väljadel. Kellaosut läheneb kahele. Sööme sooja suppi. Väljas kärgatavad endiselt mürsud. Istume vaikides.

Kellaosutid liiguvad... veerand kolm, siis pool kolm. Ootame. Ainult oma abivägedest pole ikka veel midagi kuulda. Rong seisab jälle Sagorje mäejärsaku all.

Avame vaikides padrunikaste, rõhudes kirvertera abil kaanelaudu katki. Toon vedurilt terve ämbri vett torude jahutamiseks.

Kell on kolm, võib olla natuke vähem, võib olla rohkem. Telefon põriseb seinal. Lipnik Kurik võtab toru, kuulab küllalt kaua, siis annab ta käskluse: „Luugid lahti!“

Ja luugid paremal langevad prahvatades alla.

All, mööda orgu lähenevad hõredas rivistuses mehed, vedades kuulipildujat kelgul ja kandes lindikaste. Meestel on käsigranaadid vööl, püssid laskevalmis käes. Üksikud kannavad püsse rihmal. Nad püüavad endid ilmselt hoida üksikute madalate põõsaste varju. Veel on nad meist kaugel umbes 300—400 sammu. Siis kõljab ka komandotulema käsklus:

„Tuld!“ Kaks Maksimit meie vagunis hüplevad alustel, paisates välja kuulivihma.

Mehed viskuvad pikali, otsides kaitset kivide ja mätaste tagant. Nad katsuvad võimalikult märkamatuna edasi roomata.

Vähese aja pärast jääb kõik vaikseks. Seisan keset vagunit. Silmalaud värisevad. Süütan „vilka“ ja hingan enesesse rahustavat suitsu. Miski vaevab mu südant.

Siis näen tõelist ilmutust. Mehed all orus tõusevad kõik pikkamisi üles. Keegi võtab taskust välja mingi riide ja paneb selle täägi külge. Tuul

puhub lehvima sini-must-valge lipu! Seni on olnud see võitude lipuks, nüüd on ta saanud meeste otskei mingiks talismaniks, õnnelipuks.

„Missugune sigadus“, algab mehine kirumine sealtpoolt. Olime vait, olime rabatud, vahtides esialgu üksteisele tummalt otsa.

Nad on 2. jalaväepolgu mehed, kes tulnud meie appi. Abi on viimaks jõudnud päralt. Tulla veel teisigi järele.

Eksitus on juhtunud. Vastastikused süüdistused poleks seda enam saanud teha olematuks. Hea, et kõik lõppes õnnelikult.

Ilmuvad uuesti jälle nähtavale vaenlase soomusrongid. Senno küla poolt kuuldu juba püsside raginat. 2. polgu mehed tõrjuvad seal vaenlast vapralt tagasi.

Vaenlase rongid tõmbuvad peagi uuesti tagasi. Meie Soomusrong nr. 2. liigub meie seljataga. Ei ole kahtlust, et sillad ja kogu raudtee on tagalas korras.

Dessant väljub. Algab heitlus Luki küla all. Leitn. Sabolotny ütleb, et ma võtku telefonikaabli rull enda turjale, et vedada telefonijuhe ülesse Sagorje mäeveerule.

Siirdun siis sellele mäeveerule. Siia on leitn. Sabolotny valinud vaatepunkti. Peagi ta algab suurtükitele juhtimist Luki küla pihta, et abistada meie dessanti kallaletungil. On näha, kuidas mehed mööda lagedat välja ründavad vaenlast. Meie mürsud teevad oma töö. Vaenlane taganeb, hoidudes täägivõitlusest. Õieti meie meestel polegi tääke, on vaid mõnel üksikul. Paljudel tuleks peksa vaenlast lihtsalt püssipäradega.

Juba vaenlane põgeneb. Leitn. Sabolotny vend Voldemar askeldab kibedasti suurtükiplatvormil. Tõstetakse torusse järjest uusi šrapnelle. Meie dessant on kohati vaenlasega „kontaktis“ — taotakse püssipäradega.

Vaenlase patareid tulistavad meie rongi. Nende mürsud langevad kõikjale, kuhu rong ka ei ma nõõverdaks. Küllap näevad nad rongi asukohta hästi vedurite suitsu järele. Ja seepärast meestel ei meeldigi nii väga viibida vagunites. Dessanti minekut peetakse kindlamaks.

Sõjavangid viibivad ikka veel rongil. Nad närveerivad kohutavalt oma elu pärast. Nad on otse meeletel. Üks vange, kes on võtnud osa Maailmasõja lahinguist Poolamaal arvab, et ega seal sõda küll polnud põrmugi kibedam. Ta aina imestab, et eestlastel nii vähe väge võitlemas. Ta kuidagi ei mõista, miks rongi hoitakse öid ja päevi nii hirmsa tule piirkonnas.

Väljudes vagunist saan kuulda, et vaenlase mürsk on langenud rongi muusikameeste vagunisse. Ma ruttan sinna. Uksel tuleb mulle vastu üks vange, hoides end sügavasti küüru. Ta selg on verine. Granaadikild on tabanud teda. Näen ta rippevaid seljasooni. Ma aitan ta trepist alla sidumisele. Vagunis leidub verepripsmeid seintel ja põ-

randal. Põrandal on näha suur vereloik. Ühel nariil lamab granaadikillust purustatud sõjavang.

Jõuavad dessandimehedki tagasi. Tulevad mu vennad, tuleb Johannes Luigagi tervena. Tal on kaks püssi rihmal, kana ta kolmandat hoiab käes. Selle laad on murdunud. Püssi puuosadel on näha verd.

On jälle õhtu. Vaenlase katsed meie hävitamiseks on seekordki nurjunud.

Võitlusi Sagorje mäe pärast.

Varahommik 17. veebruaril 1919. a. algab vaikselt. Kuid päevapoole tõuseb lahingumüra. Meie vähesed jalaväeosad kaitsevad mee-

uesti sisse, nii et teisel päeval tuleb alustada lahingut uuesti.

Sel päeval meil langenutena kaotusi ei ole. Haavatuna küll, vähemalt üks. Keset vastastikku tulistamist kuulen oma kõrval oigavat üht meest; tal on seljas lambanahkne kasukas, varukas on tal õla alt verine ja ühtlasi võib näha luupuru kübemekesi. Haavatu käeluu on terve ni katki; seda on tabanud püssikuul, mille terav ots on nähtavasti tehtud tõmbiks enne tulistamist. Kuna sanitarid pole näha, ma aitan haavatu rongile, täiendan end haavatu padrunitagavara ja ruttan mäele tagasi. Veel vähe sekeldame seal üleval. Näen äkki Irboska jaamas, otse veepumba all, vaenlase soomusrongi. Las-

3. jalaväepolgu 12. rood sõja ajal Landeswehriga suvel 1919. a.

heitlikult vallutatud külasid, ümbrus podiseb. Vaenlane on nähtavasti saanud enesele uusi toetusvägesid. Seisame oma rongiga siinpool Sagorje mäe, liigume jälle edasi. Sagorje mäele on vaenlane end sissepoetanud.

See mägi on kõrge. Otse katuseharjana tõuseb see raudtee äärest kõrgele ülesse, kuna mäetipp kujutab enesest laia lagedat välja, mis kohati nõgus. Sellele on ehitatud juba Maailmasõja päevil kaevikud. Sik-sak kaitsekraavid on kaitstud okastraat-rägastikuga. On siiski näha avausi, millest oleks võimalik tormata läbi.

Õhtu eel asutakse meie poolt mäe vallutamisele, mis aga õnnestub vaid osaliselt. Õhtuse pimeduse saabumine takistab edu arendamist sügavamas ulatuses. Ent on saanud tavaliseks nähteks, et päeva jooksul vallutatud küladesse või üksikpunktidesse valgub vaenlane öö jooksul

kun uuesti rongi juurde. Õigemini küll libisen, sest kallak on järsk, jäine ja libe, nii et kohati tuleb haarata oksakestest enese pidurdamiseks.

Leitn. Sabolotny on oma kupees. Ta topib parajasti paberosse. Seletan talle loo. Ta jääb rahulikuks, topib veel mõne paberossi tagavaraksiki. Alles mõne minuti pärast kärgatavad rongi suurtükid ja jaamas kuuldub lõhkemisi. Hiljem sõidab meie rong jaama. Jaamateenijate seletuse järele on vaenlase rong saanud raskeid tabamusi. Esiolgu on kogu nende meeskond jooksnud rongilt Pihkva poole, kuid, toibudes ehmatuses, on nad asunud uuesti rongile ja põgenenud. Lisaks surmasaanud vaenlase sõjavangidele raudtee ääres, on selle läheduses lumele nende poolt jäetud maha noore tüdruku laip, aastat 18 vana, jalas peen-nahast väikesed säärikud, rietatud linnalikult. Meessurnud on nad võtnud kaasa.

Sagorje mägi on saamas tüliõunaks. Teisel päeval, 18. veebruaril, jalutavad üksikud vaenlased isegi ülal mäeveerul, hüüdes meile häbematusi sulaselges eesti keeles. Kuid mäeveer on niivõrd kõrge ja järsk, nii et kindlatele alustele asetatud kuulipildujatele ei ole võimalik anda vastavat tõstenurka. Avades püüstule kaovad vaenlased mäeveerult.

Sedakorda meie Soomusrong nr. 2 teotseb esirinnas. Päeval algab meie meeskondade ühine rünnak mäele. Rünnak argneb visalt. Kaevikud käivad käest kätte. Vaenlasel on arvuline ülekaal. Pealegi meie meeskonnad on hõrenevad päevade jooksul rohkete haavatute arvel.

Viimaks vallutatud kaevikud tikuvad hoopis käest ära libisema. Kuid siiski veel mitte: edasi! Soomusrong nr. 2 kuulipildujad toetavad meie heitlust viadukti poolt. Juba oleme võtnud vaenlaselt kaks raskekuulipildujat. Heitlemine on kibe. Sagimist, kisa, ruttamist, müdinat, oigamist, plaksumist kuuldub kõikjal. Vaenlasel on surnuid ja haavatuid. Märkan, okastraat on rebinud mu püksid katki.

Vaenlane on asumas vasturünnakule. Teise soomusrongi abistav kuulipildujatuli vaikib. Võib olla on neil olnud tabamusi vaenlase patareidest, võib olla on taandumiseks tee rikkes. Rong tormab vaenlase rongidele meeleheitlikult vastu, manööverdab edasi-tagasi granaadisajus.

Mu silmad on higi ja prügi täis. Tõmbume tagasi vaenlase survele. Jäävad maha ka saagiks saadud vaenlase kuulipildujad. Meil on mõni langenu ja raskestihaavatu: neli, viis või kuus? Võimata on vaadelda ligemalt. Seni on olnud meil kombeks ja kohustuseks kõiki neid võtta kaasa.

Ma haaran ka nüüd ühel lamajal käest. Ta on seliti ja ei liiguta end. Ma ei tea, kas on ta haavatud või surnud. Vaevalt jaksan teda üksinda lohistada paar sammu, hüüan kedagi appi. Too tuleb. Algame teda uuesti lohistama. Ta elab siiski, ta pole surnud. Kuulen ta häälitseb, vaevalt on see surnukeha korisemine. Ta küsib vett.

Olen Luigaga jäänud teistest maha kümme-kond sammu. Nad taanduvad aeglaselt ja tulistavad vaenlasele vastu. Ei ole aega vaadata taha.

Siis kuuldub lähenevat müdinat seljatagant, jooksusammude liginemist. Vaenlane on meil otse kannul, valmis iga silmapilk meile lööma pähe. Oleme sunnitud haavatu jätma maha. Jookseme kõigest jõust otse traataia avause poole, komistades kaevikusis.

Vaenlane peatub, oleme mõlemad tervetena jõudnud mäeveerule. Mõned padrunid kõlisevad veel padrunitaskus.

Oleme jälle rongil. Mu mütsi on riivanud kuul. Väljas sajab üksikuid lumehelbeid. Räägi-

takse, et Soomusrongi nr. 2. on ähvardanud tõsine häving. Ma ei tea ligemalt milles oli see lugu. Kuulen vaid, et rong on pääsenud tulema otse üle noatera. Meie rongil on täna kaotusi surnutena neli meest: Boris Timusk, Tõnis Neumann, Harald Lipand, Jüri Kõögard!

Irboska jaam on meie poolt jätud maha, kuid ega seepärast meie soomusrong kihuta jumal-teab kuhu kaugemale.

Ei ole vaenlanegi täna pääsenud kergelt. Kõnnib leitn. Sabolotny ümber rongi ja vilistab, haudub omi plaane. Valinud vaatluspunkti eelseisvale Sagorje mäe veerule, hakkab telefonist vedama kaablit. Väli telefoni on mu vend Karl võtnud enese kaenlasse. Leitn. Sabolotny samm on kerge. Ta on ikka rõõmus. Heidab nalja, nii et igahel oleks löbu temaga minna kaasa. Peagi jõuavad mehed üles mäekühmule üksiku puu juurde. Leitn. Sabolotny uurib hoolikalt binokli abil kaevikuid, kus on näha vaenlase aseldamist.

On neid seal trobikondadena koos, sõeluvad edasi-tagasi, paistab päid kaevikuist. Aga siis algab surmamäng. Rongil hüplevad suurtükid. Üks laeng langeb mööda, teine aga kukub otse kaevikusse, nii et lendavad pilpad ja saapad. Leitn. Sabolotny tiivustatuna edust, on sattunud hasarti. Ta juhtimisel langevad mürsud järjest tabavamalt, tekitades vaenlasele ikka suuremaid ja suuremaid kaotusi.

Kuid leitn. Sabolotny ei hooli enam enesest. Ta on tõusnud esialgsest lamamisasendist, hoiab telefonitoru kõrva ääres. Ta jätkab teie juhtimist, vaatamata vaenlase püssikuulide vingumisele. Ta on võtnud osa suurest Maailmasõjast sakslaste vastu. Senini on tal ikka vedanud ja mis võikski juhtuda temaga nüüd halba. Ei midagi iseäralist.

Ta on tõstnud käe kõrva äärde, silitades sõrme kõrvalehte. Jälle on vihisenud otse ta pea kõrvalt vaenlase püssikuul. Mees esialgu ei tunne suurt midagi. Kuul on aga purustanud ta sõrme esimese jatku. Ta ei lahku aga vaatluspunktist. Sõrm tilgub verd, kuid ta mähib selle taskurätikusse, jäädes oma ülesande täitmisele.

Alles hiljem ta jõuab rongile, ikka rõõmsana ja lõbusana.

Parajasti seotakse ta haava, ta palged hõõguvad tekkinud palavikust. Ka luu on purustatud. Ta vaidleb arstiga, ta ei taha lahkuda rongilt, soovides jääda sõprade keskele. Kuid palavik aina tõuseb, mees alistub arstile ja saatusele. Ja rongilt lahkudes lubab ta tagasi sõita hiljemalt kahe nädala pärast.

Päevad mööduvad. Leitn. Sabolotny lahkusmisega oleks lahkunud nagu palju meie õnnegi. Vaenlase rongid muutuvad hoopis julgemaks. Taandume kilomeetrite kaupa, kuid siiski pikka-misi, rikkudes teed.

Varahommikust kuni hilisõhtuni kostab eemal külades pidev püsside paukumine ja kuulipildujate podin. Mõnikord on kuidagi rusuv meeleolu, vahest on jälle naeru kõik kohad täis. Kohati tikub vaenlane meid haarama. Käime vahest jalaväeosi abistamas.

Meie ilmudes oma hulgaliste automaatide ja valgete soomusrongi lintidega varrukail, muutuvad väsivad naabrid nähtavalt virgemaks. Oleks aga ülekohtune neid pidada argadeks või loidudeks. Neid pole

õhtul ootamas ahi, mida võiks kütta märgade riiete ning jalanõude kuivatamiseks. Nad teostavad pikki jalarünnakuid. Vahest nad on sunnitud viibima kogu öö lumisel väljal või puhkavad küla kitsastes ruumides, segamini kanade ja pörsastega.

Seevastu meie varustus on kerge.

Järgneval päeval lahkume Irboska ümbrusest Liivamäe (Košeljähha), Petseri, Vastselinna jaamade vahelisse piirkonda.

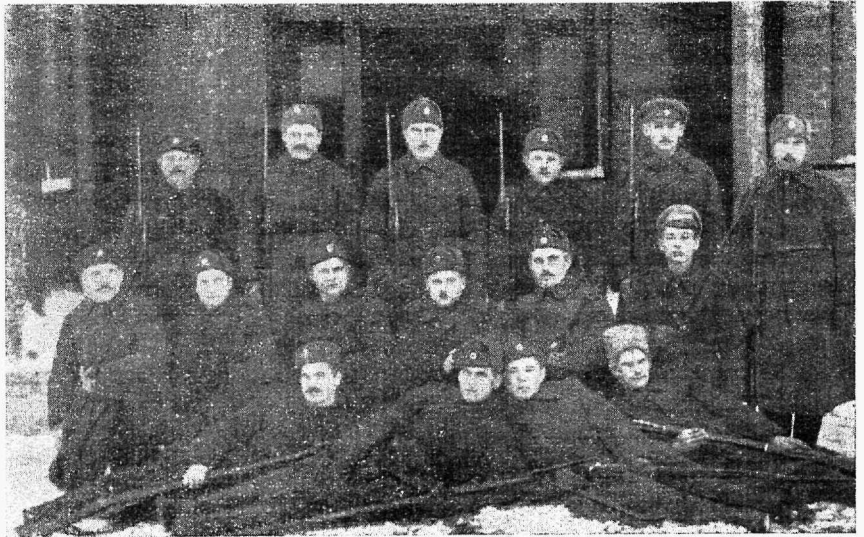
On kuulda, et sõidame ligemal ajal Valka, kuna rong vajavat parandamist: puksid tulevad uuendada, augud seintes parandada. Samuti ka pörandaid ja lagesid oleks vaja korraldada — seintes on liiv vajunud alla. Ja veel palju näib olevat põhjusi Valka sõitmiseks.

Ja viimaks sõidamegi. Rong kihutab läbi öö, nii et sädemeid on taevast täis. Sanitarvagnis on raskestihaavatuid. Neid ei taheta Valgas ümberasetamisega vintsutada, vaid poolrongi sõidab haavatutega otse Tartusse. Ka meie vagn on selle poolrongi hulgas.

Stakelni all ja Valgas.

Sedakorda seisame Stakelni jaama all, mitte kaugel Koiva jõest, Lätimaa laiade metsade keskel. Asendame siin Soomusrongi nr. 3, kes sõitis Valka.

Lätimaa metsad kohisevad saladuslikult. On 23-as veebruar. Rühmad käivad üksteise järele umbes paar kilomeetrit eespool valveteenistuses raudteevahi majakeses. Paarispostid on asetatud ette raudteele, vasakule metsa teederistile, otse Koiva jõe lähedusse. Mets paremal on samuti valve all, et vältida ootamatusi. Öösiti on

3. jalaväepolgu 11. roodu sõdureid sügisel 1919. a.

kuulda postide juures oksade praksumist ja astumise kröbinat, kuid siis jälle kaovad kõik hääled. Ka päeval osutab vaenlase luure tegevust, mis lõpeb vaid väiksema tulevahetusega. Pahem on lugu seepoolest, et vaenlane pommitab kogu aja vahimaja juures. Päev lõpeb vaikselt, vaid rongi meeskonna nimestikust kustutatakse Anton Vaher surnuna, kuna vaenlase luureosad teostasid metsas ootamatu kallaletungi. Tekkis kokupõrge, tõmbusime vähe tagasi.

Järgneval päeval, päikesepaistelisel Vabariigi aastapäeval aga kõniseb lahingmüra. Oleksime heameelega sõitnud küll hommikul paraadile Valka, aga peagi selgub, et vaenlasega on öändada arveid. Ja veel enne, kui jõuab õhtu ja sinine, sügav taevast on säramas tähtedes — on aastapäev pühitsetud sõprade verega. — Hanguvad oma veres Jaan Kalam ja Martin Jaanisson, haavata on saanud Johannes Semper.

Arasõit Stakelni alt. Lätlasest ametnik Sauleki jaamas oli pöörangu meeleaga asetanud kuidagi valesseisu, nii et vagnite veeredes rong jookseks rööpmetelt välja.

Kuid õnneks meie soomusrong ei sõida seekord kiiresti, kui äkitselt meie vagn kõigub raskesti, nagu merel. Lipn, Kurik haarab telefoni, väntab meeleheitlikult, kuid ei vastata. Siis viimaks jääb meie vagn peatuma vasakul kõrvalteel, kõrge kalda kohal. Oleme vaevast pääsenud langemisest alla. Rongi esimene osa on pöörangul jooksnud teisele teele. Jaamaametnik on põgenenud.

Hilisõhtu vedame Valgas „Säde“ saalis. Palju rõõmu, palju nalja. Askeldan soome poistega. Teatrisaal on rahvast tulvil, seisame ukse lähe-

duses. — Etendatakse mingit näidendit. Rahvas plaksutab, sõdurid hõiskavad. Viimaks otsin enesele istekohta pilkudega. Soomusrong nr. 3-da mehed on seadnud end aegsasti kohtadele. Kuid vähe aja möödudes tõuseb nende rongi ülem kapten Luiga üles ning ütleb kõval karedal häälel:

— „Kõik soomusrong nr. 3-da sellid rongile!“

Tekib signin-sagin. Rahvast haarab ärevus. Vannutakse vaenlast. Sosistatakse, oletatakse, ohatakse, ringutatakse käsi ja hirmutatakse. Mõned sõdurid on jäänud tukkuma toolidele. Nad äkki ärkavad unest. Päritakse järele:

— „Kas vaenlane on tungimas linna?“

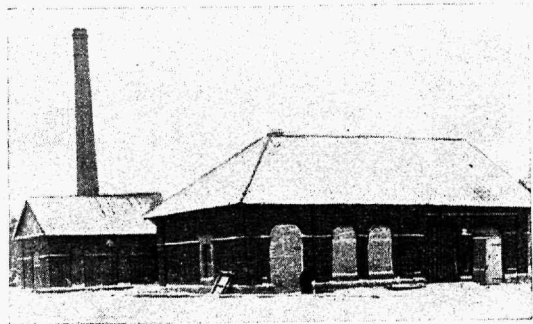
— „Ei ole häda midagi!“

Enamik linnarahvast lahkub ka. Peol on varsti lõpp. Läheme meiegi, vähesed Soomusrong nr. 1-se mehed. Tänavad on heledasti valgustatud. Palju peolisi, noori ja vanu kõnnib saatjatena kaasa. Kuulavad sõdurite laulu, sest sõjalaulud on tihtipeale väga rõõmsad ja isegi ülemeelikud. Sõidame Petseri alla...

Päevad mööduvad. Kord meie taganeme, kord tungime edasi. Anname vaenlasele vastu mis võime. Vahest kihutavad vedurid jaama vee järele, vahest sõidame kaugemalegi. Ühel ämaral õhtul peatub rong Piusa jaamas. Sõjavägede Ülemjuhataja on sõitnud meid vaatama. Hüüame kindralile: Elagu!

On jälle hommik. Dessantrühm on parajasti teel raudtee vahimajasse, mis asub mõni kilomeeter sealpool Petserit. Ollakse parajasti tõusnud magamast. Sammume hanereas mööda metsa, kõrvuti raudteega. Hoidume lagedast, sest tee on sirgjooneline ja vaenlane on varitsemas. Rühime puude vahel edasi. Põikleme ümber pöösaste. Komistame lumes peituvatel juurtel. Läheme vahiteenistusse, väljavahetama teist rühma. Tukume püstijalu ja jälle komistame. Meeled on kuidagi nürinenud.

Vahimaja nr. 38. Oleme päral. Postid vahetatakse ja endine vahetus lahkub.

3. Liikuva Pargi laskemoona laosukoht Valgas 1919. a.

„Olge te terased“, hoiatavad minejad.

Vahimajakese juures lõpeb mets, vaid kaugemale ette ulatub saareke noori kuuski. Algab lage soo raudteest vasakul. Paremal muutub soo kinnismaastikuks. Umbes kilomeetri või poolteise taga on näha vaenlase soomusrongi. Parandavad sillakest. Vasakult kaitseb meid jõgi ootamatuste eest. Ruumis on soe, kuid suikumisele teeb lõpu venelasest raudteevahi muigel askeldused. Meie ei kõnele temaga, samuti tema meiega. Kõhime, vaikime. Kuulan kinnisilmi nagu vaenlase rongi huiget. Ning kõrvalküldes on kuulda üksikuid laskusid. Vanataat loobib kiiresti oma varanatud valgele suurele linale ja seob seda kompsuks. Pakk-paki järele tassib ta selle kartuikoopasse männide all. Ja vaevalt on elanikud saanud koopasse, hakkavad maja ümbruses langema vaenlase mürsud.

Jään seisatama maja välisuksele. Maja uks on vaenlasele selgestinähtav. Minus tekib mingi tume aimdus. Väljun uuesti, mürsud langevad majakesele järjest lähemale.

Jooksen uuesti sisse, hing kinni. Saan vaevalt karjuda: „vaenlane!“ Mehed haaravad kiiresti püssid ja välitelefoni. Jookseme männikusse, kus mehed on valmis algama tulistamist. Kuid vaenlast pole näha, kuuluan allohvitseri vandumist, sest olen tarbetult neid alarmeerinud. Mõistan, tal on õigus. Hakkame uuesti asuma majakesse. Vaenlase mürske ei lange enam. Kuid siis on juba jälle kuulda lähenevat vihise mist õhus. Oleme jäänud kuulutama. Kulub veel hetk. Siis granaat tungib raksatades seinast läbi ja lõhkeb majakeses. Läbi lahtise ukse ja purunenud aknaruutude paiskub välja pilpaid ja telliskivi tolmu. Sees on purunenud sein, pliit ning ahi; põhk ja muld on põrandal segamini. Vaenlase mürsk on langenud majakesse ja korraga surmanud 8 meest.

Asume suure männi alla, uni on läinud. Vaenlane on nüüd jätnud majakese rahule. Mürsud langevad kaugemale metsa; nähtavasti oletatakse meie põgenemist. Siis allohvitser kutsus kaasa minu, Oru ja Luiga. Lähme neljakesi mööda kuusesagarat kaugemale ette, selgitama vaenlase kavatsusi.

Liigume järjestikku paarisammulistel kaugustel. Kuused hõrenevad, vaenlase rong on lähedal. Nende eelosad lamavad liikumatult sool. Meid märgatakse, šrapnellid hakkavad lõhkema puude latvade kohal. Pudeneb puude oksid.

Tuuakse järele välitelefoni. Allohvitser hakkab korrigeerima meie rongi suurtükilt. Meie mürsud langevad enamikus kõik vaenlase soomusrongi kõrvale, kuni viimaks ometi üks mürsk tabab. Vaenlane katkestab silla parandamise ja tõmbub oma rongiga tagasi.

Saabub vahetus ja meie algame taas liikumist tagasi rongi poole.

Munadepühad soomusrongil.

Enn Parel.

Kui Soomusrong nr. 3 sõitis 21. XII 1918. aastal Tallinnast rindele ei olnud temal meeskonda. Oli ainult „poisskond” — kõik enamjagu Tallinna kooliõpilased, ainult mõni üksik habemega mees hulgas. Alles ajajooksul tekkis poiste hulka rohkem habemikke.

Esialgse „poisskonna” vahetuseks saatis Tallinna kooliõpilaste ehk nõndanimetatud „Peedude pataljon” rindele uued vabatahtlikud-poisid. Need pidid liinil olema uue vahetuseni, s. o. umbes paar kuud.

Kolmas vahetus poisse jäi aga tulemata. Räägiti, et vabatahtlikult keegi enam tulla ei tahtnud. Tõmmatud liisku. Loosi tõmmates sattunud aga liinileminejate hulka ühe suurema mehe poeg. Kiires korras pandud rattad käima ja muudetud koolipoiste liinilemineku korraldus.

Peedud aga, kes ootasid soomusrongil vahetust, muutusid kärsituks. Seda enam, et munadepühad olid juba käegakatsuda. Ja kes poistest tahtis pühadeks jääda ilma kirjudest munadest, rosinasaiast, pehmest voodist ja ema õrnustest.

Pagan teab, kuidas nad seda toimetasid, aga mõned päevad enne ülestõusmise-pühi astusid koolipoiste esindajad rongi ülemale kapten Luiga ette. Nõudmine, peab ütleva, oli kaunis tagasihoidlik:

„Lubada kõik koolipoisid pühadeks koju puhkusele.”

Poistele seda pahaks ei võinud panna. Revolutsiooni ajal olid nad harjunud igasuguste koolipoiste komiteede ja nõukogudega. Sõjaväljal lõhnas see kõik aga ju vastuhakkamise järgi.

Rongivana kaua pead ei murdnud. Poisid sõitsid küll pühadeks koju, kuid karistuseks jäädavalt — nende nimed kustutati „rongi sel-
lide” nimekirjast.

Korra varem oli meil soomusrongil ka umbes samasugune pisikene „mäss”.

See oli pärast Tartu võtmist.

Rongivana Luiga, kui Elva kandi mees, pressis vaenlasele kõvasti peale. Soomusrong nr. 3 oli ikka ees. Mehed olid ilmast ilma lahingus. Polnud aega ei korralikult süüa ega magada — veel vähem ennast harida. Täid läksid jultunuks...

Teised soomusrongid aga samal ajal veetsid vahetevahel päevi ka Tartus.

Juba mitu päeva käisid teiste vagunite mehed meie vagunis sosistamas: „Tuleb nõuda „vamalt”, et ta rongi viiks üheks päevaks Tartu, et saaks saunas käia.”

Tükk aega ei riskeerinud valitud saatkond rongi ülema ette minna. Siis aga avanes selleks paras moment — rongi desant peksis vaenlase välja kapten Luiga isatalust. „Tänage jumalat, et mul täna on hea tuju”, vastas kapten Luiga esindajaile, „muidu oleksite võinud kergesti lennata sõjakohtu alla.”

Karistuseks pidime ilma puhkuseta liinil rassist kuni Valga võtmiseni. Mehed elasid selle üle, täid vaid kõngesid suurde mustusse.

Nüüd lihavõtteks võis rongiülem poisse vabalt lasta koju, sest soomusrongile tuli ilmatu hulk Saaremaa mehi.

Mina, kui rongi asutamisest rongil viibinu, ei raatsinud mõne kirju muna pärast vahetada soomusrongi „seli” elu „peedu” elu vastu. Nii jäin munadepühadeks soo-

3. jalaväepolgu 11. rood kaevikuis Narva all jaanuaris 1920. a.

musrongile peaaegu ainukese Tallinna kooliõpilasena. Natuke kahju küll oli, et pühadeks sõitsid ära kõik omasugused, kellega olin koos vaadanud nii mõnigi kord surmale otse silma, kuid katsusin sellest üle saada ja kohaneda altkulmu vaatavate mornide saarlastega. Olid ju need mehed toodud „karistuseks“ soomusrongile. Minigisuguse arusaamatuse pärast nende kadakasel kodusaarel.

Seisime enne pühi rongiga Valgas reservis.

Suurel reedel kutsuti mind telefoni teel staabivagunisse. Selgituseks olgu öeldud, et meil soomusrongil oli igas vagunis telefon ja mõnes koguni kaks.

„Vist küll mõni kiri!“ mõtlesin staabivagunisse ronides. Kuid siin ootas mind aga suur üllatus. Tervelt 60 pisipakki laoti minu ette. Kõik ilusasti värvilise paelaga kinniseotud.

„Tallinna tütarlaste keskkoolide poolt ainult Tallinna koolipoistele soomusrongil nr. 3 välja jagamiseks,“ seisis selge kirja-ga saatelehes.

Meil, 3-dal soomusrongil, oli juba niisugune isemoodi komme, et kõik käsud ja korraldused täideti täpselt. Ka Tallinna tütarlaste korraldus täideti piinliku täpsusega ja jagati pakid ainult Tallinna koolipoiste vahel. Kuna olin momendil Soomusrong Nr. 3 peal ainuke Tallinna koolipoiss, siis sain kõik pakid loomulikult endale. Minul oli kõige vähem põhjust nuriseda säärase jagamisviisi üle.

Täpselt neli korda käisin seljakotiga pakke toomas, enne kui sain nad kõik oma vagunisse. Saarlased ajasid silmad pärani. Suuremaki mehed — suured asjad. Avasin ühe paki. Kaks punast muna, pakk kirjaümbrikke ja teine paberit, keemiline pliiats, mõni juhuslik nõõp, rull niiti ja pakk nõelu. Tubli!

Avasin teise. Kaks muna, kirjaümbrikud, paber, pliiats, nõõbid, niit ja nõelad. Läheb korda! Kõik kaunis vajalikud asjad.

Avasin kolmanda paki. Sisu sama, kui eelmistel. Avasin neljanda — sama sisu! Viienda — sama! Kuuenda, seitsmenda, kaheksanda. . . Kõik sama sisuga. See läks juba monotoonseks. Lihtsalt igav hakkas. Kas Tallinna neid ülestõesti mõtlevad, et liinil muud ei tehta kui treitakse tütarlastele kirju ja õmmeldakse ette nõõpe.

Mõnes pakis leidis siiski veidi vaheldust. Oli mõnes väike kirjake sooviga: „Röömsaid munadepühi!!!“ Mõnes leidis isegi viis kirjut muna ja „vutriga“ kirjaümbrikke — rikkama lapse pakk.

Avasin saarlaste üllatusest pärani silmade ees kõik pakid. Munad ladusin kõik tühjadesse käsigranaadi kastidesse. Olin tervelt 156 kõvakskeedetud ja kirjuksmaali-tud muna ainuomanik. Söö kas või lõhki!

Säh sulle! Teised poisid vahetasid mõne muna pärast ulja soomusrongi „selli“ elu mageda „peedude“ pataljoni elu vastu. Minule jookseb aga soomusrongil rohkem mune rüppe, kui neid kogu eluajal olen suutnud hävitada. Ja peale selle veel kuulipilduja lindikasti täis niidirulle, 5 tosinat pliiatseid, 60 pakki kirjaümbrikke ja paberit, siis padrunikoti täis igakaliibrilisi nõõpe ning kindlasti oma miljon suureauguga nõela. Olin raksupealt rikkaim „sell“ kogu soomusrongil.

„Kindlasti avan pärast pühi rongil pudingaupluse“, mõtlesin, sest olin ju Tallinna Poeglaste Kaubanduskooli õpilane.

Nüüd aga tekkis uus mure. Kus, pagan võtaks, hoian kõike seda vara. Kui äkki lahingus saan „täkke“, mis saab siis minu varaga? Vagun puha võõraid saarlasi täis. Kokkuhoidlikud mehed paistavad olema. Üks juba käis kurtmas: „Küll see raha on kiire kuluma. Näe, nädal tagasi tuln rongile, 10 marka oli raha. Nüüd kõigest ainult 7 marka järel.“ Selgituseks tähendan, et Valga jaama esisel sai tol ajal naistelt osta keedetud mune ja piima. Klaas piima maksis 1 mark ja keedetud muna samuti 1 mark.

Sääraste kokkuhoidlikkude meestega pidin olema äärmiselt ettevaatlik.

Pühadeks sõitsime Antslasse. See oli koht, kus meie soomusrongi alati hästi võeti vastu. Piima ja mett jooksis siin jõena.

Antslasse jõudsimel varakult. Kohe olid perenaised platsis. Tassisid kohale korvitäied tooreid mune ja ise pahandasid: „Miks te ette ei teatanud, et sõidate, oleksime jõudnud kõik munad kõvaks keeta ja värvida.“

Varsti kogunes rongi ümber kogu alevi rahvas. Rongi mehed tahtsid antslalastele natukene soomusrongi nalja teha. Kõigil olid taskud tooreid mune täis ja varsti läks trall lahti.

Kes matsu munaga pihta sai see puristas. Verise südamega pidin teiste lõbutsemist vaguni aknast pealt vaatama. Olin määratud rongiülema käskjalaks.

„Sõda“ oli ilus. Toores muna, peab ütlevat, lõhkeb väga kenasti. Tagajärjed on ka palju kohutavamad. Varsti oli jaama ümbrus lage. Meie „sellide“ võit oli jällegi täielik. Ainult kaugemalt alevist kostsid

munaga pihtasaanud tütarlaste heledad kiljatused.

Kõige pühade õnne ja rõõmu peale vaatamata olin, ei tea mispärast, raskemeelne. Üle 40 punase kivikõva muna olin jõudnud juba kinnikeerata. Ka nüüd, käskjalaks olles, vihtusin neid ajaviiteks süüa. Ikka koor maha ja muna korruga suhu. Punased munad tahtsin hävitada kõigepealt, need olid kindlasti soomusronglase õrritamiseks punast värvi.

Vastu pimedat tulid kõik soomusrongi ohvitserid rongiülema kupeesse.

„Kuule käskjalg, mina lähen natuke-seks ajaks alevisse arsti juurde. Temal, heal mehel, pidi olema mõnusat rohtu külma vastu. Sina, kapral, ole niikaua minu asemel. Kui pimedaks läheb — lase panna prožektor vaguni katusele, et „sellid“ leiaksid pimedas rongi üles.“

Peksin kannad kokku nii et munad taskus raksatasid:

„Kuulen, just nii, härra kapten!“

Säärast pühadekinki ootasin ma kõige vähem. Katsetasin kohe oma võimu ja tegin spetsialistide-komandole „sõidu sisse“. Helgiheitja olgu jalamaid katusel!

Esiteks ei tahtnud mehed mind kuulda-gi. Naersid lausa telefonitorusse, et mis käskija mina olevat, ning et kõik helgiheitja mehed on alevs.

„Hea küll“, ütlesin, „jätke käsk täitmata. Aga teadke, et see lõhnab sõjakohtu järgi. Ega minul teist ka halemeel pole.“

See mõjus. Mehed hakkasid endid liigutama. Saatsid paar meest alevisse, kes

helgiheitjamehed imekombel kusagilt välja tõid.

Varsti lasin antslalaste rõõmuks pimes-tavaid valgusejugasid alevile.

Kell sai 12. Telefon rongiülema laual kukkus undama.

„Härra rongiülem! „Onu Tom'i“ meeskond soovib Teile häid ülestõusmise-pühi!“ „Täna, täna, täna,“ karjusin torusse. „Kutsuge telefoni juurde „Onu Tom“, et ma saaksin teda isiklikult tänada!“

„Onu Tom“ oli nimelt meie kaugelaskesuurtükk, inglaste kingitus.

„Kes seal jamab?“ nõudis teiselpool vi-hane bombardiir.

Ahvisin järele rongiülema häält: „Palun mitte suud pruukida. Toru üle anda „Onu Tom'ile.“ Üts, ... kats, ... kolm!“

Teisel pool toru otsas kukuti toorelt sõi-mama. Palju ma seda kuulata ei jõudnud, sest kupeesse astus rongiülem ise. Ulata-sin temale vaikides toru.

Kuulatas. Läks ikka tõsisemaks ja tõsi-semaks: „Kes seal räägib? Kes?.. Mina!.. Kes julgeb?..“

Nüüd pistis rongiülem naerma: „Onu Tom'i“ telefoni juurde? See oli kapral, kuuliviristaja, pagana „sell“!

Järgmisel päeval, s. o. esimesel pühäl, jõudsin hävitada 56 punast muna ning teisel pühäl 18. Siis sain kõhukrambid.

Siitamaani ei ole ma veel täieliselt andestanud Tallinna tütarlastele, et nad mind tahtsid tappa punaseks värvitud kivikõva-de munadega.

L-r. Soomusrong nr. 3, nagu teda mäletan.

(Järg. Vt. „Vab. Tähistel“ nr. 1 ja 2 — 1940. a.)

H. Hakk.

Kehra all vaenlasele antud vastulöögiga oli sündinud pööre Vabadussõjas. Pärast Mustajõe vaenlasest puhastamist liiguti aeglaselt Aegviidu poole. Luurajatelt saadud teadete järele pidi vaenlane Aegviidu raudteejaamas ja alevikus ole-ma sees. Kui soomusrongid jõudsid Aegviidu sema-forini ja sealt avasid jaama pihta tule, taandus vaenlane jälle kiiresti. Maha loobiti isegi selja-kotid, sinelid, relvad ja laskemoon, et aga oleks kergem jooksta. Auravad teeklaasidki jäid lauale ja leivapätsid. Samas ka kateljok maisipudruga.

Peagi langesid ka Jäned ja Lehtse mele kätte.

Vaenlane purustas taganedes tugevasti raudteed ja sildu, et tõkestada meie soomusrongide edasiliiku-mist. Kuid see ei aidanud. Tee ja sillad parandati kiiresti ja hoogne edasitung jätkus. Jäned mõisa väljal võeti vaenlase patare'i ära. Lehtsele järgnes Tapa vallutamine.

Vahepeal sai rong Tallinnast lisaks oma „kon-nadele“ inglise laevasuurtüki, mis andis kogu rongile sootu teise väljanägemise. Mehed olid uhked sellele. Nad ristisid uue suurtüki selle pä-ritolu tõttu „Onu Tom'iks“.

Tapa vallutamine algas kell 5 hommikul. Leht-

sest liikusid kõik kolm soomusrongi pikkamööda Tapa poole, kohati parandades sildu ja teed. Kell 7 hommikul, umbes 3 km Tapast eemal, saadeti rongidelt dessandid välja. 3-da rongi dessandil tuli puhastada vaenlasest maa-ala paremat kätt raudteed koos 1-se rongi dessandiga. Vaenlane pani algul kaunis visalt vastu. Kui meie aga oma survet veelgi suurendasime, hakkas vaenlane tagasitõmbuma ja pani viimaks jooksu. Nii langes Tapa umbes 2 tundi kestnud võitluse järele soomusronglaste kätte ja umbes kell 9 võidi teatada rongidele, kes purustatud raudtee tõttu kohe ei saanud sõita jaama, et Tapa alev ja ta lähem ümbrus on puhastatud vaenlasest. Vaenlane kaotas hulk mehi langenuina ja haavatuina ning ligi 100 vangilangenut. Sõjasaagiks saadi 6—7 kuulipildujat, hulk püsse, mitmesugust laskemoona, telefoniaparaate, telefonikaablit, seljakotte, kasukaid, viltsaapaid ja puulusikaid. Meie kaotused olid 6—7 haavatut.

Huvitav oli selles lahingus jälgida kooliõpilasi, kelledest paljud olid lahingus esmakordselt. Nad olid vaenlase löömisest sõna tõsisel mõttes valmistatud. Tapa jõe äärest rongile tagasi tulles hargnes kahe poisi vahel omapärane kõnelus. Väiksekasvuga „koolijüts“, kes sügavas lumes jooksmisest otse auras, kirus teisele omataolisele: „Lõidusid kurjavaimud nii kiiresti eest ära, et kuidagi ei jõudnud neile järele.“ Kaaslane vastas nõökides: „Eks ma õelnud sulle Tallinnas, et ära aja isa „svunke“ jalga, näe nüüd ei jõua sa neid enam kanda. Pannud parem ema „prunellid“ jalga, oleks hoopis teine kõik olnud.“ — „Ah, ära nõõgi,“ reageeris esimene. „Ütle parem mitu vaenlast sa jõudsid maha lasta?“ — „Mitu?“, vastas teine, „no kuidas ma neid sain lasta, kui nad eest ära jooksid. Oleks mõni jäänud seisma ja oleks saanud korralikult sihtida, siis vahest mõne oleks ehk saanud ära lasta. Aga jooksu pealt lastes läksid kõik lasud mööda.“ Nüüd oli kord jälle esimesel poisil nõökamiseks. „Eks sa läinud ja võtnud mõne kinni, sul ju kerged „prunellid“ jalas!“ Sedasi vastastikku nõökides jõuti alevini. Korraga üks naine kutsus oma kassi „Antsi, Antsi, antsi,“ ja kohe nõõgati jälle esimest, kelle eesnimi oli Hans: „Kuule Hans, mine ruttu, ema hüüab sind kohvile. Ja vaata, et sa tagasitulles prunellid tood kaasa, muidu jääd järgmises lahingus jälle lumme kinni.“

9. jaanuari õhtupoolikul sõitis rong Tallinna remonti. Suurem osa meeskonnast jäi Tapale maha põgenevat vaenlast jäilitama; osa mehi sõitis aga rongiga kaasa. Tallinnas külastati kõigepealt perekondi ja sugulasi. Õhtul käis osa mehi Paldiski maantee saunas. Saunamees oli nii lahke, et ajas kõik eraisikud-saunalised saunast välja ja loovutas selle sõjameestele. Osa mehi käisid ka „Estonias“ teatrietendusel, kus jalutusruumis hoidisid paljud peened daamid neist võimalikult kau-

gele, kartes et saavad neilt elavaid „pärlleid“. Sõduritel arvati ju neid rohkesti olevat. Tallinnas olles õnnestus rongil saada valgustusemootor ja helgiheitja. Mootor ei jõudnud kahjuks siiski oma nõrga võime tõttu küllaldaselt valgustada rongi ja sellele tuli hiljem muretseda abimootor. Samuti saime rongile inseneripataljonist 12 meest-spetsialisti mitmesugustelt aladelt.

Tapale sõitsime tagasi 12. jaanuari hommikul. Edasiliikumisel oli Rakkeni raudtee eelmiste päevade retkete tõttu vaba. Rakkest edasi tuli aga juba liikuda õige ettevaatlikult ja pikkamisi, olugi et Jõgeva pidi olema juba eestlaste käes. Raudtee äärsetes metsades võis olla maha jäänud vaenlase jõuke veel küllaldaselt.

Hommikuks jõudsimme Jõgevale. Olles arvamisel, et rong veel niipea ei sõida edasi, läksin ühe kaaslasega alevisse habet ajama. Parajasti kui mul pool habet aetud, andis rong kogunemisvile. Sõber, kelle habe oli juba aetud, hüppas püsti ja jooksis rongile. Järgnesin temale ainult paar minutit hiljem, jaama jõudes nägin aga kuis rongid tossutasid juba Tartu poole. Katsusin küll veel järele jooksta, kuid väsisin ja loobusin lootusetust üritusest. Käisin paaris talus hobust palumas, et rongile järele kihutada mööda raudteeäärt, kuid igalpool öeldi, et vaenlane olevat hobused ära viinud. Läksin jälle jaama tagasi. Jaama korrapidaja sai telefoni kaudu teada, et varsti pidi jõudma jaama soomusrongide „supirong“. Nüüd oli asi jälle kõik korras. Mõnekümne minuti pärast oligi see rong Jõgeval, millega jõudsin oma rongile järele. Rong seisis kahe jaama vahel mingisuguse mõisa kohal. Arutati parajasti Voldi jaama ja mõisa vallutamist.

Õhtul kell 10 jõudsimme Volti välja, kus läks kõvaks madinaks. Neljakesi, rongi adjutant, mina ja veel paar „sellit“, saime ühele osale vaenlastele kannule, kes taganesid üle Voldi mõisa põllu järve poole. Neid taga ajades märkasime korraga, et metsa poolt kihutasid meie sihis ratsanikud. Kiiresti tõmbusime majade varju ja hakkasime tulistama, mispeale ratsanikud paiskusid ahelikku. Et nad aga vastu ei tulistanud, siis tekkis me kahtlusi, et nad polegi ehk vaenlased. Ratsanikkudele lähemale jõudes selguski, et nad olid Kuperjanovi partisanide ratsasalvast. Saadi andmeid, et ka Äksi kirikumõisas on vaenlane sees, kes lõõnud seal Soomusrong nr. 1 dessandi pealetungi tagasi. Kiires korras tossutas rong Äksi kirikumõisa joonele, kus vaenlase patarei tule avas. Üks vaenlase granaat tabas meie kuulipildujatevagunit, purustades vagunis telefoniaparaadi kildudeks ja paisates küdeva raudahju ümber. Vagunist äraolijad arvasid seda nähes, et nüüd on sees kõik lõõdud segamini ja seesolijad saanud rängalt kannatada, kuid tegelikult ei saanud mitte ükski mees viga. Nüüd avas ka „Onu Tom“ oma tule mõisa plhta. Kui meie koos 1-se rongi dessandiga

uuesti mõisat ründasime, leidsime, et vaenlane oli ka siit lasknud jalga.

Nüüd rutati kiirelt Jänese sillale, et seda päästa õhkulaskmisest. Voldist Kärkna poole sõites kohtusime öösel vaenlase soomusrongiga. Peale lühikest kuid ügedat tulevahetust tõmbus vaenlase rong tagasi. Kärknast välja sõites võttis meie „Onu Tom“ Jänese raudteesilla šrapnellitule alla, et takistada vaenlasel silla õhkulaskmist. Varahommikul liikus meie rongi dessant Maramaa mõisa peale, kust vaenlane pärast nõrka vastupanu taganes välja. 1-se rongi dessant tungis otse

Jänese sillale, et seda vaenlaselt võimalikult vigastamata saada kätte. Korraga avati meie dessandile tuli hoopis teinepoolt küljest. Mitu meest sai haavata. Selgus, et tule avajad olid vaenlase sillakaitsjad, kes olid põgenenud 1-se rongi dessandi eest. Samas õnnestus meil taanduvaid vaenlase-salku rongi ja dessandi risttule alla võtta ja neid hävitada. Ellujääjad põgenesid metsa. Rongid võisid nüüd vabalt üle silla sõita. Tartu eel sattusid 1-se rongi mehed eksitusse ja avasid meie rongi dessandile rongi kuulipildujafest tule. Suure vaevaga läks korda selgeks teha eksitust.

(Järgneb.)

GRANAADID ERITELLIMISEL.

Enn Parel.

„Kaitseliit see kuulis pauku,
Viskas püssi prügiauku...“

See vemmälvärsike saatis meid vabatahtlike koolipoisse Vabadussõja algul kõikjal. Meie rahvaväel puudus välimus, puudusid traditsioonid, puudusid kuulsusrikkad võidud, Usku meie tublidusse polnud kellelgi. Isegi külapoisid ei kartnud meie püsse, vaid laulsid meid nähes nina lõristades neid, meid ärritavaid sõnu.

Seetõttu on arusaadav meie rõõm, kui taganemise ajal jõudnud Jõhvi, meid käsutati sappa Jõhvi mõisa valitsejama ja juure, kus asetses diviisi intendantuur. Siin olid parajad mäed roheliisi, kaitsevärve riideid. Meile taheti siin anda välimus, mis pidi isegi vanakurjal ajama kanaanaha üle kere.

Saba liikus pikkamööda edasi. Iga kaltsupuntra juures visati meie laiallajatud kätele pun dar. Viimase kuhja juures ei ulatanud vaatama üle kätele visatud garderoobi — nii palju anti meile siin seda.

Harutasin pambud lahti. Hallid pruugitud vildid, tuliuus vateeritud vest, poolpidused vateeritud püksid, imiteeritud hallist karakulist papaahha, kah uuevõitu, kitsenahkne halvasti lõhnav ilma pealisriideta poolkasukas ja mis peasi, — tuliuued, nõelasilmast tulnud kaitsevärvi puldanist padrunitaskud. (Seni pidime oma laskemoona kandma seljakotis ning püksitaskus.

Ajasime sealsamas valitseja õuel oma koolipoisi värgid seljast maha, et proovida, kuidas meile passib kroonumunder. Mundrid, peab ütlema, olid ausad. Ainuke viga peitus vaid selles, et nad olid õmmeldud täismeelele, aga mitte sääraستهle poisikestele, nagu me siin kõik olime.

Pihuks ja põrmuks langes vanasõna, et riie ei tee meest. Mõne minuti pärast lippasid õuel koolipoiste asemel ringi hiina kuli taolised koo-

milised, kuid küllaltki hirmuäratavad kogud. Ennast ma ei näinud, kuid teised olid tõesti jubedad. Iseäranis „passis“ see munder gümnaasiastile E. Peebusele.

Pärast Vabadussõda, kui korra pidasime soomusrongi meestega rongi aastapäeva, tegi keegi ettepaneku, et igäüks räägiks oma jubedama elamuse Vabadussõjas. Kõik jutustasidki oma enam-vähem jubeda silmapilgu, mis keegi oli üle elanud. Üks vahvatest „sellidest“, kes mitu ja mitu korda oli surmale silma vaadanud, jutustas lühidalt, et tema jubedam elamus ja silmapilk Vabadussõjas olnud see, kui ta esimest korda oli näinud Peebust. Kõik olid jutustajaga nõus, et tema elamus oli täiesti jubedaim.

„Sooh, nüüd on mul soomusvest ja soomuspüksid. Ega punaste püssikuul neist läbi võta“, rõõmustas ta ja näitas kõigile, et tal puudusid kaks esihammast.

Kaunis vilets oli esiteks uues mundris liikuda. Iga vähem kui kivikene ja konarlus oli läbi vildi tallade tunda. Oli tundmus nagu liiguksid paljajalu. Kuna vateeritud vest ja püksid olid ettenähtud suuremakaliibrilisele mehele, siis pidin neile alla jätma oma koolivormi. See takistas aga tunduvalt sõjategevust. Ka kitsenahkne kasukas oli suur ja lai ning pikkade varukatega, mis rippusid allapoole põlvi. Viimasest veast saime üle kerge vaevaga — käänasime varukad lihtsalt kahekorra ning nii saime pealekauba veel uhked kitsekarvadest manšetid.

Ühes mundry saamisega kerkis uus häda. Kõigele muule seljaskantavale varustusele tulid lisaks veel erariided, müts ja saapad. Nii et kui valitsejama jast lahkusime, oli iga poiss väiksel viisil koormakandja eesel.

Uute mundrite mõju punaste peale taheti nähtavasti proovida niipea kui võimalik, ning õhtu-

pimeduses lahkusime Jõhvist, meile, koolipoistele teadmata kuhu.

Suurekspaisunud garderoobi veoks anti meile lahkesti kaasa torisev ja vanduv talumees kahe hobusega ja pika plaanvankriga.

Vankri ladusime täis meie isiklikku maist vara ja sõjakraami. Maksimi tõstisime riidepampude otsa, et ta oleks meile alati kättesaadav.

Ise sammusime vankri taga, sest küüdimees ei paistnud kuigi ustav. Ka lootsime pimeduse katte all tabada momenti, et hüpata vankri otsale, sest polnud kuigi mõnus pidada sammu kahe hobusega olles ise rietatud nagu põhjanaba reisuks. Juba mõne kilomeetri käimise järgi läks nahk palavaks ning täid särge õmbluste vahel läksid rahutuks ja hakkasid elavalt jooksma mööda higest ihu ning närina purukskraabitud turjanahka.

Passisin paraja momendi, ja lipsti olin hääletult vankris, selg talumehe poole, kes mudaste saabastega meie riidepampudel aeleles nõõtas vahetpidamata juba niigi kohusetruult sibavat hobust.

„Kas sa määdand saad maha, vai ma tõmban piitsaga...“ Vanamehe hääli oli seejuures tülivihane. „Kindlasti kommu“, mõtlesin, „neid saksu on nüüd kõik kohad täis, aga oodake — tuleb aeg...“

Hüppasin vankrilt, kuid süda hakkas meie varanduse pärast nagu valutama.

Kesköö paiku jõudisime kusagile mõisa. Nüüd alles kuulsime, et see on Järve mõisa. Uimaselt ja uniselt kobisime mõisa keldrisse, kus leidsid hõõveldamata laudadest kokkulöödud kõikud tarvitatud õlgedega. Kes siin enne meid olid manganud, seda ei tea ma tänapäevani.

Olime kõik 16—17 aastased poisid ja olime palju maad maha vantsinud. Viskusime nii kuidas me olime kasukais ja viitides paarikaupa kitsaste voodite kulunud õlesasile ning magasineme. Raskelt.

Hommikul ärgates olime aga lõksus.

Segase peaga ronisime keldrist päevavalgele. Vaevalt sain aga väljas mõne sammu astuda, kui algas trall...

„Tiu-plaks... tiu-plaks... lendasid äkki ootamatult kuulid vastu mõisa kivist seina, otse minu kõrvale.

Veerisin kisaga keldrisse tagasi. Kõik olid kohe kokkunud nägudega jalul.

„Punased!..“ karjusin, ja hakkasin raputama Peebust, kes pärast minu voodist lahkumist oli võtnud selle täiesti enda alla ja magas seal nüüd nagu kümme meest.

„Pepsik, ärka — punased on väljas!“ sakutasin teda õlast.

„Olgu! Laske aga mind magada,“ torises Peebus silmi lahti tegemata ja mind oma suurteviltildega sudides.

Sel ajal, kui ma oma sõbra äratamisega nägin kurja vaeva, ronisid kõik teised tegelased keldrist välja. Magavat sõpra ei raatsinud aga ma mingil tingimusel jätta punastele saagiks.

Viimases hädas võtsin jõu kokku ja keerasin voodi ühes seeslamava Peebusega kummuli. See aitas. Peebus oli püsti ja tormas rusikad püsti mulle kallale.

Jooksin trepist üles. Vihane Peebus kannul. Sõber oli päästetud!

Väljas võttis meid vastu kuulirahe, Tagapool, mõisa hoovis, kõrvalhoonete varjus, askeldasid juba roodumehed meie moonavankri ümber.

Selgus, et punased olid piiranud mõisa kolmest küljest. Meie valvepostid olid kas tapetud või pagenud, aga ühesõnaga — olime lõksus...

Liikusime ettevaatlikult küürutades mõisa-oonete varjult lagedamale.

Agas püssipragin vasakult ja seljatagant võttis meid vastu. Õhk oli kuulide pirsimisest ja vingumisest paks.

Kolmekordne ahelik piiras mõisat. Esimene neist oli nii lähedal, et kuulsime selgesti meie lagedale ilmumisel eestlaste-kommunistide sõjaka:sa:

Maha hallidparunid!!!“ Eelpool liikuvate vanemate roodumeeste ahelik läks sassi. Algas korratu põgenemine...

Meie oma kuulipildujaga lipn. Tammekandi juhatusel oleme viimased mõisast lahkujad. Meie ees kihutas hirmust hullunud talumees hobuseid maanteele viivale puudega palistatud teele, mille ääres umbes poole kilomeetri ulatuses olid punaste ahelikud.

Tee ääres oli veel üks kuulivarju pakkuv kiviküün. Raginal ajas talumees hobused küüni taha, hüppas vankrilt ja jäi käed-jalad laiaili sinna lamama.

Meie erariided olid jäädavalt kadunud! Minu halvad eelaimdused ei petnud mind. Pöördusin ümber, et neile visata veel viimase, jumalagajätmise pilgu.

Pead norus seisid lõõtsuvad hobused ja nuusutasid nende jalge ees lamavat peremeest. Küüni nurga juures võis näha meie poistest põllutöökooli õpilast Harald Triigel'it.

„Ära jää maha!“ hüüdsin temale ja kohutav eelaimdus täitis mu südant, kui ta lootusetu naeratusega meile järgi vaatas.

See oli meil viimast kord teda näha. Pärast sõda kaevati ta välja sama küüni tagant, pea läbistatud revolvrükkulist.

Oleksime võinud ta vägisi kaasa vedada, kui meile oleks aga selleks vähegi mahti antud. Vaevalt saime aga küüni varjult jälle kuulide vihma alla, kui lipn. Tammekand kuulipilduja taha maha viskus ja kuulipildujale hääled sisse tõmbas. Lamasime kõik tema kõrval ja hingeldasime kiirest jooksust.

Sain püssist lasta ilma sihtimata mõne üksiku paugu, kui meie kuulipilduja jäi vait ning kuulipilduja taga askeldav lipnik, haarates käsivarrest, langes tagaspidi seljale. Ta sai kuuli pihta.

Hambaid kokku surudes ajas ta end taas püsti. Katsus uuesti maksimkale hääled sisse lüüa. Kuid ühe käega osutus see temale võimatuks, sest teisest varukast tilkus peenike verenire, määrides kuulipilduja ja tubli ohvitseri sinelihõlma. Ta sai aru meie lootusetust olukorrast:

„Kõik mehed jooksid ära... Nüüd, poisid, jookskite nagu suudate... varsti on hilja...“

Ja siis jooksimise...

See oli jooks elu ja surma peale, ümber pea vinguvate lugematute kuulide ja vaenlase metsiku sõjakisa saatel.

Meie korratut põgenemist nähes ei jäänud vaenlane lihtsalt pealt vaatama, vaid ahelikust tõusid hallid kogud, et meid jälitada, see vist meid päästiski, sest meid jälitavad punased segasid oma mehi tulistamast.

Mõte enam ei töötanud — töötasid vaid jalad.

Mis on maailmarekordimeeste saavutused meie jooksu kõrval? Ainult vilets nimetus. Joosku nemad ka niisugust murdmaad lambanahkses kasukas, suurtes viiltides, vateeritud pükstes ning vestis ja raske saksa lahingukiiver kõlkumas vastu pealage!

Külje pealt pressiti meile kõige aja kõvasti peale. Punaste ahelik oli juba nii ligi, et varsti pidime nendega segunema.

Jooksin nii ruttu kui jalad andsid, hoides käes rasket lindikasti ja komistades pehmetes viiltides. Seljataga jooksis lipn. Johannes, hoides ühe käega teist verdtilkuvat kätt. Tema seljataga jooksid minu koolivennad kaubanduskooli poisid Palm ja Sengbusch, vedades kolisevat Maksimi, mille poolik lint lohises mööda maad kuulipildujale järgi.

Juba olin möödunud mitmest langenust ja haavatust roodumehest. Kõik nad jäid vaenlase kätte, sest nende aitamine tähendas kindlat surma aitajale.

Viivitamiseks ei jatkunud siin enam kellelgi aega. Mõisast maanteele viiva tee lõpul, väikese sillatruubi kõrval oigas läbilastud põlvega üks meie ohvitseri.

„Võtke mind kaasa... ärge jätke maha...“ anus ta käte najal edasi roomates, kui ähkides temast möödusime.

Jõudsime järele varem plehkupannud roodu-meestele, kes kui hirmunud lambakari jooksis teiselpool maanteed põllul märke üles.

„Pidage!... Teie jääte minu juure...“, ütles mulle minu õlast kinni haarates üks verise näoga ja verdnõretava sineliesisega vaevaliselt

edasikomberdav ohvitser, kui olin temast rinnavõrra ette pressinud.

See oli meie roodu ülem — haavatud kuuliga näost. Alistusin. Peas lõi nagu tühjaks. Täitsa ükskõikselts ümbruse vastu, nagu viibiksin kõige ilmsüütumas jalutuskohas, toetades haavatut, sammusime pikkamööda teistele järgi.

Nüüd möödus meist lipn. Tammekand, verine käsi surutud kramplikult rinnale, ja tema taga Palm ning Sengbusch, tirides kahe vahel paljaid Maksimi rattaid. Jälle oli see neetud polt mänginud meile vingerpussi! Alati tuli ta omast august välja, kui selleks oli ebasobiv moment!

Rõõmsalt keerutas Sengbusch õhus oma rasket lahingukiivrit.

„Kiiver!... Näe kiiver... Läbi lasid...“

Sengbuschi kiivri pealosa oli tõesti lõhki ja nägi välja nagu puhkenud roos.

Higiselt, veriselt, silmad pärani ja süda jooksmisest lõhkemas jõudsime viimaks ühe lageda mäekülje harvade kaskede vahele.

Tagaajajate kisa ja paugutamine jäi harvemaks. Mõni üksik ekslev kuul vingus veel üle meie peade. Neil punastel polnud ju vaja enast jooksmisega tappa.

Puudevahela jõudes laskis haavatud rooduülem mind vabaks. Püssiparadega lõhkusime loikudelt jää ja kunagi pole vist kellelegi vesi nii maitsetunud, kui minule see jääkülm rabavesi Järve mõisa kohal. Siin puude vahel loeti üle ka meie mehed ning seoti haavatud. Puudus üle kümne mehe Tähendab langesid. Teiste hulgas puudus ka kooliõpilane Harald Triigel.

Kaua meie siin vaenlase otseses läheduses ei viibinud. Liikusime varsti edasi, toetades ja abistades oma haavatuid. Varsti jõudsime ühe talu õuele. Siin võisime juba natuke hinge tagasi tõmmata. Taluhoonest jooksis õuele peremees ja perenaine. Mõlemad noorevõitu inimesed.

Palusime juua. Abivalmilt jooksis perenaine tupp, tooma jooginõud ja peremees tõmbas kae-vust välja ämbritäie jääkülma karastavat vett.

Minul ei tahtnud joomine kuidagi korda minna, Hambad plagisesid vastu plekk-kopsiku serva ja käed värisesid. Vesi jooksis suu asemel sorinal kraevahele.

Perenaise hale süda ei kannatanud seda välja. Suure häälega pistis ta tõinama.

Niikaua kui teised siin taluõuel endid kohen-dasid läksin Sengbuschiga natuke ümbrust vaatama, sest eemal paistis telefonipostide rida. Raudtee pidi olema siinsamas läheduses.

Poolküürus hiilisime läbi harva kasevõsastiku raudtee poole. Pidi olema ettevaatlik, sest kes võis teada, mis seal eelpool võsa taga suitses.

„Ss't...“ hoiatas mind eelpool sammuv Sengbusch ja jäi püsti seljast võttes seisma. Järgnesin tema eeskujule, sest mida ma puude vahelt nägin, oli midagi ebaharilikku. Esimese pilguga

paistis nagu oleks see kaubarong, kuid terasemal vaatlemisel selgus, et see oli siiski midagi krõbedamat.

Vagunid olid kõik punased kaubarongi vagunid, kuid mõned neist olid justkui saetud pooikse ja kahuritoru vahtis üle saetud ääre ähvardavalt meie poole. Teistel oli jälle võetud katus maha ning vagunid tehtud madalaks ja vaguni äärele olid üleseatud kuulipildujad. Kolmas sort vagunisi olid küll terved, kuid küljepeale juure tehtud väikeste ustega ning täis pikergusi laskeauke ja mõnest neist oli torgatud püssitoru ots meie poole. Rongi keskel mahvis vana tahmane vedur, vedurijuhi putka oli kaitstud mõne koliseva teraskilbiga. Ümber rongi askeldasid tahmaste nägudega mehed, peas vene papaahhad ja seljas samasugused kasukad kui meilgi.

Asi oli enam kui kahtlane. Tõmbusime Sengbuschiga tihedamate pöösaste varjule ja pidasime nõu, mida pealehakata. Üks asi oli kindel. See mida nägime oli soomusrong! Kuid kelle oma?

„Tolad oleme. . .“ andsin korruga koolivennale müksu. „Sakslased lasksid Narva silla õhku ja kuidas saavad punased oma soomusrongiga siia. See on meie soomusrong.“

„Ja sina arvasid, et on punaste oma,“ sõnas koolivend vastuseks ning püssi hooletult rihmale visates, hakkas otsejoores sammuma imelise rongi poole. Oksi kõrvale lükates seisime äkitselt soomusrongi suurtükiplatvormi kõrval. Meie ilmutamiseks poldud ettevalmistatud. Terve soomusrongi meeskond võpatas, kui astusime pöösaste vahelt välja. Kõik vahtisid parajasti kaelad väljasirutatud Järve mõisa poole, kust meie parajasti tulime.

Seal silmasin äkki rongimeeste hulgas tuttavat kogu. See oli Juhan Pitka, kes meid käis Kaitse Liidus Narvas kord vaatamas.

„Kes te olete ja kust te tulete?“ küsis soomusrongide isa meilt tõsise näoga, sealjuures meid takseerides.

„Tallinna koolipoisid-kaitseliitlased, keda te ise Narva saatsite,“ vastasime koolivennaga. „Tuleme praegu otse Järve mõisast, mille punased ära võtsid. Tulime vaatama mis siin puude taga suitseb.“

„Kas punased on siis juba nüüd Järve mõisas? muretses Pitka edasi. „Tulge nooredmehed näidake, kus asub Järve mõisa.“

Pitka hakkas ennast hiivama vaguni katusele. Osavalt ronisime temale järgi ja varsti seisime seal kõik kolmekesi reas.

„Seal, kus see väike metsatukk. . .“ juhatasime.

Pitka võttis karakulkraega kasuka põuest merepikksilma, venitas selle ilmatupikaks ja juhtis otsa näidatud koha peale.

„Jah, liikumist on seal märgata,“ pomises ta

mures häälega. „Sabolotny, laske Järve mõisa pihta mõni granaat.“

All suurtükivagunis tekkis väike askeldamine ja siis äkki käis kõrvulukustav kõmakas. Palju ei puudunud, et oleksin vaguni katusele kukerpalli alla lennanud, sest kuulsin esimest korda kahuripauku nii lähedalt ja teiseks polnud ma paugule sugugi ettevalmistatud. Teise paugu ajal ei olnud asi enam nii hull. Ajasin jalad harki ja hoidsin suu võimalikult lahti, sest koolis õpetati, et siis ei saa kõrva trumminahk kuidagi katki põruda, kui suu on lahti.

Pitka trumminahhad olid laskmisega vist juba harjunud, sest paugu ajal hoidis ta suu kinni.

Laskmise ajal päris meilt Pitka Järve mõisa langemise üksikasju. Seletasime nii palju kui teadsime. Sengbusch ei jätnud muidugi kasutamata juhust, et uhkustada oma läbilastud kiivriga.

Pitkat huvitas see kiivri asi väga. Uuris kiivrit igast küljest ja Sengbusch muudkui seletas hiilgava näoga. Pidi see kuul just tema kiivrit tabama! Eks olnud ka minul samasugune peas!

„Härra Pitka, mul jäid punaste kätte vangi säärsaapad, koolipalitu ja koolimüts. Kas oleks võimalik nende eest anda punastele mõne granaadi“, palusin Pitkat.

„Ja minul lasksid nad kiivri lõhki,“ ei võinud jätta märkimata Sengbusch.

Ja siis said punased granaadi Sengbuschi lõhkilastud kiivri eest, granaadi minu ausa koolimütsi eest ja granaadi kummagi vormipalitu eest. Kõik sai mitmevõrra tasutud.

„Nüüd veel üks pirakas minu ausa koolirihma eest“, palusin Pitkat.

Pitka pahandas. „Küllalt!“ ütles ta. „Granaate ei või raisata iga väikese asjakese eest. Aga nooredmehed, kas te ei tahaks jääda soomusrongile. Siin on meile just teiesuguseid lõbusaid poisse vaja?“

Pitka ettepanek oli väga meelitatav. Heameelega oleksime jäänud temaga seltsis punaseid rapsima, kuid olime kahjuks liiga distsiplineeritud sõjamehed.

„Kahjuks võimatu,“ ütlesime, „kõik meie sõbrad on 4. rahvaväe polgu kuulipildurite komandos ja kui meie nende juurde tagasi ei lähe, siis arvavad kõik, et lasksime jalga.“

Pitka oli meiega täiesti päri. Samal ajal kui meie taganesime korrutatult Järve mõisast langes ka Jõhvi. Ainult hirm meie soomusrongi ees hoidis vaenlast sellel päeval edasitungimast. Osalt oli see ka meie teene, sest üks pommitanud soomusrong nii ägedalt vaenlase seisukohti ainult meie eritellimise peale. Seisime veel kaua vana tõsise mehega vaguni katusel. Patareid lõpetas laskmise. Soomusrong tõmbus pikkamööda tagasi Sompaa jaama poole.

EESTI

Suurimaid ja vanimaid

kodumaa

kindlustusseltse

LLOYD

Toimetab kõike

kindlustusoperatsioone

A-s. E P H A G'i

KVALITEETSAADUSED
HÄRRADELE:

PA-MU mitterasvatav
juuksefiksatiiv

PA-MU vahukreem
habemeajamiseks

PA-MU puuder

PA-MU terad

Enne ja pärast habemeajamist

M I L V I K R E E M

Saadaval kõikides apteekides ja rohuapl.

A-s. E P H A G'i

LABORATOOR. TALLINN

Soovitame soodsalt

UUSI JA PRUUGITUD
ESEMEID

NARVA MNT. 18, MANEEŽI TÄN. 4,

tel. 306:84:

tel. 301:23:

moodsat mööblit: valmisrõivaid: ülikon-
riide- ja puhvetkapid, nad, palitud, vihma-
kirjutus- ja söögilauad, mantlid, peakatted,
toolid, voodid, sohvad, jalatsid jne., **vaipu** (põ-
tugitoolid, peeglid jne.; randa ja voodi), tasku-
õmblus- ja **kirjutus-** ja käekelli, sporditar-
masinad, jalgrattaid, beid, **binokleid**, foto-
grammofone, teemasi- **aparate**, kuld- ja
naid jne. jne. **hõbeasju** jne. jne.

Võetakse esemeid komisjonimüügiks.
Küllastage pandimaja kauplusi
Tallinnas!

A.S. „EESTI AGA“

TALLINN

Juhatus: Vene tän. 11-a, kõnetr. 441-33.

Vabrikud: Põhja tän. 5, kõnetr. 439-98.

ATSETÜLEENGAASI- JA HAPNIKUTÖÖSTUS

Autogeenilise keevitamise seadete ja materjalide müük.
Elektri-keevitamise elektrootodide ja agregaatide müük.

KEEVITAMISE KOOL.

Enne kui omandate keevitamise sisseseade, pöörake suutsõnaliselt või kirjateel meie poole, meilt saate õiglase ja asjatundliku juhatus.

BALTOLIN—

SILLAMÄE TEHASE TOODE — VÕRDUB PARIMALE
VÄLISMAA BENSIINILE, SEEJUURES ON AGA ÖKONOOMSEM

*Autoomanikud, tarvitage
BALTOLINI
ja Teie hoiate kokku!*

MÜÜGIKOHAD:

1. Tallinn, Veneturg, Kalevi aia vastas
2. Nõmme, Vabaduspuiestee 38
3. Sillamäe

Müük suurel ja väikesel arvul üle maa SHELL COMPANY kaudu

EESTIMAA ÕLIKONSORTSIUM

TALLINN, V. KARJA 1-4, TEL. 465-07

SILLAMÄE, TEL. 22

